

IZVJEŠTAJ DRŽAVNOG NADODVJETNIKA U ZAGREBU OD 27. VI 1925. O STANJU ISTRAGE PROTIV STJEPANA RADIĆA

Bernard Stulli

Ponovo hapšenje Stjepana Radića¹ i članova najužeg vodstva Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) početkom 1925. godine, provođenje dugotrajne sudske istrage i priprema sudskog procesa protiv njih tijekom čitave prve polovice iste 1925. godine, a sve to uz istovremeni nastavak intenzivnog i bezobzirnog provođenja represivnih mjera protiv pristaša HRSS uopće, stvaralo je do krajnosti zaoštrenu konfliktnu situaciju u Kraljevini SHS, i predstavljalo je zbivanja od prvorazredne važnosti. To prije svega za razvitak hrvatskog nacionalnog pitanja u to vrijeme. No, obzirom na tadašnju izrazitu dominantnu ulogu HRSS u političkom životu Hrvatske, te uloge Stj. Radića i njegovo istaknuto značenje na širem planu, navedeni su postupci beogradskih vlastodržaca dovodili u pitanje i samo postojanje Kraljevine SHS, koja se već nalazila u dubokoj i svestranoj političkoj krizi. Konačno, spomenuti su događaji od posebne važnosti i za proučavanje same ličnosti Stj. Radića, njegovih programskih i taktičkih koncepcija, kojih je intenzivnije proučavanje potaknuto ovogodišnjom proslavom 100-godišnjice njegova rođenja. Razumljiva je stoga potreba, da se posveti posebna briga sabiranju i objavljivanju arhivskih izvora i o uvodno spomenutoj sudskoj istrazi.

1. Sam istražni materijal je tim značajniji povijesni izvor što su, po nalogu kraljevske vlade u Beogradu, istražni organi u Zagrebu nastojali da ovim procesom zapravo obuhvate sve važnije političke akcije Stj. Radića i HRSS takoreći sve tamo od 1918. do 1925. godine, a uz to, bila je očita tendencija beogradskih vlastodržaca, da, ne birajući sredstva, pokušaju što potpunije ukloniti Stj. Radića i HRSS iz političkog života, odnosno, prisiliti ih na što veći uzmak i popuštanje. Na taj način istražni materijal s jedne strane rekapitulira brojna važna zbivanja u vremenu što je prethodilo 1925. godini, s druge strane ilustrira metode beogradskih vlastodržaca i njihovu

¹ Nakon stvaranja Kraljevine SHS bio je Stjepan Radić prvi put u zatvoru od 25. III 1919. do 27. II 1920, drugi put od 23. III 1920. do 28. XI 1920, a treći put je zatvoren 5. I 1925. ostavši u zatvoru do 19. VII 1925.

zloupotrebu sudstva, te, konačno, pomaže boljem razumijevanju događaja koji su slijedili u drugoj polovici 1925. godine, posebno razumijevanju sporazuma što ga Stj. Radić tada stvara s kraljem i tadašnjim vodećim snagama Srbije.

Nažalost, istražni je materijal tek fragmentarno sačuvan. Veći njegov dio je raznesen ili uništen, još prije 1945. godine, odnosno prije nego li su spisi odnosnih organa predani historijskim arhivima na trajno čuvanje. Glavni materijal nalazio se u dosjeu Kr. Sudbenog stola u Zagrebu, kojega je sudac istražitelj vodio istragu. Preostali su od toga samo dijelovi, ukupno 74 komada i par fragmenata spisa, a odnose se uglavnom na sporednije dijelove istrage.² Potpuno, naime, nedostaju zapisnici o saslušanju Stj. Radića, zatim glavni dio, posebno onih važnijih, priloga kojima su bile potkrijepljene pojedine inkriminacije, pa tako i optužnog materijala dostavljenog Sudu od redarstva, državnog odvjetnika i ministarstva pravde, izvještaji suca istražitelja u pojedinim fazama kada je zaključivao istragu itd. Arhivskog fonda Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu, iz onog vremena, uopće nema. U spomenutim sudskim spisima sačuvan je manji dio od onih dopisa i materijala što se odnosi na ovu istragu, a koje je to Ravnateljstvo dostavljalo Sudu. Isti je slučaj i s arhivskim fondom Državnog odvjetništva u Zagrebu, koje je, uz suca istražitelja pri Kr. Sudbenom stolu imalo tako važnu ulogu u ovom krivičnom postupku protiv Stj. Radića. Treći vrlo važan organ u istom postupku bilo je Ministarstvo pravde Kraljevine SHS u Beogradu. Njegov arhivski fond nije još u potpunosti rekonstruiran i sređen³, a koliko se do sada moglo ustanoviti, sačuvan je u njemu dio građe u vezi s istragom protiv Stj. Radića, no, i ovdje nedostaje znatan dio važnije dokumentacije⁴. Od »Odeljenja Ministarstva pravde«, koje je još postojalo u to vrijeme u Zagrebu, nije sačuvano ništa. U arhivskom fondu Kr. Banskog stola u Zagrebu⁵ sačuvani su spisi, vezani uz postupak vođen pred tim Sudom o pitanju zakonitosti krivičnog postupka protiv Stj. Radića i drugova⁶. Kako je Dr. A. Trumbić bio generalni branitelj okrivljenih, to se u njegovoj rukopisnoj ostavštini sačuvao jedan primjerak zapisnika o saslušanju Stj. Radića pred sucem istražiteljem Kr. Sudbenog stola u Zagrebu S. Körblerom⁷. To je, dakako, jedan od prevažnih dijelova istražnog materijala, pa je svakako dobra zamisao da ga se u cjelini objavi⁸, no bilo bi još korisnije da je pri

² Čuva se u arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu (u nastavku: IHRP) pod signaturom ZB-S-11/56. Važnije spise iz ovog dosjea citirat ćemo u bilješkama koje slijede. Prvi je spis u ovom dosjeu od 6. I 1925, a posljednji od 18. VI 1925.

³ Čuva se u Arhivu Jugoslavije u Beogradu (u nastavku: AJ).

⁴ O samoj istrazi u 1925. god. ima malo spisa. Pretežni je dio dokumentacija iz 1922—1924. god, kojom se htjelo već tada ponovno sudski goniti Stj. Radića, pa je zatim korištena u ovom postupku 1925. god.

⁵ Čuva se u Arhivu Hrvatske u Zagrebu (u nastavku: AH).

⁶ Jedno rješenje iz tog postupka (od 20. I 1925) objavljeno je u: Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS (u nastavku skraćeno: SB), br. 3, III prethodni sastanak, 22. III 1925, str. 28—29.

⁷ U onom dijelu Trumbićeve rukopisne ostavštine koji se čuva u Naučnoj biblioteci u Splitu.

⁸ Časopis »Mogućnosti«, br. 7/1971, str. 843—913, br. 8/1971, str. 987—1052. Priredio i uvodnom informacijom popratio H. Morović. On je u br. 9 istog časopisa (str. 1109—1146) objavio i jedan izbor ostalih važnijih dokumenata iz Trumbićeve rkp. ostavštine, a koji se dokumenti također odnose na istragu protiv Stj. Radića 1925. god.

tom izvršena usporedba s drugim poznatim primjerkom istog zapisnika. Naime, u »Zbirci Radić« Arhiva Jugoslavije u Beogradu nalazi se taj drugi primjerak. On je nepotpun. Od ukupno 360 tipkanih stranica, koliko bi u cjelini morao imati, nedostaju str. 1—4 i 13—58. Na str. 84, poslije završenog teksta jednog od saslušanja, nalaze se originalni potpisi: Stj. Radića, S. Körblera (suca istražitelja) i Stj. Milkovića (zapisničara). Iako mu manjkaju navedene stranice, ovaj je drugi primjerak potpuniji, jer su u njemu tekstovi saslušanja sve do uključivo 25. VI 1925, a u onom prvom samo do 20. III 1925. Ovaj drugi primjerak prispio je u Arhiv Jugoslavije u Beogradu na način, da ga je, kao svoje »vlasništvo«, prodao tom Arhivu godine 1958. »književnik Zvonimir Kulundžić iz Zagreba, Buconjićeva 19«, za »cijenu od 30.000 din.«⁹

Konačno, u arhivskom fondu Kr. Državnog nadodvjetništva u Zagrebu, organa koji je također imao vrlo važnu ulogu u krivičnoj istrazi protiv Stj. Radića 1925. godine, sačuvana su također dva važna dokumenta o toj istrazi¹⁰, a njih u prilogu i objavljujemo pod br. 1 i 2¹¹. Težište je na dokumentu pod br. 2 tj. na izvještaju državnog nadodvjetnika od 27. lipnja 1925.

Ovaj izvještaj analizira i rekapitulira celokupno stanje krivične istrage protiv Stj. Radića do 27. VI 1925. Kako se vidi iz priloženog teksta, državni nadodvjetnik čini to redom po inkriminacijama, a u ovo vrijeme (27. VI 1925.) postavlja ih ukupno 15 (I—XV). Za svaku inkriminaciju navodi, ponajprije, u čemu se sastoji. zatim, sumira, ponekad dosta opširno, do tada prikupljena dokazala (»dokaze krivnje«), nadalje, rezimira obranu okrivljenoga Stj. Radića, pa, na kraju, kod svake inkriminacije, državni nadodvjetnik daje i pravno mišljenje o tome: kakvi su izgledi da se odnosna inkriminacija unese kao valjan i uspješan optužni zahtjev u predviđenu optužnicu — za pripremani sudski krivični proces. Izvještaj se zaključuje i jednom rekapitulacijom pravnog mišljenja.

⁹ Citirano prema komisijskom izvještaju, tadašnje Državne arhive FNRJ u Beogradu, od 14. VI 1958.

Z. Kulundžić se inače na veliko razmeće svojim patriotizmom i dijeli o njemu lekcije svima i svakome. Naročito baš hrvatskoj historiografiji našega vremena predbacuje pomanjkanje odgovornosti pred hrvatskom nacijom, te u tom smislu najteže vrijeđa i kleveče čitav niz hrvatskih povjesničara i hrvatsku povijesnu znanost u cjelini. U knjižici »Živi Radić« (Zagreb 1971) on se prikazuje jedinim čovjekom koji vodi brigu o Radićevoj rukopisnoj ostavštini i o njenoj zaštiti. A evo, godine 1958, on prodaje u Beograd, jedan tako dragocjen dokument o Stj. Radiću, jedan tako prevažan dokument za hrvatsku nacionalnu povijest!!

¹⁰ I ovom prigodom zahvaljujem kolegama arhivskim radnicima: V. Sojat, M. Nemeć, J. Stanković, R. Mirčić, a posebno J. Paver i M. Rastiću, koji su mi pružili dragocjenu pomoć u pregledu navedenih arhivskih fondova i traženju građe o ovoj istrazi protiv Stj. Radića 1925. god.

¹¹ Dva dokumenta što ih objavljujemo predstavljaju ujedno sve što je u arhivskom fondu Drž. nadodvjetništva u Zagrebu, među spisima, sačuvano o istrazi protiv Stj. Radića 1925. god. U protokolu predsjedalnih spisa ovoga organa upisan je, međutim, 21 spis u vezi istrage, i to u razdoblju od 8. I do 13. VI 1925. Koliko se može razabrati iz »sadržaja« unesenog u protokol, ovi se spisi odnose na razna tekuća pitanja provođenja istrage, a najznačajniji su među njima morali biti izvještaji što ih je državni nadodvjetnik slao ministru pravde tj. kraljevskoj vladi u Beogradu. Protokolirano je 5 izvještaja: br. 237 od 24. II 1925; br. 316 od 20. III 1925; br. 481 od 3. V 1925. Br. 589 od 11. IV 1925. je izvještaj Drž. odvjetništva u Zagrebu. Kod onoga izvještaja drž. nadodvjetnika, koji je pod br. Prs. 265-1925-2 i datumom 7. III 1925, objavljen u: SB, br. 3, III prethodni sastanak, 22. III 1925, str. 29—33, nastala je očita pogreška kod štampanja. Treba, naime, da stoji: »br. Prs. 261-1925-2«. Datum je ispravan.

Zbog takvog njegova sadržaja, a isto tako i radi opisane slabe sačuvanosti ostalog istražnog materijala, smatrali smo korisnim da se ovaj izvještaj državnog nadodvjetnika od 27. VI 1925. u cjelini objavi.

2. Kako je razvidno, državni se nadodvjetnik mnogo brinuo oko ove istrage protiv Stj. Radića, iako je to bila neposredna dužnost njemu podređenog državnog odvjetnika u Zagrebu. Ovaj potonji je pratio tok istrage, vođene od suca istražitelja pri Sudbenom stolu u Zagrebu, koji je, po završetku istrage trebao da preda rezultate istrage spomenutom državnom odvjetniku, kako bi ovaj izradio i podnio sudu optužnicu.

Sudac istražitelj je negdje sredinom mjeseca travnja 1925. god.¹² prvi put proglasio istragu dovršenom, te spise proslijedio državnom odvjetniku. O tome je »Slobodni Dom« od 22. IV 1925. donio slijedeću bilješku: »Proslie tri i pol mjeseca dovršena je istraga proti predsjedniku HRSS. Predsjednik HRSS nije se još poslužio svojim pravom da o povedenju istrage i o odredbi istražnog zatvora traži zaključak Suda, jer nije htio ničim istrage zatezati i sprečavati. Sada će se ili tim pravom poslužiti, ili će ga se odreći, da se spis može poslati državnom odvjetniku ili odustati od progona«¹³.

Međutim, državni odvjetnik nije bio zadovoljan provedenom istragom, tražio je da se ona dopuni, vratio je spis sucu istražitelju, te je istraga nastavljena.

Drugi put je sudac istražitelj proglasio istragu dovršenom početkom mjeseca lipnja 1925. god. O tome je »Dom« od 3. VI 1925. donio slijedeću bilješku: »Napokon je posve završena istraga proti predsjedniku seljačke stranke, te je cijeli istražni spis valjda već i predan državnom odvjetništvu. Sada može doći ili do obtužnice, dotično do glavne sudbene razprave (valjda još ovaj mjesec), ili do zavrgnuća obtužbe, ili do abolicije ili poništenja cijeloga postupka još prije glavne razprave. U prvom slučaju odlučuje sud, u drugom vlada, u trećem vlada predlaže, a odlučuje kralj. Za seljačku stranku i za njezinoga predsjednika najbolje je, da dođe do glavne sudbene razprave«¹⁴.

No, to još uvijek nije bilo dovršenje istrage. Državni odvjetnik imao je opet primjedaba, pa je 18. lipnja 1925. dao sucu istražitelju slijedeće upute:

Gospodinu sucu istražitelju vraćam spise s predlogom, da izvoli istragu nadopuniti u slijedećem pravcu:

1) Po sudbeno zaprisegnutim vještacima prevesti na hrvatski jezik sva važna, na ruskom jeziku štampana, a u spisu za potkrepu odlučnih činjenica doprinesena, tiskovna dokazala i to naročito:

a) iz knjige »Drugi kongres komunističke internacionale« (dnb 140) rezoluciju o agrarnom pitanju (str. 607)

¹² Po sačuvanim spisima nije bilo moguće utvrditi točan datum.

¹³ »Slobodni Dom«. Glavno glasilo hrvatske seljačke politike. U Zagrebu, u sriedu dne 22. travnja 1925. Izdavač: Hrvatski seljački klub u Narodnoj skupštini. Odgovorni urednik: Pavle Radić, narodni zastupnik«, str. 7 u rubrici: »Političke i kulturne vesti«.

¹⁴ »Dom«. Glavno glasilo hrvatske seljačke politike«, god. I br. 5 od 3. VI 1925, str. 6 u rubrici: »Političke i kulturne vesti«.

b) nabaviti od redarstva u spisju manjkajuće rezolucije petog kongresa Kominterne, te ove rezolucije dati prevesti,

c) iz revije »Krest'janskij Internacional« br. 1 i to: 1. članak pod naslovom : » Pervyj međunarodnyj krest'janskij kongres« (str. 151—156); 2. članak pod naslovom: »Pervaja međunarodnaja krest'janskaja konferencija« (str. 158 i dalje); 3. Proglas pod naslovom: »Krest'janom vsego mira« (str. 175—177),

d) iz žurnala »Krest'janskij Intrenacional« br. 2. (a-16) proglašuje Međunarodnog seljačkog savjeta pod naslovom: »Pervogo maja« (str.123 i 124)

e) iz žurnala »Krest'janskij Internacional« br. 3 i 4. (a-140) članak 1. pod naslovom:»Krest'janstvo i Komintern« od E. Varge (str. 3—8); 2. članak pod naslovom: »Krest'janskij internacional i sel'sko-hozjajstvennyj proletarijat« (str. 23—30); 3. članak pod naslovom: »Stjepan Radić i ego partija« od Sandomirskog (str. 24—46); 4. članak »Sovremenaja Horvatija kak novyj tip gosudarstvennogo stroitel'stva« od Stjepana Radića (str. 47—62); 5. članak pod naslovom »Vozzvanija MKS dolož(!) vojnu« (str. 140, 141); 6. »Međunarodnom Domu Kooperaciji« (str. 142, 143); 7. članak »MKS i Horvat. Krest'janskaja Partija« (str. 144— 146); 8. Protokol (145).

f) Ruske dokumente, priložene pod A-11 (pismo Aussena, Krasnoga itd)

g) list predsjednika norveške komunističke partije na francuskom jeziku. (pod e-31).

2) Po § 13 kp u.p.t. povesti propisno po § 4 i slijed. kp. tiskovnu istragu glede pojedinih facta, koji su sadržani u ovdašnjim predlozima i to: iz 1922. I-1533, 2751, 4031, 4450, 4465, 4988, 5586; I-854, 1524, 2752, 3344, 4117, 4557, 4948, 5800, 6049; iz 1924. I-2747, 2867, 2907, 3310, 3353, jer kumulativno povedjenje istrage, kako je uvršteno u preslušni zapisnik Stjepana Radića ne odgovara propisu § 84 i slij. kp.

3. Glede fakta pristupa u Seljačku internacionalu, a u pogledu obrane Stjepana Radića, koji nastoji socijalne revolucionarce u Rusiji, poznate pod imenom »Eseri«, prikazati kao republikansku stranku, koja je navodno svoj cilj mislila postići bez uporabe faktičnog nasilja, a uistinu izvršila bila cijeli red političkih umorstava u Rusiji, preslušati kao vještaka docenta na beogradskom sveučilištu Dra M. Čubinskoga i njegovim preslušanjem ustanoviti historijat djelovanja i program stranke poznate pod imenom »Eseri«.

4. Glede izjava Stjepana Radića pred Karlom Häuslerom da će sa Karlom Habsburškim, ako se vrati u Beč pregovarati, preslušati kao svjedoka Dra Matu Drinkovića.

5. O sastanku Stjepana Radića sa Rajkom Daskalovim i o vezi njegovoj sa revolucionarnom makedonskom organizacijom preslušati kao svjedoka Ljubomira Nešića, Al. Obova i Petra Cakova.

6. Pošto iz spisa iz dnb. 212 proizlazi sumnja, da je Stjepan Radić pomoću mađarskog špijuna Ferde Lukača prebjegao u Mađarsku, gdje mu je po tom špijunu data i putnica za inozemstvo, ustanoviti dati, po

odjeljenju za državnu zaštitu, osobna svojstva tog Ferde Lukača, naročito što je tom odjeljenju poznato o špijunskoj djelatnosti tog Ferde Lukača, i u kojem sve pogledu isti tu djelatnost razvija. Putem istog odjeljenja za državnu zaštitu izvoli izviditi i osobna svojstva Aussena i Krasnoga, koji je poslao Radiću pismo iz Beča od 22/10. 1924. (db. a-13).

7. Predočiti Stjepanu Radiću fotografije pod db. 199/14. da se očituje kada i pod kojim okolnostima je te fotografije s posvetama primio, koje ističu anarhističko uvjerenje odašiljača, a koje su uz to odaslane Stjepanu Radiću po predsjedatelju revolucionarnog vojnog sovjeta SSSR zajedno s nacrtom političke Rumunjske.

8. Glede veze Stjepana Radića sa bugarskom revolucionarnom organizacijom izvoli nabaviti fotografiju originalnog svojeručnog pisma Todora Aleksandrova od 6/X. 1923. upravljenog na Stjepana Radića, a koja se nalazi u odjeljenju za državnu zaštitu kod Ministarstva Unutrašnjih Djela.

9. Glede događaja kod premetačine i pronalaska spisa kod Stjepana Radića, naročito o okolnosti, da je supruga Košutićeva za vrijeme uređivanja htjela sakriti jedan dio pronađenih spisa, preslušati kao svjedoka red. detektiva Pukmajstera (209).

10. Pošto je pronađena putnica, izdana po sovjetskim vlastima Augustu Košutiću, to o izdanju te putnice i načinu, kako je do tog došlo, izvoli preslušati okrivljenog Augusta Košutića.

11. Svjedok Mirko Tumbri (7/63) preslušan je 2 puta pred sudom i to prvi put 7/XI. 1921, a drugi put 21/III. 1925. U svom drugom iskazu doduše spominje, da ostaje u cijelosti kod svog iskaza od 7/XI. 1921, ali dok je prvi puta tvrdio, da je Radić govorio »neka dečki ne idu nikamo, neka se pritrpe dva, tri dana, da nisu prisegli za kralja, nego za republiku, a tko je prisegao za Kralja, da on mora ići, a koji su za republiku prisegli, da moraju braniti republiku, ako je bude«, prikazuje u svom iskazu, 21. III. 1925., da je Radić govorio, da oni, koji su već služili u vojsci ne moraju ići i neka se pritrpe do tri dana, a regruti da moraju ići i služiti, jer da neka nitko ne misli, da se bez vojske može biti, jer da vojska mora braniti državu, bila kraljevina ili republika. Svjedok je prema tome prvi put 7/XI. 1921., a opet drugi put 21/III. 1925. pred sudom različito stvar prikazivao, pa stoga predlažem temeljem § 160 kp. da se svjedok zaprisegne, da se uzmogne saznati potpuna istina.

12. Temeljem iste ustanove kaznenog postupka predlažem da se zaprisegne svjedok Tomo Jarec (121), jer da je preslušan dne 30/IV. 1922. prvi put pred Kr. Kot. sudom u Sv. Ivanu Zelini, a drugi put 9/I. 1925. pred g. sucem istražiteljem, posve različito iskazivao o odlučnim okolnostima, pa se jedino prisegom svjedoka može doći do istine.

13. To isto predlažem i za svjedoka Marka Jareca, koji je dne 3/I. 1922. pred Kr. Kot. sudom u Sv. Ivanu Zelini, naročito kao svjedok izjavio, da je Radić kazao, da svakako ne treba ići u vojsku, jer da će se ova država najkasnije do Miholja raspasti, a pred g. sucem istražiteljem dne 14/III. 1925. taj iskaz u cijelosti opozvao.

14. Isto to predlažem i glede svjedoka Marka Danenića, koji je dne 3/I. 1922. preslušan pred Kr. Kot. sudom u Sv. Ivanu Zelini, izjavio, da je Radić rekao, da onaj, koji nije išao natrag u vojništvo, da taj ne treba

niti da ide, jer da ova država i onako ne bude dugo opstojala, jer da će doći republika, pa čemu bi onda pojedinac služio, a ovaj iskaz i ponovno potvrdio dne 21/VI. 1922. kod istog Suda, dodavši da se ovo zbilo u kolo-vozu 1921, a preslušan dne 14/III. 1925. pred g. sucem istražiteljem, te iskaze opozvao izjavivši ih neistinitima¹⁵

Citiranje upute državnog odvjetnika u Zagrebu od 18. VI 1925, ovako konkretizirane, a izdate svega 9 dana prije nastanka izvještaja državnog nadodvjetnika od 27. VI 1925. što ga u prilogu objavljujemo, nesumnjivo pomažu boljem razumijevanju tog izvještaja.

3. Sumirajući svoje pravno mišljenje i ocjenu u pogledu svih 15 inkriminacija, državni je nadodvjetnik, kako se vidi iz zaključka njegova izvještaja, utvrdio, da bi »jedino« kod prve (»Stupanje u Seljačku internacionalu«), četrnaeste (»Organiziranje bojovnih odreda«) i petnaeste inkriminacije (»Pregovori s mađarskom vladom«), kako on kaže: »**predležali dovoljni sumnje razlozi za optužbu**«. Za ostale je prešutno morao priznati da su neuvjerljive, a još manje dokazane. Vodeći dobro računa o željama i intencijama kraljevske vlade, odabrao je i predložio za optužbu navedene tri inkriminacije. Taj izbor svakako nije slučajan. Uz formalne razloge i obim prikupljenih »dokaza krivnje«, na sve te tri inkriminacije mogle su se primijeniti stroge odredbe **Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi**, a prva od njih tj. »Stupanje u Seljačku internacionalu«, imala je daleko šire značenje i trebala je odigrati mnogo značajniju ulogu.

Čim je saznala za Radićev put u Moskvu beogradska je vlada, naime, i kod kuće i po inostranstvu razvila intenzivnu propagandu na temu: Radić i HRSS povezuju se sa Sovjetima, i uključuju se u »subverzivnu« — »prevratničku« djelatnost komunističke Rusije, a protiv europskog i svjetskog mira, poretka i civilizacije. Intenzivnom i kontinuiranom propagandom, izmišljanjima, tendencioznim tumačenjem, izvrtanjem činjenica i dramatiziranjem oko nekog rušilačkog »boljševizma — anarhizma« Stj. Radića i HRSS¹⁶, željelo se

¹⁵ IHRP, ZB-S-11/56, br. 239

¹⁶ Vladina, providina, a i druga građanska štampa, vodila je intenzivno ovu kampanju od svibnja 1924. do srpnja 1925. god. Radićev »Slobodni Dom« češće spominje takve napade. Evo nekoliko primjera:

— u br. 16 od 16. IV 1924, str. 6: Radikali, frankovci i sl. šire laži, kako postoje »namire s vlastoručnim potpisom Stj. Radića na ogromne svote novca, koje da je on u Beču primio od Sovjetske Rusije«.

— u br. 30 od 23. VII 1924, str. 6: »Sad i Pašić tuži Radića kao boljševika i to naravski u Londonu. Predobio je već na svoj način beogradskog dopisnika londonskog konzervativnog dnevnika 'Morning Post' i taj je napisao veliki članak pod naslovom: 'Uzbuna na Balkanu, pogibelj sveobćega požara'«.

— u br. 31 od 30. VII 1924, str. 1—2, riječ je kako Pašić protura u engleskoj štampi članke u kojima se plaši Engleska, kako je Radić »preuzeo po odredbi sovjetske vlade vrhovno zapovjedništvo nad cijelom revolucionarnom vojskom od Beča do Carigrada«. Jednako da Pašić roviri i u Rimu, Berlinu, Varšavi, Pragu, Pešti i Sofiji protiv HRSS.

— u br. 52 od 24. XII 1924, str. 4—5: »Tobožnji dokumenat, koji bi imao biti ugovor između treće komunist. internacionale i HRSS priobćuje Pribičevićeva beogradska »Reč« od 18. prosinca. Taj tobožnji ugovor ima 20 točaka. Sve su jednako glupe i besmi-slene« ...

To je dato kao saopćenje Predsjedništva HRSS.

— u br. 52 od 24. XII 1924, str. 5: »Što predleži? »Obzor« od 19. XII ima uvodnik pod naslovom »Boljševizam i HRSS« i tu već po treći put u kratko vrijeme tvrdi ovo: »Ali predleže Radićeve izjave da će tražiti i dobiti moralnu i materijalnu pomoć iz

u stvari smanjiti ili čak poništiti sve one simpatije i podršku međunarodne javnosti prema hrvatskom narodu, njegovoj borbi za nacionalnu slobodu i ravnopravan položaj u zajednici prve jugoslavenske države, a što su svojim stavovima i akcijom tada najpotpunije odražavali Stj. Radić i HRSS. Posebno, da ponište one simpatije i podrške prema hrvatskom narodu što ih je ostvario sam Stj. Radić za svoga boravka u Engleskoj, Austriji i Sovjetskoj Rusiji tijekom 1923. i 1924. godine, pa da, u krajnjoj liniji, i samo postavljanje hrvatskog pitanja prikažu bespredmetnim i čak štetnim za međunarodnu zajednicu. Na unutrašnjem pak planu željelo se maksimalno zaplašiti sve vlasničke krugove s posljedicama koje da ih očekuju od Radićevih veza s boljševicima — što oduzimaju »svakome sve«, pa i tolike živote ljudi, »kao u Rusiji« — jer da je Stj. Radić preuzeo vodstvo revolucionarnoprevratničke akcije ne samo u Kraljevini SHS, već i u čitavom Podunavlju i na Balkanu! Beogradski dvor, vojni krugovi, Pašić i Pribičević, kao glavni inicijatori ove kampanje, dobro su uočili moguću efikasnost ovakve propagande u znatnim slojevima sve šireg glasačkog tijela što je podržavalo opozicioni blok na čelu sa HRSS i Stj. Radićem. Uostalom, bilo je to i prije i kasnije oprobano sredstvo političke akcije građanskih stranaka protiv socijalističkih tendencija, a posebno protiv bilo kakve političke suradnje sa socijalističkim snagama. Inicijatori su smatrali da to sredstvo mora uspjeti i u redovima same HRSS, posebno u onim slojevima građanskim, malograđanskim i slojevima imućnijih seljaka, tako osjetljivima prema nekoj promjeni sistema vlasničkih — imovinskih prava i odnosa, a koji nisu sačinjavali baš malen niti nevažan dio njenih pristaša. Inicijatori su ocijenili, nakon stvarnog pristupa HRSS u Seljačku internacionalu, kako je baš sada izvrsna prilika, da se spomenutim intenzivnim propagandnim atakom, a na isključivo klasnoj osnovi, pocijepa, razbije ili bar maksimalno oslabi ogromna snaga opozicionog bloka na čelu s HRSS¹⁷, koji je tada predstavljao faktički već toliku snagu, da je, i uz minimalno poštivanje parlamentarne vladavine, mogao i morao zbaciti sa vlasti tadašnje beogradske vlastodršce.

Moskve, predleži njegov put u Moskvu, predleži Mačekov put u Beč ruskom poslanstvu i predleži pristup u seljačku internacionalu.

»Kad je »Obzor« već tako točan i tobože objektiv, onda je morao napisati, da ovo sve »predleži« radi toga, da za slučaj amputacije Italija i Mađarska ne podiele Hrvatske sa Srbijom, kako je Pruska pred stopedeset godina po tri puta bila podielila Poljsku s Austrijom i Rusijom. Predsjednik HRSS opetovano je izjavio, da je svrha njegovu putu u London i Moskvu bila informirati se i vidjeti može li se Hrvatska za slučaj amputacije, koje HRSS ne želi i proti koje se bori, spasiti od razdiobe, koja bi značila na neko vrijeme pravu narodnu katastrofu. Nadalje je predsjednik HRSS izjavio, da je sretan, što je za taj slučaj Hrvatskoj osigurana od Velike Britanije diplomatska intervencija, a od Rusije i diplomatska intervencija a do potrebe sva pomoć moralna i materijalna. Ova je stvar svim pristašama i prijateljima HRSS i dobro poznata i posve jasna samo nije »Obzor«, otkad se u Zagrebu samo slaže i tiska.

Predsjedništvo HRSS.

¹⁷ Vladinim je krugovima osobito stalo do toga da pronađu što veći »raskol« u redovima HRSS, te da ga što šire objave u zemlji i u inostranstvu. Tako »Slobodni Dom« br. 34 od 20. VIII 1924, str. 6 bilježi: »O tobožnjem raskolu u HRSS piše se već više tjedana i u domaćem i u stranom novinstvu«... U br. 50 od 10. XII 1924, str. 7 saopćava: »Najkonzervativniji engleski list 'Morning Post' donosi 27. XI iz Beograda ovaj brzoglav: 15 zastupnika Radićeve stranke osnovalo je posebnu seljačku monarhističku stranku, objavilo politički rat Radiću, kojega optužuju, da je zaveo hrvatsko javno mnijenje, a sama sebe prodao Moskvi. — Ni ova masna laž neće batinašima pomoći.«...

Nije, dakle, nimalo slučajno što se inkriminacija o pristupu u Seljačku internacionalu našla na prvom mjestu u izvještaju državnog nadodvjetnika od 27. VI 1925, a isto tako na prvom mjestu i među onih nekoliko inkriminacija što ih taj nadodvjetnik konačno predlaže za optužnicu protiv Stj. Radića. Uostalom, isti su razlozi djelovali već i onda, kada je beogradska vlada 23. prosinca 1924. god. protegla i na HRSS poznatu »Obznanu«¹⁸ — proglašenu protiv komunista 29/30. prosinca 1920. i 11. VII 1924., kao i onda kada je 1925. god. vladina glasačka mašina u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS, naročito prigodom verifikacije mandata, vodila oštru kampanju protiv HRSS i Stj. Radića¹⁹.

Ovakva opća strategija vladajućih, usmjerena dalekosežnijim ciljevima, obuhvatila je, naravno, i postizavanje nekih neposrednih ciljeva: osiguranje vlade Pašićevim radikalima; provođenje novih izbora pod takvom vladom; onemogućiti Stj. Radiću da ponovi, ili čak poveća, izborni uspjeh na skupštinskim izborima, predviđenim za 8. II 1925. Zato kralj Aleksandar, uz ostalo, insistira da se Stj. Radić uhapsi, odmah nakon ostavke Davidovićeve vlade 15. X 1924.²⁰

4. Objavljeni izvještaj državnog nadodvjetnika od 27. VI 1925. bio je namijenjen i upućen ministru pravde²¹ tj. beogradskoj vladi. Mnogo su puta vladini krugovi prijetili Stj. Radiću represivnim mjerama, u dva navrata (1919. i 1920. god.) ih i provodili, a u ovom razdoblju pred hapšenje 5. I 1925. već su sredinom 1924. god. obnovili javne prijetnje i namjere, da se HRSS »stavi izvan zakona«,²² odnosno »da treba raspustiti organizacije HRSS, kao što se to učinilo pred par godina i s komunistima«²³; nešto kasnije je objavljeno kako je po nalogu Pašić-Pribičevićeve vlade državni odvjetnik u Zagrebu već podnio »ponovne kaznene prijave protiv predsjednika HRSS i još

¹⁸ Tekst ove vladine odluke od 23. XII 1924. vidi u: *SB*, br. 3, III prethodni sastanak, 22. III 1925, str. 27. Tekst same odluke glasi:

»1. Da se odmah rasturi Hrvatska Republikanska Seljačka Stranka koja je stupanjem u Seljačku Internacionalu postala sastavni deo komunističke Internationale.

2. Da se u buduće zabrane svi zborovi, konferencije i svaki rad ove partije kao i izlaženje svih njenih publikacija, knjiga i novina.

3. Da se na Hrvatsku Republikansku Seljačku Stranku najstrožije primene propisi čl. 18 Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.

4. Da se odmah uzapete sve arhive, novine, publikacije i prepiska Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke.

5. Da se hitno preduzme krivično postupanje prema vodstvu Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke.

Ovakav tekst odluke ostao je nepromijenjen prema prijedlogu ministra unutrašnjih poslova B. Maksimovića *Pov. K. Br.* 1694 od 23. XII 1924. U tom prijedlogu je uvodno sadržano kao neko obrazloženje same odluke (Isto, str. 26—27), s argumentima koji se kasnije u istrazi ponavljaju kod pojedinih inkriminacija. Obrazloženje počinje tvrdnjom: »HRSS i radom svoga predsjednika i radom ostalog svog vodstva izjasnila se za tuđinsku protivdržavnu komunističku propagandu, i u pogledu ciljeva i u pogledu metoda«. U zaključku se pak kaže: »Zbog toga, a u uvjerenju da radim na korist celokupnosti države a osobito na korist Hrvatskog dela našega naroda, koji sigurno nije ni znao zamašaj zločinačkog delovanja vodstva HRSS, imam čast predložiti Ministarskom Savetu« ...

Da je zamisao o »Obznani« protiv HRSS postojala i prije Radićeva puta u Moskvu, vidi: *H. Matković*, Hrvatska zajednica (Istorija XX veka, sv. V, Beograd 1963), str. 109.

¹⁹ *SB*, br. 3, III prethodni sastanak, 22. III 1925, str. 26 i slijed.

²⁰ *B. Gluđorjević*, Kriza i pad Davidovićeve vlade 1924. (Istorija XX veka, sv. VII, Beograd 1965), str. 386.

²¹ Izvještaj je i naslovljen: »Gospodine Ministres«.

²² »Slobodni Dom« br. 26a, 25. VI 1924, str. 1—2 u članku: »Seljačka internacionala i komunistička internacionala«.

²³ Isto, str. 7—8 u rubrici: »Političke i kulturne vesti«.

nekim narodnim zastupnicima»²⁴, a zatim: »da je zagrebačko odvjetništvo proti Radiću i proti drugim prvcima HRSS sakupilo strahoviti veleizdajnički materijal i da je na tom temelju već zatražilo od beogradske skupštine, da izruči Radića i drugove«²⁵ itd. Konačno je vlada stvorila i »pravnu« podlogu za novi krivični progon putem već spomenutog protezanja »Obznane« i na HRSS 23. XII 1924.

Nakon što je uslijedilo hapšenje i započeta istraga, vlada stalno prati i, dakako, usmjerava istragu. I sam predsjednik vlade N. Pašić je time najživlje angažiran. Pokazuje nam to i dokument što ga objavljujemo pod br. 1. Iz njega je vidljivo da predsjednik vlade drži »sedam dokumenata«, važnih za optužbu protiv Stj. Radića, da ih on daje »na proučenje« ministru pravde, a ovaj državnom nadodvjetniku u Zagrebu, pa pošto ih je i potonji proučio, dokumenti se imaju vratiti predsjedniku vlade, te će se i on angažirati: »da se glede ovih dokumenata odrede dole navedena izviđenja u svrhu, da bi ovi dokumenti mogli poslužiti kao dokazala u kaznenoj parnici protiv Stjepana Radića«.

Unutar vlade, uz njena predsjednika i ministra pravde, osobito se je ministar unutrašnjih poslova brinuo oko pripreme dokumentacije za istragu. On se i hvalio time pred Narodnom skupštinom. Pokušao se poslužiti i falsifikatima, a kada mu je Dr. A. Trumbić, i opet pred Narodnom skupštinom, to predočio, i ministar i ta Skupština prešli su mukom preko takvih činjenica²⁶. Ministar vanjskih poslova ne zaostaje za njim, prikupljajući dokumentaciju o Radićevim vezama u inozemstvu, ali je predsjednik vlade i ovdje odlučivao koja će se dokumentacija i koji svjedoci praktički koristiti u istrazi²⁷. No, jednu od najvažnijih uloga odigrava ministar vojske i mornarice. U očitom dogovoru s dvorom, a u suradnji s komandantima armijskih oblasti, posebno onim IV armijske oblasti, on priprema vojno-političke izvještaje »s terena«, u kojima se Radićevoj političkoj propagandi pripisuje krajnje razorno djelovanje u vojnim snagama i općenito u Kraljevini SHS. Služi se lažima i neodređenim navodima, a plasira te »generalske izvještaje« preko »sudskog odeljenja« Ministarstva vojske i mornarice, kako bi izgledali uvjerljiviji. Takvim izvještajima se plaši javnost Srbije, kako će Radićeva slobodna djelatnost dovesti do rasapa cijele države. Istovremeno se iz istih izvora povremeno lansiraju vijesti o vojnim pučevima, koje da pripremaju neke grupe u vojsci, protiv Radićeve destrukcije i protiv neefikasne vlade, a za: »spas države«²⁸. Pokušava se proširiti teza kako je hrvatski narod principijelno protivan svakoj egzistenciji

²⁴ Isto, br. 28, 9. VII 1924, str. 6.

²⁵ Isto, br. 29b, 18. VII 1924, str. 2.

²⁶ SB, br. 7, VII prethodni sastanak, 26. III 1925, str. 203.

²⁷ A.J. Minist. pravde. Ministar Dr. E. Lukinić pita 28. II 1925. N. Pašića: ... »čast mi je najučtivije zamoliti vas, gospodine ministre predsjedniče, da bi ste izvoljeli saopćiti mi radi daljieg mog hitnog obaveštenja Kr. državnom nadodvjetništvu u Zagrebu, kojima se dokumentima može javni tužilac u Zagrebu poslužiti u dokaz krivnje optuženog Stjepana Radića i drugova, a isto tako na koje se svjedočke može on i smije u dokaz krivnje okrivljenika pozvati«.

²⁸ O tim čuvenim »generalskim izvještajima« vidi ponešto kod: B. Gligorićević, *Kriza i pad Davidovićeve vlade 1924*. (Istorija XX veka, sv. VII, Beograd 1965), str. 372—373; isti, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS (Beograd 1970)*, str. 415—416.

neke zajedničke jugoslavenske države, pa da u Hrvatsku treba poslati »istražnu komisiju« koja će to i neposredno utvrditi²⁹. Ukratko, bio je to dobro poznati repertoar dvorske i čaršijske beogradske politike, koji nije samo u to vrijeme došao do javnog izražaja. Koncentrirani atak je smjerao, da preko slučaja Radić, ustvari, ne samo čitav hrvatski narod stavi izvan zakona, nego da objavi »i formalno rat hrvatskom narodu« — kako je to dobro istaknuto i u proglasu CK KPJ od 2. siječnja 1925.³⁰

I tijekom provođenja istrage, kroz prvo polugodište 1925. godine, vlada ažurno prati njene rezultate, preko već spomenutih pismenih i usmenih izvještaja državnog nadodvjetnika u Zagrebu, a početkom lipnja 1925. god. ministar pravde iz Beograda traži od svog Odeljenja u Zagebu: »da što prije pripošalje Ministarstvu pravde spise u kaznenom predmetu proti Stjepanu Radiću radi zločina veleizdaje. Ovi su spisi potrebni za kratko vreme radi uvida Kraljevske vlade u iste«³¹.

Vlada je, dakle, tražila »na uvid« i cjelokupne istražne spise a ne samo pojedine dokumente, i to u vremenu neposredno prije nego što će joj državni nadodvjetnik iz Zagreba poslati svoj, ovdje objavljeni izvještaj od 27. VI 1925. Sve to dovoljno govori o položaju pravosuđa u Kraljevini SHS i o njegovoj tzv. »nezavisnosti«.

5. Vrijeme u kojem je nastao objavljeni nadodvjetnikov izvještaj — 27. lipnja 1925. — pada u završnu fazu pregovora između vodstva »hrvatske seljačke politike« (a ne više: »Hrvatske republikanske seljačke stranke«) i beogradskih vlastodržaca oko tzv. »narodnog sporazuma«. Ta će faza pregovora, kako je poznato, završiti tijekom prve polovice mjeseca srpnja 1925. god., pa će zatim uslijediti: kraljev ukaz od 18. VII 1925. u kojem se kaže ... »amnestiramo i predajemo zaboravu krivice Stjepana Radića«... »i prekidamo za označena dela prema njemu svako dalje krivično postupanje«³²; puštanje Stj. Radića i drugova iz zatvora³³, i audijencija Stj. Radića kod kralja Aleksandra na Bledu 20. srpnja 1925.³⁴. Podsjetimo uz to, da je ovo bila završna faza onoga razdoblja u pregovorima, što

²⁹ Pod formalnim razlogom da ispita potrebne činjenice oko osporenih mandata hrvatskih narodnih zastupnika, Narodna je skupština i uputila jedan svoj »anketni odbor za izvještaj mandata HSS« na teren Hrvatske, a pod vodstvom Dr. Lazice Markovića. Pavle Radić je u »*Domu*« od 31. V 1925. ovaj »anketni odbor« pravilno nazvao »*istražnim povjerenstvom*«, no, dok s jedne strane utvrđuje kako je takva istraga »pravno protuzakonita i protuustavna«, dotle s druge strane smatra: »Politički je dolazak ankete ipak blagotvoran«!

³⁰ Naslov je proglasa: »Radnicima i seljacima i svim ugnjetenim narodima Jugoslavije«. Vidi priloženu fotoreprodukciju tog proglasa.

³¹ IHRP, ZB-S-11/56, br. 235a. Zahtjev je datiran 5. VI 1925. pod br. 37309.

³² AJ, Minist. pravde. Originalni tekst »ukaza« pod br. 47575.

³³ Nakon potpisanog ukaza od 18. VII 1925. ministar pravde M. S. Đuričić uputio je Kr. Sudbenom stolu u Zagrebu brzojav ovog sadržaja: »Ukazom Njegovog Veličanstva Kralja od današnjeg Br. 47575. a na osnovu čl. 50. Ustava u putu najviše milosti amnestiran je Stjepan Radić za sva krivična dela za koja se nalazi pod istragom i u pritvoru po rešenju Banskog Stola zagrebačkog III 903 od 20. januara 1925. godine i ta su krivična dela predata zaboravu i zašto je prekinuto svako dalje krivično postupanje. Preporučujem Sudbenom stolu da Stjepana Radića odmah u slobodu stavi i dalje po Ustavu i Zakonu postupi.

Verni prepis Ukaza poslati će se naknadno.

³⁴ »*Dom* — glavno glasilo hrvatske seljačke politike«, br. 12, 22. VII 1925, str. 6.

je započelo poznatom izjavom Pavla Radića 27. III 1925. u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS u Beogradu³⁵.

Za ilustraciju ove završne faze pregovora, evo nešto podataka iz kronologije zbivanja u to vrijeme:

- »Dom« br. 6 od 10. VI 1925. saopćava: ...»Uklonjene su neke velike zapreke sporazumu Hrvata i Srba, za koji sporazum u ime Srba radi g. Pašić, kao predsjednik glavne predstavnice naroda srbskoga, a u ime nas Hrvata Pavle Radić, kao predsjednik hrvatskog seljačkog kluba, toga jedinoga parlamentarnoga predstavnika naroda hrvatskoga. I tako se je veliko djelo sporazuma znatno pomaklo napred. Pravih smetnja sporazumu nema više ni u radikalskom klubu, a u hrvatskom seljačkom klubu nije ih niti bilo«...³⁶
- »Dom« br. 7 od 17. VI 1925. piše: ...»Kada su kritičari (ta naša gospoda) uvidjeli, da nema druge nego se povući, jedni se povukoše, a drugi samo pritajiše. One, koji su ostali izvan naroda, te smo barem poznali, ali je bilo, velim, i takvih, koji su samo nogama pristupili k seljačtvu, a nipošto srcem i dušom. Danas se ta pritajena gospoda pojavljuju sa svojom politikom, koje se nikad ni ne odrekoše. Ta gospoda misle, da bi se tako dalo vrlo uspješno raditi za njihovu staru gospodsku politiku, za politiku gospodske (osobito popovske) vlasti, sve tobože u Velikoj Hrvatskoj, »bez Vlaha«, pa i proti njim. I počeli su svom snagom i govoriti i pisati proti Radiću, da je prodao republiku, a još jučer su se htjeli razdrapati pišući i govoreći proti republici«... »Nađe se i na selu po koji kritičar, koji još ne shvaća današnjega stanja i naše seljačke politike, koja ostaje ista«.
Autor dalje kaže da seljake huškaju gospoda, koja da govore: »Do sada ste imali naslov HRSS, a sada ste onaj R izgubili i imadete samo HSS«...³⁷
- 25. VI 1925. Dr. A. Trumbić u svojim »Ličnim bilješkama« zapisuje o razgovoru Stj. Radića s I. Kovačevićem: »Stj. [Radić] bio bijesan na »Hrvat« zbog članka i zbog vijesti prenesene iz »Vremena« o uapšenju. Došao je Uroić i tri druga. Grdio je Uroića, ovaj se nije pokoravao, prijetio mu sa polaganjem mandata. Ovaj i da je pripravan. Spominjao zajedničare da će morati položiti mandat. Ivica Kovačević izišao da ne sluša. Istorija pisma kralju. Bio je došao glas da bi trebalo da [Stj. Radić] piše pismo kralju sa potvrdom deklaracije Pavla [Radića]. Šlegel donio također poruku. Ivica [Kovačević] kazao Šlegelu, da ne valja iz zatvora, da će on pisat kao branitelj. Šlegel donio na to negativan odgovor. Ivica [Kovačević] sugerirao, da Stj. [Radić] ne može pisat kralju iz zatvora bez kraljeva ovlaštenja, pa stoga će on u tom smislu pisat maršalu

³⁵ SB, br. 8, VIII prethodni sastanak, str. 232—233.

³⁶ Str. 7 u rubrici: »Političke i kulturne vijesti«.

³⁷ Str. 3—4 u članku J. Zagorca: »Kritičari«.

РАДНИЦИМА И СЕЉАЦИМА И СВИМА УГЊЕТЕНИМ НАРОДИМА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ДРУГОВИ,

Монархија, Бела Рука, српска буржоазија и њихова ПП-влада објавили су и формално рат хрватском народу и радницима и сељацима Југославије. После насилничког напада на Независну Радничку Партију, после „ослобођења“ Албаније толовима, митраљезима и беговским лавцима, после трговине са македонском рејом, влада ПП уз благослов империјалистичких сила и уз подршку кулевских двластија и реакција, а и уз одобравање својих социјалдемократских слугу, удара омаве хрватском народу и хрватском републиканском сељаштву. На основу срамног закова о заштити капиталиста, великоседајка и народних убица донела је влада ПП — четири године после Обзаве против Комунистичке Партије и радничке класе — нову обавицу против сељаштва и Хрватске Републиканске Српске Странке, као и против ослободилачке борбе хрватског народа. По тој жандарској Обзави распушта се ХРСС, њена штампана се забрањује, поштво ханси и предаје „праведним“ Анагитеним целатима, а и кандидатске листе ХРСС имају се позивити. Хрватска се данас налази под војно-полицјиско окупацијом. Чак се спрема узимање тлоачи ратних контрибуција над хрватским народом.

Влада покушава да ово насиље прикрије бедним изговорима. Али тиме она баш откирава своје доцне Обзаве. Хрватско републиканско сељаштво збоје хтео претати оруђе монархије у српских банкара, и ако га је на то гурло „демократски“ ужи блок. Идеје Сељачке Интернационале, савез радника и сељака и угњетених народа, угрозила су власт монархије и српске буржоазије. Да угуши заједничку борбу радника и сељака, да угуши докрете подјарљивих народа против Београдске тираније, да онемогући сваку легалну слободу борбу радних маса заговори је влада ПП у ово крваво насиље. Тачнице и гробља имају да се прелује радничима и сељацима, читави народи пиште под чизмом и муздуком, само зато да се обезбеди крвави пир капиталиста, милитариста и велеседника!

РАДНИЦИ И СЕЉАЦИ.

Српска буржоазија одузела нам сав права и слободе. Српска буржоазија провозира братоубилачку рат Комунистичка Партија позива нас да не будете по сребро робље, да дигнете свој глас протеста и да придржите отвор оком крвавом насиљу! КПЈ се карично обрете

ХРВАТСКОМ СЕЉАШТВУ

Крваве ладе ропства који су окивали радничку класу ствара хрватском сељаштву српска буржоазија. Борбу за ослобођење радника и сељака, борбу за независну хрватску републику спрема се да угуши крвави рејим. Господски и жандарски окупациони рејим и његове хрватске слуге од Хорвата до Штрпаче, у место слободе и сељачког права спремају жиде и Сјовете. Демократске олозионе партије беже од одлучне борбе против рејима, чекајући да их даси олет милостиво позове на власт. Сада је стигло то да глумне куглице не могу ослободити хрватско сељаштво ван да само савез са радничким и са Комунистичком Партијом само савез са осталим угњетеним народима Југославије и Вајана може у оружавној борби да

сбори овај крвави и до зуба ишоружави рејим. Без револуције нема ни националног ни социјалног ослобођења!

УГЊЕТЕНИ НАРОДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

И нас чекају удари српске буржоазије. Ова ребе презати ни од каквог насиља само да одржи ону заштити народа! Никакви изборни протести ни савез са буржоазијом, никакво пузење пред монархијом неће одбит нападе реакције. Једина одбрана је да се створи радничком класом, стварање јединственог народно-анархог Балканског фронта за обрвање хете: свије српске буржоазије и Балканске контрареволуције — успоставу радничко-сељачке власти.

СРПСКОМ РАДНОМ НАРОДУ

ПП-влада лаже те мако ово оних насиљем пат хрватским народом брани твоја права и слободе! Напротив она овом Обзавом спрема и теби нове окове. Спрема се да те баци у братоубилачке ратове, спрема нове замете и порезе, нове камате зеленаца и великопоседника, спрема милдрну сљачкашку тиранију. Насу хрватски ил други радници и сељаци твоји и арајтељи — твоји непријатељи су српски буржоаски сљачкашки и насилници. Хоћеш ли служити својим непријатељима? Хоћеш ли сам ковати себи окови? Не! Нек власници осете да српски радни народ неће да буде жандар и целат осталим народима у Југославији, већ да ће се са радним масама осталих народа југославички борити и за своје ослобођење од капиталистичке реакције.

ПРОЛЕТЕРИ!

Четворогодишњи терор постаје све бешњи! Ударци на хрватско сељаштво погађа и нас јер значи свако појачање реакције. Тох се ударци радују само ствари полицјиски савезници — социјалдемократи. Пролетаријат не сме да кингулара пред белми терором! Ступајте под заставу Комунистичке Партије за борбу у савезу са сељаштвом против хегемоније српске буржоазије, против монархије и њихових социјалдемократских савезника. У борбу против ове нове Обзаве а се радничко-сељачку власт! Нека под моћним вођама радничко-сељачког савеза падне рејим жиде и сљачке! Радничко-сељачка револуција донеће мир и ослобођење свима народима Балкана!

ДОЛЕ НОВА ОБЗНАНА! ДОЛЕ МОНАРХИНСКИ АПСОЛУТИЗАМ! ДОЛЕ ВЛАСТ КИРИСТАРИСТА И ВЕЛИКОПОСЕДНИКА! ДОЛЕ САВЕЗ БАЛКАНСКЕ КОНТРАРЕВОЛУЦИЈЕ!

ЖИВЕО САВЕЗ РАДНИКА И СЕЉАКА! ЖИВЕЛА РАДНИЧКО-СЕЉАЧКА РЕВОЛУЦИЈА!

ЖИВЕЛА НЕЗАВИСНА РАДНИЧКО-СЕЉАЧКА ХРВАТСКА РЕПУБЛИКА! СЕЉАКУ ЖИВЕЛА — РАДНИКУ ЗАШТИТА!

ЖИВЕЛА ОДБРАНИЛА РАДНИЧКО-СЕЉАЧКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ БАЛКАНА! ЖИВЕЛА КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА!

2. Јануар 1925. ЦЕНТРАЛНА КОМИТЕЈ

ЦЕНТРАЛНА КОМИТЕЈ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ

Damjanoviću. Pisao. Uslijed toga došao **Sokolović** sa pismom Pašića na Körblera (ovaj mora da ga ima) s ovlaštenjem. Stj. [Radić] odmah napisao. Bilo je pretjeranih stvari. Körbler pročitao, Sokolović odnio pismo preko Pašića. U pismu ništa ne govori [Stj. Radić] o svom procesu. Potvrđuje Pavlovu izjavu, monarhiju Karađorđevića, Vidovdanski ustav³⁸.

— 27. VI 1925. u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS »ovjerovljeni su svi hrvatski osporeni mandati«³⁹.

— »Dom« br. 9. od 1. VII 1925. javlja: »Pregovori za sporazum između Hrvata i Srba počeli su službeno i javno«... »Gotov, u glavnom to znači, da će iz vlade izpasti Pribičević sa svojim društvom i da će državne poslove preuzeti zajednička, radikalno-seljačka vlada, da u čitavoj državi zavede potpuno čovječnost, zakonitost i ustavnost«.⁴⁰

— »Dom« br. 10 od 8. VII 1925. piše: ... »Srbi, Hrvati i Slovenci u prošlosti i u sadašnjosti tri su naroda, koji napokon imaju, hvala Bogu, zajedničku svoju narodnu državu, koju sada treba da srede i unaprede na temelju narodnoga suvereniteta, narodnoga sporazuma i seljačke demokracije tako, da budu i prema vani i prema unutra jedan živi, jaki i napredni organizam, nesavladiv u svojoj obrani i nerazdružljiv u složnom zajedničkom stvaranju novih i neprestanih moralnih i materijalnih dobara. Nitko od radikala nije ni pomislio da od nas Hrvata zatraži išta, što bi se i najmanje protivilo našoj svijesti i dužnosti kao narodnih zastupnika i kao hrvatskih predstavnika«...⁴¹

U stom broju se javlja da je 5. VII 1925. hrvatsko narodno zastupstvo vijećalo isključivo o narodnom sporazumu, a napose o pregovorima s radikalnom strankom; da je Pavle Radić izvijestio o provedbi politike sporazuma »počam od njegove izjave u narodnoj skupštini dne 27. ožujka do danas«, te da je taj izvještaj primljen »jednodušno na znanje« i Pavlu Radiću iskazano »povjerenje«⁴².

— »Dom« br. 11 od 15. VII 1925. piše:

»Sporazum je i formalno gotov, pismeno potvrđen i podpisan«. Završni su pregovori vođeni od 6. do 11. VII⁴³ ... »HSS dakle pristupa k ovom sporazumu ne sa prošnjom za sudioništvo u vlasti, nego sa odlučnim zahtjevom na naše pravo, koje nam kao narodu, koji je sastavni dio ove države, i po samom

³⁸ Arhiv JAZU u Zagrebu, Rkp. ostavština Dr. A. Trumbića, fasc. 154, Lične bilješke za god. 1925.

³⁹ »Dom« br. 9, 1. VII 1925, str. 5; SB br. 40, XXI red. sastanak, 27. VI 1925, str. 303—305.

⁴⁰ Str. 5 u rubrici: »Političke i kulturne vesti«.

⁴¹ Str. 1 u članku Pavla Radića: »Sav svijet i sva civilizacija stoji na međusobnom povjerenju«.

⁴² Str. 4 u rubrici: »Političke i kulturne vesti«.

⁴³ Str. 5 u rubrici: »Političke i kulturne vesti«.

današnjem ustavu pripada⁴⁴. . . »Istraga proti predsjedniku Stjepanu Radiću dovršena je po drugi put, dne 10. srpnja, te državno odvjetništvo (dotično nadodvjetništvo) mora po zakonu u roku od osam dana, dakle do subote dne 18. srpnja, ili podići optužnicu, ili postupak zavrći (zabaciti). Po zakonu može državno odvjetništvo doduše tražiti dopunjenje iztrage, ako sud na to pristane. Jedan put je sud već na takvo dopunjenje pristao, jer je iztraga već jedan put bila posve gotova i cieli spis predan državnomu odvjetništvu, dne 10. lipnja. Sud je zadovoljio onomu, što je državno odvjetništvo od njega tražilo, te se je tako iztraga produljila za čitav mjesec dana i traje sada u svem već preko šest mjeseci.

Odmah dne 10. srpnja pošao je državni nadodvjetnik dr. Aleksander u Beograd, da kao činovnik po hrđavom običaju pita ministra pravde i vladu, što da radi. To je u kratko vrijeme već treći put, što državni nadodvjetnik u toj stvari ide u Beograd. Prvi put je našao još Lukinića, s kojim je najtlesniji prijatelj, te je od Lukinića za stalno dobio upute bez obzira na to prijateljstvo u potpunom skladu sa zakonom i pravdom, kako to obadvoje shvaća dr. Lukinić, koji je radi toga shvaćanja baš ovih dana došao u parlamentu pod optužbu. Drugi put je državni nadodvjetnik govorio sa zamjenikom dra Lukinića, zloglasnim slovenskim batinašem drom Žerjavom, koji i zakone i pravdu shvaća i u praksi provodi baš kao i Lukinić, te je radi prakse prema tomu shvaćanju bio već odsuđen na šest mjeseci tamnice, ali je pomilovan. I Žerjav je dao dru Aleksandru za stalno jednake upute kao i Lukinić. S kim je dr. Aleksander govorio sada, po treći put, to se ne zna. Ali se u ponedjeljak, dne 13. srpnja, kad ovo pišemo, još nije povratio, a iz Beograda je međutim sa više strana došla viest, da je mnijenje **državnoga odvjetništva i nadodvjetništva u Zagrebu**, da optužnica nema nikakvoga zakonskoga temelja⁴⁵.

- 19. VII 1925. zaprisegnuta je »narodna i seljačka vlada« u Beogradu. Nova vlada održala je odmah prvu sjednicu i donijela zaključak, da se kralju predloži abolicija ili poništenje svakog daljnjeg sudskog postupka protiv Stj. Radića i vodstva HSS, te je o podne istoga danastigao u Zagreb hitan brzojav, kojim se službeno javlja, da je kralj podpisao ukaz o aboliciji i da se Stj. Radić pusti na slobodu. Još prije toga bilo je pušteno vodstvo HSS po naredbi ministra unutrašnjih djela B. Maksimovića⁴⁶. . . »Mi smo taj sporazum isto tako morali napraviti, jer je bila nužda, a mi smo ga i htjeli napraviti, jer smo nuždu razumjeli« . . . »Mi smo pravili republikanske note. Dva glavna akorda (glasa) zadržali smo, a to je: suverenost naroda i parlamentarna vladavina. Zapazili smo temelj federalizma, dubok, širok, u potpunosti samo-

⁴⁴ Str. 1 u članku M. Račana: »Prevara ili pravi sporazum«.

⁴⁵ Str. 6 u rubrici: »Političke i kulturne viesti«.

⁴⁶ Str. 6 u rubrici: »Političke i kulturne viesti«.

upravi u obćinama i županijama». . . izjavio je Stj. Radić na prvom sastanku što ga je održao, poslije izlaska iz zatvora, s narodnim zastupnicima i novim ministrima HSS⁴⁷.

I ova sumarna kronologija zbivanja nedvojbeno pokazuje, da se u ovom slučaju protiv Stj. Radića i drugova nije radilo o nekom postupku koji bi se mogao nazvati sudskim. Jer, bila je to primjena najgrublje sile sa strane beogradskih vlastodržaca, kojom se zatvoreno vodstvo HRSS na čelu sa Stj. Radićem prisililo na temeljit politički zaokret, napuštanje dotadašnjeg političkog programa i na više nego osjetljiv politički uzmak. Stj. Radić je već u ožujku 1925. god. uočio da će morati učiniti takav političko-taktički korak, ocijenivši da ga na to prisiljava unutrašnja i vanjsko-politička situacija. Očitovale se to u njegovoj suglasnosti da P. Radić dade onakvu deklaraciju 27. III 1925. u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS⁴⁸; pokazalo se to i u objašnjenjima što ih je dao svom branitelju Dr. A. Trumbiću potkraj mjeseca travnja⁴⁹; pokazalo se to u njegovoj suglasnosti s tijekom i sadržajem pregovora HSS-e s beogradskim vlastodržcima, posebno u pismu što ga oko 26. lipnja 1925. upućuje kralju⁵⁰, pa, konačno, izrekao je to sam i javno po izlasku iz zatvora 19. VII 1925.⁵¹ U tom i takvom kompleksu primjene brutalne sile i po njegovom diktatu, a uspremo s tijekom i rezultatima političkih pregovora, organi »pravde« Kraljevine SHS formulirali su svoje akte. Činili su to izrazito, ponavljamo, u skladu s tijekom i rezultatima političkih pregovora o »sporazumu«. Tako su, kako je već spomenuto, u početku insistirali na velikom broju inkriminacija, početkom mjeseca lipnja još uvijek na čak 15 inkriminacija, potkraj lipnja (u objavljenom nadodvjetnikovu izvještaju od 27. VI 1925) sveli su ih na svega tri, da se na kraju, tijekom prve polovice mjeseca srpnja 1925. god, dođe do toga kako više ne postoje razlozi sudskog postupka! Time je, mislimo, dovoljno okarakteriziran izvještaj državnog nadodvjetnika u Zagrebu od 27. VI 1925, i to ne samo obzirom na vrijeme u kojem je nastao, već i u pogledu njegova sadržaja.

U novoj vladi »sporazuma« od 19. VII 1925. sjedio je i dalje zloglasni ministar B. Maksimović, jedan od glavnih organizatora »dokumentacije« za progon HRSS i Stj. Radića! Dr. Ivan Paleček je još

⁴⁷ Str. 2-3 u članku: »Predsjednik Stj. Radić o važnosti sporazuma«.

⁴⁸ Pavle Radić je u jednom kasnijem govoru u Nar. skupštini izjavio, da je tekst izjave od 27. III 1925. »diktirao« Stj. Radić, i to Dr. Nikiću koji ga je posjetio u zatvoru. Vidi: SB. br. 52. XLIII redovni sastanak, 25. VII 1925, str. 560. Međutim, M. Dimitrijević je kasnije tvrdio, da je Stj. Radić njemu diktirao kako tekst izjave, tako i popratno pismo i upute za Pavla Radića. Vidi o tome: B. Gligortjević, Demokratska stranka . . . str. 457; B. Krizman, Izaslanik kralja Aleksandra kod Stj. Radića u zatvoru 1925. godine («Mogućnosti», br. 9, Split 1971, str. 1087-1109).

⁴⁹ Arhiv JAZU, Rkp. ostavština Dr. A. Trumbića, fasc. 154, »Lične bilješke« za god. 1925. Razgovor je vođen 27. i 28. IV 1925. u Sudbenom stolu u Zagrebu, soba br. 45. Trumbić bilježi: »Izgleda da [Stj. Radić] ne drži da će doći do koalicione vlade R. R., u kojoj se nada da bi on mogao biti podpredsjednik. Govori o homogenoj radikalnoj vladi, koju bi primio, ali da Polić bude ministar pravde (zbog procesa). Polić mu je odgovorio da neće. Onda bi Šuperina i ako je išao predaleko u svom govoru (njega žrtvovao).

Ja, crnogleda! Kaže [Stj. Radić] da sam kritični duh itd. sa superlativima, ali da ne znam stvarat nove situacije, a o tome se sada radi. Mora se postupat prema prilika. Moraš gaziti u govna kad nema drugoga načina da dođeš do svoga cilja«.

⁵⁰ Vidi bilješku br. 38.

⁵¹ Vidi bilješku br. 47.

ranije s govornice Narodne skupštine poručio hrvatskom narodu: »svaki sporazum jeste rezultat sile«⁵². No, ovaj »sporazum« nije bio samo rezultat brutalne sile beogradskih vlastodržaca, već je on bio, uz to, i odraz i ogledalo politikantske igre građanskih stranaka Kraljevine SHS, njihovih metoda rada, i što je osobito važno: ogledalo njihovih stvarnih mogućnosti u »rješavanju« nacionalnog pitanja, jednog od najosnovnijih pitanja u toj državi. One i tada, kao što će to učiniti i kasnije, dosljedno ignoriraju činjenicu da se u ovoj državi ne samo ne radi o nekom »troimenom narodu«, nego, da se ne radi niti samo o tri naroda, a kao osnovu rješavanja nacionalnog pitanja primjenjuju davno promašenu i omraženu dualističku formulu, pa »rješenje« nalaze u isključivo srpsko-hrvatskom cjenkanju i pogadjanju.

Još početkom svibnja 1924. »Slobodni Dom« je naglašavao: ... »nekoja gospoda u Beogradu još uvijek misle, da je HRSS ono isto što su i gospodske stranke, to jest, da i kod seljačke stranke može taktika pojesti politiku, naročito onda, kad se radi o vladi«...⁵³. Međutim, dogodilo se to i HRSS. Da je srpanjski »sporazum« značio njenu kapitulaciju, to nije bilo samo mišljenje suvremenika, niti samo njenih protivnika. Potvrdilo je to i glasačko tijelo, i to nakon vremenske distance od preko dvije godine, dajući za HSS na izborima 1927. god. 165.302 glasa manje nego li na izborima 8. II 1925. Beogradski su vlastodršci uspjeli svojom akcijom udara protiv Stj. Radića i HRSS 1924/25. godine. Očuvani su svoj centralistički sistem, razbili tendencije k stvaranju radničko-seljačkog bloka u jugoslavenskim zemljama, zaveli u ćorsokak rješavanje ne samo hrvatskog pitanja, nego uopće nacionalnog pitanja u jugoslavenskoj državi. Tragiku tih činjenica iz srpanjskih dana 1925. god. još više je odražavao zajednički smijeh Pašićevih i Radićevih poslanika u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS, 24. jula 1925, kada su se bučno smijali na Trumbićeve riječi: da hrvatsko pitanje »nije riješeno, nego je još više zamršeno, pokvareno i zatrovano«⁵⁴.

6. Kao dok. br. 1 u prilogu objavljujemo, kako je već spomenuto, pismo državnog nadodvjetnika u Zagrebu od 26. I 1925. upućeno predsjedniku vlade u Beogradu. Već je naglašeno da je važnost toga pisma prije svega u tome što odražava ličnu angažiranost predsjednika vlade N. Pašića u progonu HRSS i Stj. Radića, a zatim, ono pokazuje i vrstu i karakter dokumentacije koja je pripremana za optužbu, i to naročito za one inkriminacije što se odnose na Radićevu političku aktivnost u inostranstvu.

⁵² SB, br. 3, III prethodni sastanak, 22. III 1925, str. 114.

⁵³ Br. 20, 7. V 1924, str. 5 (podcrtao B. S.)

⁵⁴ SB, br. 51, XLII redovni sastanak, 24. VII 1925, str. 533. Spomenimo k tome, da uza sve ustupke Radićeve, beogradske vlade nisu ukidale »Obznanu« protegnutu 23. XII 1924. i na HRSS. Nisu je, dakako, više primijenjivale, pogotovo ne onako kao početkom 1925. god., ali je nisu ni ukidale. Tek je, nakon godinu i po, na sjednici vlade od 4. siječnja 1927, donesena odluka: »da se odluka Ministarskog Saveta od 23. XII 1924. Kab. Br. 1694 obustavi, i da sve vlasti smatraju svoja naređenja izdana na osnovu prednje odluke nevažećim«. Na temelju toga je Minist. unutrašnjih dela Kralj. SHS 5. I 1927. pod Kab. Br. 32 uputilo obavijest svim područnim organima da je »Obznana« protiv HSS ukinuta!! Primjenu »Obznane« obradit ćemo u posebnoj raspravi.

Pod br. 3, u prilogu, objavljujemo 12 pisama i 1 zapisnik. Sva se ta građa tiče odnosa Stj. Radića i HRSS sa Seljačkom internacionalom. Sve su to bili važni dijelovi optužne dokumentacije u istrazi protiv Stj. Radića 1925. godine, pa se uglavnom spominju i u izvještaju državnog nadodvjetnika od 27. VI 1925. Zato ih i objavljujemo u cjelini, iako su pretežno već bili objavljeni.

Od 12 pisama samo jedno (3. 6.) je Radićevo. To je njegovo pismo od 27. lipnja 1924, kojim i formalno traži primanje HRSS u Seljačku internacionalu, precizirajući uvjete takvog pristupa. Svih ostalih 11 pisama su dopisi funkcionera Međunarodnog seljačkog savjeta ili sovjetske vlasti, upućni Stj. Radiću, a vezani uz njegov dolazak u Moskvu, boravak u tom sjedištu Seljačke internacionale, te uz dogovore oko pristupa HRSS u tu međunarodnu organizaciju. S tim je pismima povezan i zapisnik sjednice Međunarodnog seljačkog savjeta od 1. srpnja 1924, na kojoj je konačno raspravljen i dogovoren spomenuti pristup (prilog 3.8).

S koliko su ovakvih pisama sveukupno raspolagali organi gonjenja, a koliko su ih oni stavili na raspolaganje sucu istražitelju, teško je tačno utvrditi prema sačuvanim spisima. Svakako, ministar je unutrašnjih poslova raspolagao s još nekim pismima, kojih nam tekstovi u cjelini nisu poznati, a on ih djelomično citira u svom izlaganju pred Narodnom skupštinom. To su:

- 24. IX 1924. Čerski iz Beča piše Stj. Radiću u Zagreb⁵⁵;
- 6. X 1924. Krasni iz Beča piše Stj. Radiću u Zagreb⁵⁶;
- 22. X 1924. Loganovski iz Beča piše Stj. Radiću u Zagreb⁵⁷;
- ... Proglas Seljačke internacionale upućen seljaštvu Jugoslavije, (dostavljen vjerojatno i HRSS)⁵⁸;
- 20. III 1925. Proglas Seljačke internacionale (dostavljen vjerojatno i HRSS)⁵⁹.

Postoje još dva sačuvana i pristupačna raspisa Seljačke internacionale (skraćeno: KRESTINTERN) upućena i HRSS. Prvi je od 13. VIII 1925. kojim se pozivaju svi seljaci svijeta, da se priključe općoj kampanji protiv opasnosti novog imperijalističkog rata. Drugi je od 17. VIII 1925, a govori o potrebi borbe svih seljačkih stranaka protiv akcija Crne agrarne internacionale preko koje nastupa agrarni kapital⁶⁰. Nije nam bilo moguće utvrditi da li su ova dva raspisa stigla na svoje odredište u Zagreb.

Konačno, radi cjeline, spomenimo i navode ministra unutrašnjih poslova B. Maksimovića: kako se, nakon hapšenja Stj. Radića, Seljačka internacionala »daje na posao da pomogne i spasava druga Radića i njegove prijatelje«⁶¹; kako se njen funkcioner Dombal brzojavno »nudi za svedoka zagrebačkom sudu po ovoj stvari«⁶²; kako

⁵⁵ SB, br. 7, VII prethodni sastanak, 26. III 1925, str. 200.

⁵⁶ Isto, str. 199.

⁵⁷ Isto, str. 200.

⁵⁸ Isto, str. 200—201.

⁵⁹ Isto, str. 202.

⁶⁰ AH, Akvizicije 8/1963.

O dva proglašenja Seljačke internacionale iz god. 1924, a objavljena u »Slobodnom Domu«, vidi bilješku br. 92.

⁶¹ SB, br. 7, VII prethodni sastanak, 26. III 1925, str. 201, 202.

⁶² Isto, str. 202.

Seljačka internacionala preko bugarskih komunista traži »potporu, savezništvo i akciju Bugara i celog ostalog seljaštva na Balkanu, koje treba da organizuje jednu borbu protiv nas za pomaganje Radića i HRSS«⁶³. U ovom zadnjem slučaju, akcije preko Bugara, ministar i citira jedan odlomak odnosnog raspisa Seljačke internacionalne, i to: »Organizovani seljaci na Balkanu ustanite i zaštitite bratsku partiju hrvatskog seljaka. Pokažite svakome da je borba hrvatskoga seljaka protivu srpske buržoaske reakcije i protivu srpskog imperijalizma i vaša borba protivu balkanske reakcije na Balkanu i imperijalizma velikih evropskih i američkih eksploatatora«⁶⁴. Drugi podaci o ovim dokumentima nisu nam do sada poznati.

Predlošci po kojima su objavljeni dokumenti u prilogu sadrže brojne pisarske pogreške. Na one značajnije upozorili smo u bilješkama, a ostale su ispravljene bez takvih napomena, jer se odnose na očite pogreške u pisanju imena, prezimena, naslova i sl.

---

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.

1.

Gospodine Ministre Predsjedniče!

Po usmenom naređenju gospodina Ministra pravde⁶⁵ čast mi je gospodinu Ministru Predsjedniku pod ./ podnijeti sedam dokumenata⁶⁶, koje je gospodin Ministar Pravde preuzeo od gospodina Ministra Predsjednika i meni na proučenje predao.

Čast mi je nadalje prema naređenju gospodina Ministra Pravde zamoliti da se glede ovih dokumenata odrede dole navedena izviđenja u svrhu, da bi ovi dokumenti mogli poslužiti kao dokazala u kaznenoj parnici protiv Stjepana Radića.

Glede dokumenta pod dnevnim brojem 1 pod naslovom:

»Referat o Radićevom bavljenju u Londonu 1923. godine«. Valja od kraljevskog poslanika u Londonu pribaviti ovjerovljeni prepis tog originalnog dokumenta sa datumom i potpisom, sa brojem djelovodnog protokla i adresom ureda na koji je taj dokument upravljen bio, zatim broj i datum djelovodnog protokola onoga ureda u Beogradu, koji ga je zaprimio. O sadržaju toga dokumenta valjalo bi pribaviti slijedeća dokazala i to **ad I**: na prvu točku toga dokumenta pod naslovom: »Radićeva akcija pomoću strane štampe: — sve tiskopise, u kojima su Radićevi članci štampani⁶⁷, glede neobjavljenog članka⁶⁸ valja ustanoviti kako se je saznalo za taj članak, eventualno pribaviti prepis toga članka ili bar preslušati svjedoka o sadržaju toga članka. Valjalo bi pribaviti i prepise polemičkih Radićevih pisama, koji se u tom dijelu dokumenta spominju.⁶⁹

Ad II. Na drugu točku toga dokumenta pod naslovom: »Radićeve akcije pomoću konferencija i predavanja« valja prikupiti materijal, koji bi mogao služiti sudskim dokazom, da je Radić na svim konferencijama tako govorio, eventualno omogućiti preslušanje svjedoka, koji bi to iskazom pred sudom potvrditi mogao (ovo vrijedi i za spis pod dn. br. 3 pod naslovom »Konferencija«).

⁶⁵ Dr. Edo Lukinić.

⁶⁶ Iz teksta ovoga pisma vidi se da je prvi dokument imao naslov »Referat o Radićevom bavljenju u Londonu 1923. godine«, a drugi: »Memorandum o Stj. Radiću i njegovom radu u inostranstvu«. O naslovima i sadržaju ostalih 5 dokumenata što se ovdje spominju nema pobližih podataka u sačuvanim spisima.

⁶⁷ Nema sačuvanog popisa iz kojega bi se vidjelo koji su tiskopisi faktično sakupljeni.

⁶⁸ Ne može se razabrati o kojem je članku riječ.

⁶⁹ Ne može se ustanoviti koja su sve pisma tražena.

Ad III. Na treću i najvažniju točku toga dokumenta pod naslovom Radićeva akcija pomoću sastanaka i razgovora, koje je vodio sa pojedinim ličnostima, i koja je točka u vezi sa dokumentom pod dnevnim brojem 5 pod naslovom: »Izveštaji poverenika iz Londona od 1/11 i 13/11 923« valja pribaviti slijedeća dokazala:

- 1) očitovanje kralj. poslanstva u Londonu, kako i kojim je načinom saznalo za ovu Radićevu akciju.
- 2) Saslušati o toj akciji A. E. Massona⁷⁰ i A. E. Merna uz naznaku njihovog nacionala (napose točno ispisati njihova imena u engleskom jeziku) i postoji li mogućnost sudskog saslušanja tih svjedoka napose o djelovanju Stjepana Radića u Londonu i o dogovorima s grofom Szaparyem⁷¹ i Dr Unkelhäuserom⁷² a napose svjedoka Merna o pismu gfa Szaparya u kojem se savjetnik Tordi određuje za posrednika gfa Szaparya.
- 3) pribaviti uvjerenje, da je grof Szapary u oktobru i novembru godine 1923 bio magjarski poslanik u Londonu
- 4) Provjertiti osobe: Tordija (Bolteno Grvi) i Hevesia u Parisu (Hotel Meris)
- 5) pribaviti uredovnu potvrdu od redarstva u Londonu, da je Dr Karl Unkelhäuser koncem oktobra i početkom novembra 1923 stanovao u Londonu u Hotelu Kadorgan, i da grof Szapary u to vrijeme stanovao u Prinses Get i da je njegov broj telefona bio Kenzington 57-07
- 6) saslušati ser Eduarda Bojla o izpravama Stjepana Radića, navedenim u trećoj točki dokumenta pod br. II — ukoliko ne predleže diplomatske zaprijeko ovom saslušanju.
- 7) pribaviti putem Kralj. poslanstva u Budimpešti potvrdu, da je Dr Karl Unkelhäuser u oktobru 1923 stanovao: Budimpešta u Aranyos utcza br. 27.
- 8) pribaviti one brojeve francuskog lista »Lom libr« u kojima francuski publicista Andre Ot napada našu državu.

Glede dokumenata pod dn. br. 2 pod naslovom

»Memorandum o Stjepanu Radiću i njegovom radu u inostranstvu« valjalo bi nabaviti tiskopis »Manchester Gvardijan« od 19. januara 1924 te razjasniti, od koga potiče taj memorandum⁷³ i kako su ustanovljeni navodi, istaknuti u tom memorandumu, da se isti uzmognu provjeriti, naročito u pravcu, da je prilikom sastanka Radića sa probudjenim Magjarima data rezolucija

⁷⁰ O A. E. Massonu dao je »Dom« br. 3 od 20. V 1925, str. 6, slijedeću obavijest:

»O boravku predsjednika selj. stranke u Londonu bio je od 12. do 16. svibnja kod zagreb. Sudb. stola preslušavan jedan neobičan svjedok: vlastnik privatne detektivske agenture A. E. Mason. Toga Masona najmilo je jugosl. poslanstvo u Londonu — da prati svaki korak Stj. Radića, što je on, naravski za dobru plaću, i činio vrlo tačno i savjestno, te je o svem, što je predsjednik u Londonu radio, vodio tačan dnevnik. Mason se predsjedniku predstavio kao trgovac, kojemu je liječnik naložio odmor od 6 mjeseci, te je on, Mason, kao dobar poznavalac Londona, predsjedniku, s osobitim obzirom na njegovu veliku kratkovidnost ponudio svoje usluge.

Mason je sve, osim nekih nevažnih sitnica, tačno i pošteno bilježio, a i na sudu je dokazao takvu istinoljubivost, da je i na suca i na predsjednika Radića učinio najpovoljniji dojam. Došao je svjedočiti na poziv vlade, a na trošak naroda.

⁷¹ Grof Fridrih Szapary (1869—1935) mađarski ambasador u Engleskoj. Na jednom mjestu u spisima se tvrdi da je on prije 1918. god. bio i guverner u Rijeci, što nije tačno.

⁷² Dr. Karl Unkelhäuser, od 19. VII 1917. do 29. X 1918. bio je ministar za Hrvatsku u ugarskoj vladi.

⁷³ Vjerojatno se radi o grešci u datumu, pa je riječ o broju tih novina od 11. I 1924. U njemu se nalazi članak: »Hrvatski vođa u Beču«, napisan od balkanskog dopisnika istih novina, a na temelju njegova razgovora sa Stj. Radićem u Beču. Vidi: »Slobodni Dom«, br. 5, 30. I 1924, str. 1 u članku Stj. Radića pod naslovom: »Englezi o hrvatskom seljačkom pokretu«.

koja se odnosi za slučaj revolucije u Hrvatskoj na pomaganje Hrvata od strane tajnih organizacija probudjenih Magjara i o odbacivanju Njegovog Veličanstva Kralja.

Pri zaključku ovog pisma molim gospodine Ministre Predsjedniče da izvolite primiti izražaj mog visokog poštovanja, čime se bilježi

Vašeg gospodstva odani⁷⁴

Zagreb, 26 januara 1925.

2.

GOSPODINE MINISTRE!

U vezi sa usmenim izvještajem čast mi je u kaznenom predmetu protiv Stjepana Radića podnijeti pregledni nacrt stanja tog kaznenog predmeta u svrhu informacije Gospode Ministara.

Okrivljenom Radiću inkriminira se:

I. INKRIMINACIJA

Da je kao predsjednik H.R.S.S. otputovao u Moskvu⁷⁵ i tamo dana 27. VI 1924. upravio, nakon prethodnih pregovora s pretstavnicima Sovjetske vlade i seljačke internacionale, Aleksandru Smirnovu⁷⁶ pismo, u kojem javlja, da H.R.S.S. po ovlasti sjednice Hrvatskog narodnog zastupstva od 1. V 1924. stupa u seljačku internacionalu tj. međunarodni savez svega organizovanoga seljaštva⁷⁷ a dne 1. VII 1924. na sjednici predsjedništva seljačke internacionale i formalno uveo H.R.S.S. u sastav međunarodnog seljačkog saveza⁷⁸, koje-

⁷⁴ Državni nadodvjetnik Dr. V. Aleksander parafirao je koncept ovoga svoga pisma.

⁷⁵ Odlazak Stj. Radića u inozemstvo objavio je »Slobodni Dom« u br. 34 od 15. VIII 1923, str. 6—7, gdje se kaže da se on sklonio »na sigurno mjesto«. U br. 36 od 29. VIII 1923. objavljeno je već njegovo »prvo pismo« iz Londona, iz kojega proizlazi da je prvih dana kolovoza napustio domovinu. Na saslušanju pred sudom je izjavio, da je u London stigao 17. VIII 1923. U Engleskoj se zadržao do 22. prosinca 1923. god. Dana 24. XII 1923. stigao je u Beč, gdje je ostao do konca svibnja 1924. god., a 3. VI 1924. stigao je u Moskvu (»Slobodni Dom« br. 26 od 21. VI 1924, str. 3). Na put u domovinu krenuo je iz Moskve 4. VIII 1924, zadržao se kraće vrijeme u Beču, a 12. VIII 1924. vratio se u Zagreb (Isto, br. 32a od 9. VIII 1924. i br. 33 od 13. VIII 1924). Točnu kronologiju puta dat ćemo u posebnoj studiji o ovom političkom putovanju Stj. Radića.

⁷⁶ Aleksandar Petrović Smirnov (1877—1936), tekstilni radnik, u revolucionarnom radničkom pokretu od 1897. Poslije Oktobarske revolucije 1917. zamjenik narodnog komesara za unutrašnje poslove; 1923. god. narodni komesar za poljoprivredu i generalni sekretar Seljačke internacionale; 1927—29. zamjenik predsjednika Sovjeta narodnih komesara RSFSR; 1928—30. sekretar CK SKP(b); 1936. god. kao žrtva Staljinova terora osuđen na smrt i strijeljan.

⁷⁷ »Međunarodnyj krest'janskij sovjet« (MKS)

⁷⁸ »Slobodni Dom« br. 29b od 18. VII 1924, posebno izdanje, str. 1: »Pristup HRSS u Seljačku internacionalu u Moskvi«. Vidi u prilogu dok. br. 3, zapisnik sjednice MKS od 11. VII 1924, objavljen pod 3. 8. Kada su moskovske novine »Izvestija« 29. VII 1924, u članku »Hrvatska seljačka stranka i Seljačka internacionala«, objavile da je HRSS pristupila u Seljačku internacionalu, Stj. Radić je to nazvao: »Službeno saopćenje o pristupu HRSS u Seljačku internacionalu«. Vidi njegov članak, pod istim naslovom, u »Slobodnom Domu« br. 33, 13. VIII 1924, str. 2—3. Prenoseći i sam tekst »Saopćenja« Stj. Radić u poprnatom komentaru, uz ostalo, kaže: »Moskovski politički krugovi smatraju ovo saopćenje priznanjem potpune individualnosti hrvatskog naroda i njegova prava na samoodređenje«. (podcrtao B. S.)

mu je među ostalim svrha borba za radničko seljački revolucionarni blok, te prema tomu stupio sa svojom strankom u vezu III. Komunističke internacionale, a sa ciljem potpune nacionalne i političke nezavisnosti Hrvatskog naroda, za koju će se H.R.S.S. u skrajnjem slučaju latiti i revolucije, te u tom pravcu nastavio raditi putem novinskih članaka, sastanaka i skupština, dakle organizovao udruženje, koje je imalo za svrhu propagandu komunizma te pismeno propagirao komunističku ideju sa ciljem da treba promijeniti sadanji politički i ekonomski poredak u državi nasiljem, a podjedno se stavio u vezu s takvim društvom u inostranstvu u cilju dobijanja materijalne pomoći radi pripreme za nasilnu promjenu sadanjeg političkog stanja u zemlji, pa da je time počinio zločinstvo iz čl. 1 toč. 2 i 5 Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi kažnjivo po čl. 2 istoga zakona.

ad I. **Dokaz krivnje:** Okrivljeni Radić priznaje, da je koncem svibnja 1924. na poziv ministra izvanjskih poslova Sovjetske Rusije Čičerina⁷⁹ odputovao u Moskvu i da je H.R.S.S. pristupila u seljačku internacionalu (M.K.S.). O tom pristupu predleže slijedeći dokumenti, dijelom pronadjeni kod Stjepana Radića i upućeni njemu za vrijeme njegovog boravka u Moskvi, a dijelom objelodanjeni u »Slob. Domu« i u ruskim glasilima.

a) Pismo od 7. VI 1924. Sekretara M.K.S. Dombala, u kojem u ime predsjedništva M.K.S. pozivlje⁸⁰ Radića te daje izraza uvjerenju, da će Radić bezuvjetno doći do osvjedočenja, da je oslobođenje seljaka moguće samo u savezu sa radnom klasom, da će se Radić upoznati u Moskvi sa ogromnim uspjesima revolucije, te na koncu lista izjavljuje, da živi slobodna Hrvatska republika seljaka i radnika, i balkanska federacija radničkih i seljačkih republikâ.⁸¹

b) pismo Dombala i Gorova u ime tajništva M.K.S. na Stjepana Radića, u kojem se ističe, da na osnovu članka u Domu od 21. V 1924.⁸² i razgovora sa Smirnovom i Dombalom neima zaprijetka pristupu H.R.S.S. u sastav seljačke internacionale.⁸³

c) pismo Stjepana Radića, upravljeno Smirnovu, u kojem isti javlja, da kao predsjednik H.R.S.S. i Hrvatskog narodnog zastupstva, a po ovlasti skupne sjednice Hrv. narodnog zastupstva od 1. V 1924.⁸⁴ stranka stupa u seljačku internacionalu, nadalje da ostaje kod svog programa i taktike, jer se oboje slaže sa ciljem seljačke internacionale, da će H.R.S.S. za rješenje svih unutarnjih pitanja u Jugoslaviji i do rušenja sadašnje militarističke gospodske vlade vazda upotrebljavati kao i do sada samo pacifistička sredstva i da će se samo u skrajnjim slučajevima, kad se taj pacifizam pokaže bezuspješnim, latiti i re-

⁷⁹ Georgij Vasiljevič Čičerin (1872—1936): Od 1905. god. član ruske boljševičke organizacije u inozemstvu. Od siječnja 1918. radi u Komesarijatu za vanjske poslove, nasljeđuje Trockoga na funkciji komesara, te 3. III 1918. potpisuje mir u Brest — Litovsku. God. 1922. zastupa SSSR na međunarodnoj konferenciji u Genovi. Pod njegovom upravom resora vanjskih poslova većina sila priznala je 1924—1925. SSSR.

⁸⁰ Očita greška, jer prema tekstu pisma umjesto »pozivlje« treba da stoji »pozdravlja«.

⁸¹ Ovo pismo od 7. VI 1924. objavljeno u prilogu br. 3 pod 3.2.

⁸² Članak Stj. Radića: »Seljačka međunarodna zajednica ili seljačka internacionala«, objavljen u »Slobodnom Domu« br. 21 od 21. V 1924, str. 2. Članak završava riječima: »Naravski da će sada vodstvo HRSS uraditi sve što treba, da i hrvatski seljački narod kao neustrašivi mirotvorac uđe u ovu međunarodnu seljačku internacionalu i da u njoj potpuno razvije svoju seljačku čovječansku politiku«.

⁸³ Ovo pismo objavljeno je u prilogu br. 3 pod 3.4.

⁸⁴ Radi se o devetoj sjednici hrvatskog narodnog zastupstva, održanoj u Zagrebu 1. V 1924. (v. »Slobodni Dom« br. 20, 7. V 1924, str. 5).

SLOBODNI DOM

Clena K 6

Vjera u Boga i seljačka stoga!
Budinje svoj bratši na svim,
bratimo slobodni Hrvatski dom!
Republika svima svijetu dika!
Sto god dajta Domu,
dilek rodu svomu!
Rukopisi se šalju na adresu: Stjepan
Radic, Slavonska knjižara (Tel. 23-43)

„Dom“ izdaju osnivači seljačke
stranke (St. Radic i drugovi).
„Dom“ izlazi svake srede i
stoji na rječu godišno 15.240— (za
Ameriku 2 dolara). Plića se unapred
uredniku Stjepanu Radicu, Zagreb,
Jurjevićeva ul. 1 (Slavonska knjižara)

GLAVNE NOVINE HRVATSKE REPUBLIKANSKE SELJAČKE STRANKE.

Broj 290

U Zagrebu, u petak dne 18. srpnja 1924.

Uve je Dvema osamcaista godina.

Povratak predsjednika HRSS iz Moskve Pristup HRSS u Seljačku Internacionalu u Moskvi

Poziv na pristup u Seljačku Internacionalu. Izjava predsjednika
HRSS o pristupu u Seljačku Internacionalu. HRSS jednoglasno
i oduševljeno primljena u Seljačku Internacionalu.

POZIV NA PRISTUP U SELJACKU INTERNACIONALU.

Dne 11. lipnja primio je predsjednik HRSS u Moskvi ovo pismo: »Dragi družel! Na temelju Vašega članka, koji je tiskan u glavnim novinama HRSS »Slobodni Dom« broj 21. od 21. svibnja 1924. i na temelju Vaših razgovora s drugom Smirnovom i sa mnom, došli smo do dubokog uvjerenja, da nema nikakvih zapreka tomu, da HRSS postane ravnopravni član međunarodne seljačke obitelji, to jest da stupi u Seljačku Internacionalu.

Kad ovakvo dolazimo u susret Vašim težnjama i Vašim željama, nam vode kod toga prema Vama i prema HRSS ona ista demokratska načela, kojih smo se držali i do sada i kojih ćemo se držati u buduću prema svim političkim i gospodarskim seljačkim organizacijama drugih zemalja. Zato Vas molimo, da nam pošaljete nacrt, kako si zamišljate naš buduću obojnoj i praktični rad za najbliže vrijeme s obzirom na HRSS i s obzirom na Hrvatsku, a dakako i s obzirom na čitavi međunarodni položaj. Mi ćemo taj Vaš nacrt uzeti kao osnovu, da ustanovimo međusobnu stalnu suradnju, te ujedno izjavljujemo, da ćemo za konačni formalni pristup HRSS u Seljačku Internacionalu savzeti posebnu sjednicu predsjedništva, na koju ćemo naravski i Vas pozvati, da se tako u prvom početku odstrani svaka nejasnoća, koja bi mogla u buduću izazvati kakvo nepozeljeno nesporazumljenje. Iz zapisnika L međunarodnoga seljačkoga kongresa vidite sve naše djelovanje i temeljna načela našega programa. Molimo Vas dakle, da u svom nacrtu izvolite uvažiti odluke prvoga međunarodnoga kongresa, naravski s obzirom na posebne prilike svoje domovine.

Za svaki slučaj prilazimo Vam spomenuti zapisnik i knjižicu »druga Kalinjina. Ne sumnjamo nimalo o tom, da ćemo u najskorije vrijeme seljacima čitavoga svijeta moći javiti radostnu vijest, da se je povećala međunarodna seljačka zajednica, koja se bori za oslobođenje radinoga seljačstva čitavoga svijeta.

U ime predsjedništva međunarodnoga seljačkoga veća za glavnoga tajnika:

s bratskim pozdravom

T. Dombalji; T. Gorov.

IZJAVA PREDSEDJENIKA HRSS O PRISTUPU U SELJACKU INTERNACIONALU.

Dne 27. lipnja 1924. poslao je predsjednik HRSS glavnom tajniku Seljačke Internationale Aleksandru Petroviću Smirnovu ovo pismo:

»Dragi družel! Kao predsjednik Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke i Hrvatskoga Narodnoga Zastupstva, a po ovlasti skupne sjednice hrvatskoga Narodnoga Zastupstva od 1. svibnja 1924. javljam Vam, da Hrvatska Republikanska Seljačka Stranka stupa u Seljačku Internacionalu, to jest u međunarodni savez svega organiziranoga seljačstva.

Samo se po sebi razumije, da HRSS ostaje i na dalje kod svoga programa i kod svoje taktike, to više, što se to oboje podupno slaže s glavnim ciljem Seljačke Internationale, koji je u tom, da seljačstvo i radničko udruženim silama prije svega za uvijek učine kraj osvajačkim ratovima, i da u drugu ruku u čvrstim redovima a u jednom te istom duhu socijalne pravednosti postepeno u svim zemljama zajednički preuzmu vlast u svoje ruke, da se poboljša život svemu radnomu narodu i da se iz nova izgradi seljačka i radnička država.

Uz to mi je dužnost naglasiti, da osobite socijalne prilike u Hrvatskoj i u svoj Jugoslaviji dovedoše do toga, da je organizirano seljačstvo u Hrvatskoj prvi politički faktor ne samo radi toga, što ono čini više od 90 postotaka svega pučanstva, nego još naročito radi toga, što je čitavo seljačstvo bez iznimke čvrsto sruženo i organizirano u svoju seljačku stranku, dok je radništvo, kojega jedva ima 3 postotka, dugo vremena bilo raztepeno i nemoćno, dok napokon nije gotovo listom stupilo u redove HRSS ostajajući samo s gledišta svojih staležkih interesa u posebnim strukovnim organizacijama, kojih na žalost ima nekoliko vrsta.

Još mi je naglasiti, da je Hrvatska Seljačka Stranka od prvoga svojega osnutka podupno priznavala sve radničke zahtjeve i radničko pravo, da se nacionaliziraju sredstva industrijalne proizvodnje tako, da oživotvorenje seljačke republike znači ujedno oživotvorenje republike radničke izpunjenjem svih radničkih težnja.

Samo se po sebi razumije i to, da će HRSS za rješavanje svih unutrašnjih pitanja u Jugoslaviji i za rušenje sadašnje

militarističke gospodarske vlade vazda upotrebljavati kao i do sada samo pacifistička sredstva i da će se samo u skrajnjem slučaju, kad se sav taj pacifizizam pokaže bezuspješnim, latiti i revolucije. To HRSS čini u najsudbiljnjem uvjerenju, da je naročito za male narode, kao što je narod hrvatski, ovo najsudbiljnjiji put za unutrašnju izgradnju države i najsudbiljnjija borba za vlast svega radnoga naroda.

Napokon se samo po sebi razumije, da seljačka i republikanska Hrvatska, koja se stvara političkim djelovanjem HRSS, hoće i nadalje ostati u Jugoslaviji, da ju pretvori u federativnu seljačku republiku, da onda takva Jugoslavija poradi za Jadransko-Podunavsku Federaciju svih seljačkih naroda od čeških gora do Jadranskoga mora.

Na koncu mi je osobito naglasiti, da u sadašnjem sastavu Seljačke Internacionalne ne može biti nikakvog predstavnika Jugoslavije, već zato, što nikakva Jugoslavija ne postoji, nego postoji militaristička i pljačkaška Velika Srbija pod službenim nazivom «kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca». Ta je činjenica po mišljenju i po uvjerenju čitavoga Hrvatskoga Narodnoga Zastupstva tako važna, da u slučaju, kad bi predsjedništvo Seljačke Internacionalne ostalo na svom stanovištu, da današnja Jugoslavija u sadašnjem svom sastavu može imati nekakvoga jugoslavenskoga predstavnika bez ikakvoga prava osona u seljačtvu srbskom i u kojem drugom, jer u seljačtvu hrvatskom ne može naći upravo nikakvoga osona, to bi se u tom slučaju HRSS morala zadovoljiti samo načelnim sudjelovanjem u Seljačkoj Internacionali, ali ne bi u nju mogla izasijlati svojih predstavnika. Prema tomu je potrebno, da HRSS faktično podpuo sudjeluje u Seljačkoj Internacionali. Ako se ovo pitanje riješi prema faktičnoj svijesti jugoslavenskih naroda, a naročito u skladu sa sviešču i organizacijom naroda hrvatskoga, to ću ja dogovorno s predsjedništvom HRSS imenovati stalnoga predstavnika HRSS u Seljačkoj Internacionali.

Budući da se moj boravak u Moskvi približuje svom kraju, te ću ja ostati ovdje još nekoliko dana, bilo bi vrlo poželjno, da ovu stvar možemo urediti u najskorije vrijeme na sjednici predsjedništva Seljačke Internacionalne.

U MOSKVI, dne 27. lipnja 1924.

S bratskim seljačkim pozdravom

Stjepan Radić.

HRSS JEDNOGLASNO I ODUSEVLJENO PRIMLJENA U SELJACKU INTERNACIONALU.

Dne 1. srpnja 1924. sazvana je sjednica predsjedništva Seljačke Internacionalne samo zato, da se riješi formalno pitanje o pristupu HRSS. Predsjedao je glavni tajnik A. P. Smirnov. Sjednici je prisustvovalo 9 članova predsjedništva. Naročito su tu bili predstavnici seljačstva češkoga, poljskoga, francuskoga i njemačkoga. Na sjednicu je bio pozvan predsjednik HRSS i zastupnik Ing. Košutić.

Predsjedatelj Smirnov pročitao je prije svega pismo predsjednika HRSS od 27. lipnja, koje su međutim svi članovi predsjedništva dobili u ruskom prepisu, dotično u francuskom i njemačkom prijevodu.

Što se tiče sadašnjega jugoslavenskoga predstavnika u Seljačkoj Internacionali, izjavio je Smirnov prvo, da on ne zastupa nikakve Jugoslavije, nego one seljake, u ime kojih je dao izjavu na I. kongresu Seljačke Internacionalne, ali da je to bilo samo privremeno i da on već duže vremena nije u predstavnictvu Seljačke Internacionalne, koja prima u svoje krilo samo seljačke, političke i gospodarske organizacije, dotično čitave narode, a ne prima nipošto nikakvih predstavnika pojedinih država ili vlada.

Na to su se gotovo svi članovi predsjedništva izjavili najsimpatičnije o HRSS žalci samo to, što o njoj i o Hrvat-

skom narodu do sada premalo znadu. Zato su svi predlagali, da predsjednik HRSS odmah poda što iscrpiviji izvještaj o današnjoj snazi i organizaciji HRSS. Predsjednik je to učinio ruski, francuski, češki i njemački, a osim toga je na ta sva četiri jezika odgovorio još na desetak pitanja.

Važno je bilo pitanje o odnosu HRSS prema tako zvanom «zelenoj» internacionali u Pragu. Tu je sada razloženo, da je kod osnutka te internacionalne sudjelovao i predsjednik HRSS Josip Predavec, koji je izjavio, da će u tu seljačku internacionalu pristupiti HRSS uz ove uvjete:

1. Da bude u istinu seljačka, a ne agrarna, to jest veleposjednička i kapitalistička.

2. Da u njoj budu zastupane seljačke parlamentarne stranke i seljački narodi, a ne kojekakvo skrpana razna gospodarska društva, kojekakvi agrarni uredi, te razne vlade i države.

3. Da ta internacionalna prizna HRSS kao predstavnicu probudjenoga i organiziranoga seljačkoga naroda hrvatskoga.

Priredjivači zelene internacionalne obećali su ove uvjete razpraviti i uvažiti, ali to nisu učinili. Zato nije htjela HRSS s tom zelenom internacionalom, koja je i militaristička i kapitalistička, imati nikakvoga posla, te se nije odazvala na ljestoviji kongres u Pragu, koji je bio polovicom svibnja.

Na koncu su svi članovi predsjedništva obje hrvatskih zastupnika najsrdačnije čestitali na pristupu HRSS u Seljačku Internacionalu, a predsjedatelj Smirnov, kao prvi seljak i pravi Rus, s njima se je bratski izjubio.

I tako je rika hrvatskoga seljačkoga pokreta našla svoje široko ušće u veličanstveni ocean Međunarodnoga Seljačkoga Saveza, a da se uz put jedva dodirnula zelene močvare militarističke i veleposjedničke agrarne internacionalne u Pragu.

Stjepan Radić.

SAD JE GLAVNA BRIGA PASICEVE VLADE, da predsjedniku HRSS spriječivši povratak u Austriju, dotično u Beč. Tim se poslom have beogradske vlastodržci naročito od konca lipnja, kad su saznali, da je Radić zatražio vizum od austrijskoga poslanstva u Moskvi. Pašićev poslanik u Beču neki Milojević već se u sav glas hvatila, da je u tom i uspio, ali se ne hvatila, kakve je laži, izmišljotine i prietnje upotriebio, da djeluje na austrijsku vladu. Austrijski kancelar (ministar predsjednik) Dr. Seipel, nije našao na žalost još ozdravio od rane, koju je zadobio nedavno od jednoga atentatora, koga su i u Beogradu brže bolje proglasili boljševikom, premda je to sasvim običan već odavna nezaposleni i očajni radnik. Austrijski ministar vanjskih posla dr. Grünberger slabo pozna Balkance, a još slabije Pašićeve metode, pa je možda Milojeviću nešto i obećao. Međutim su iz Beograda na sve strane razasali brojave, da je zagrebačko državno odvjetništvo protiv Radića i protiv drugih prvaca HRSS sakupilo strahoviti veleizdajnički materijal i da je na tom temelju već zatražilo od beogradske skupštine, da izruči Radića i drugove. Radić da je počinio veleizdaju jedno tim, što je s Todorom Aleksandrovom tobože stvorio osnovu za odcjepljenje Macedonije, drugo tim, što je tobože u službi Habsburgovaca.

Ovo je već tako glupo, da se na to više nitko ni ne osvrće, ali Pašić ipak misli, da će tim ozbiljno zastrašiti austrijsku vladu, da više podnipošto ne pusti u Beč ovakvoga revolucionarca i reakcionarca u isti mah. Već si u Beogradu trljaju ruke, da Radić ne smije ni u Austriju, a kamo li u Beč. Zdravi bili, pa vidjeli!

Odgovorni urednik Redolf Herceg, narodni zastupnik.

volucije, a na koncu naglasuje: da nepostoji nikakva Jugoslavija, nego militaristička i pljačkaška velika Srbija pod službenim nazivom kraljevstvo S.H.S.⁸⁵

d) Pismo generalnog tajnika M.K.S. Dombala i Krasnova, kojim se Radić i Košutić⁸⁶ pozivlju na sjednicu od 1. VII 1924. radi formuliranja stupanja H.R.S.S. u M.K.S.⁸⁷

Na toj sjednici je pod predsjedanjem Smirnova i Krasnova izvršen pristup i prihvaćen i potpisan po punomoćnicima ugovarajućih stranaka, — name po Smirnovu i drugovima za M.K.S. i Radiću i Košutiću za H.R.S.S., te je o tom pristupu sastavljen protokol u kojem se nalazi i ova stavka: »Pošto se izjava predsjednika H.R.S.S. druga Stj. Mirkovića Radića podudara u osnovnim tačkama sa ustanovama Prve međunarodne seljačke konferencije, kao i sa zadaćom M.K.S. u pitanju borbe za zemlju, za oslobođenje nacionalnih manjina, za radničko seljački revolucionarni blok, to predsjedništvo M.K.S. odlučuje primiti H.R.S.S. u svoj sastav«.⁸⁸

e) Da je seljačka internacionala nuzorganizacija kominterne zaključuje državno odvjetništvo iz slijedećih okolnosti:

1. Upućuje se na onaj stavak u gornjem zapisniku, koji govori o obrazovanju radničko seljačkog revolucionarnog bloka.

2. Zaključuje se to iz historičkog razvitka seljačke internacionala, koja je stvorena po sovjetskoj vladi u svrhu unašanja komunističkog programa u sela.

3. Razabire se to iz stenografskog otiska drugog kongresa komunističke internacionala (strana 607 otisaka) iz kojega proizlazi, da je već drugi kongres bio na stajalištu, da se bez uvlačenja seljaka u revoluc. borbu ne može ni zamisliti ostvarenje ciljeva treće internacionala, i da je već tada, godine 1921. prihvaćena po inicijativi samog Lenjina rezolucija, u kojoj je glede agrarnog pitanja izrečeno, da se ne može ni zamisliti provodjenje komunističkih načela i obaranje eksploatatora bez unašanja klasne borbe u selo i bez ujedinjenja radnih masa seljačkog i gradskog proleterijata.

4. Ustanovljeno je nadalje iz spisa, koje sudu predleže, da je poslije četvrtog kongresa kominterne godine 1924. odlučeno, da se iz redova vodja i predstavnika kominterne obrazuje seljačka internacionala. Stoga i nailazimo u predsjedništvu M.K.S. predstavnika kominterne: Smirnova, Krasnova, Dombala, te je napokon i opravdan zaključak, da sovjetska vlast ne bi ni dozvolila organizaciju, koja se ne bi podudarala sa njenim ciljevima a ne bi ni svojim članovima dozvoljavala, da budu funkcioneri u takovoj organizaciji.

5. Kod Radića pronadjena je fotografija Sandomirskoga sa posvetom, u kojoj se ističe anarhističko uvjerenje posvetitelja⁸⁹; nadalje je ustanovljeno, da je

⁸⁵ Ovo pismo Stj. Radića od 27. VI 1924. objavljujemo u prilogu br. 3 pod 3.6.

⁸⁶ Ing. August Košutić, narodni zastupnik. U ovo vrijeme nije još bio član vodstva HRSS. Pratio je Stj. Radića na putu u Moskvu. U istrazi ga se teretilo: ... »bio i osobno sa Stj. Radićem u Moskvi i prisustvovao navedenim sjednicama, te sastavio članak pod naslovom 'Gospodarska snaga Sovjetskog saveza' u kojemu postavlja sovjetsko uređenje države kao jedini način, da se nakon svjetskog rata seljačko gospodarstvo učvrsti i unaprijedi, a radnici i seljaci da imaju jedini dobiti svu vlast u državi u svoje ruke... (v. IHRP, ZB-S-11/56, zapisnik od 9. I 1925. sačinjen kod Kr. Sudbenog stola u Zagrebu).

⁸⁷ Ovo pismo objavljeno je u prilogu br. 3 pod 3.7.

⁸⁸ Zapisnik navedene sjednice od 1. VII 1924. vidi u prilogu br. 3 pod 3.8.

⁸⁹ Nije sačuvana.

Radić bio u vezi sa vojnim odjeljenjem Sovjetske vlade, koje mu je na nalog Trockoga dostavilo nacrt nove Rumunjske.⁹⁰

6. U reviji-organu M.K.S.⁹¹ iz aprila 1924. nalazi se izvještaj (str. 153) o govoru delegata Todorovića na I. internacional. seljačkom kongresu u kojem se navadja, da će biti najljepša nagrada radnicima ruskog seljačkog gospodarstva, kada spoznaja sovjetke revolucije zahvati sve narode Azije, Evrope i Amerike.

7. Na tom kongresu govorio je Zinovjev (str. 154) o seljačkoj crvenoj internacionali i »pobjedi milijuna seljaka prema zaključku radničkog seljačkog saveza«.

8. Na predlog Dombala (str. 155) poslan je pozdravni telegram Lenjinu, u kojem se ga smatra seljačkim vodjom.

9. U referatu Dombala (str. 155) ističe se da su seljaci dužni zaključiti revolucionarni savez sa radničkom klasom i stvoriti radničko seljačke republike.

10. U višespomenutoj reviji (str. 158) govori se nadalje o svrgnuću gospodstva, kapitalista, spahija, da su seljaci važan revolucionarni faktor internacionalne politike, a kao teza seljačke konferencije ustanovljuje se (str. 159 t. 5), kao glavni uspjeh borbe, osnivanje jakih borbenih organizacija, a ističe se, da je jedini uzor radničko seljačke vlasti Sovjetska Rusija (str. 165 t. 13).

U pozivu predsjedništva seljačkog saveza (str. 165) nalazi se stavak, da je kominterna bratska organizacija, koja je napisala na borbenim zastavama borbu za oslobodjenje seljaka, za seljačko radnički savez i vladu i pozivlju se sve seljačke organizacije na svijetu, da proslave peto godišće kominterne i da živi radnička bratska organizacija kominterne.

U pogledu proslave prvoga maja veli se u toj reviji (str. 124 svezak e), da su seljaci dužni sklopiti bratski revolucionarni savez sa revolucionarnom radničkom klasom u svrhu pobjede nad buržoazijom i vlastelom, pa da stoga moraju zajednički proslaviti 1. maj.

U reviji br. 3 i 4 seljačke internacionale (str. 4) govori komunist Varga o Lenjinu i njegovom nastojanju o uzajamnom radu seljaka i proletarijata sa gledišta revolucionarnoga.

Nadalje Varga na više mjesta (str. 4 i 8) govori o radničko seljačkoj vladi, o seljačkoj konferenciji u Moskvi godine 1923. na kojoj je osnovan internacionalni seljački sovjet kao njezin centar, te napose ističe: da boravljenje vođa hrvatskih seljaka u Moskvi dokazuje, da je osnivanjem seljačke internacionalne u međunarodnoj organizaciji seljačkog pokreta i uspostavljanju veza između njih i revolucionarnim pokretom proleterijata, ova stvar dobila sasvim realnu formu. Zaključuje izvještaj svoj sa izjavom, da radnička klasa pojima važnost toga problema i da će učiniti sve da dodje do ostvarenja zavjeta i ideje Lenjinove glede stvaranja borbene fronte revolucionarnog proletarijata i seljačtva.

11. U člancima Dombala i Čirkova (str. 24 svezak 3, 4 revije) spominju se zaključci o agrarnom pitanju, koji su donešeni na drugom kongresu Kominterne, te se govori o revolucionarnom radu seljaka i radnika, o potrebi unajedinjenja klasne borbe u selo, o ujedinjenju radničkih masa u selu i grupiranju seljaka, radnika oko komunističke partije varošskog proletarijata.

⁹⁰ Nije sačuvan.

⁹¹ Naslov je revije: »Krest'janskij Internacional«.

12. Na međunarodnoj seljačkoj konferenciji rekao je predsjednik komiteta internacionale Zinovjev (str. 25), da su se u oktobru 1923. desila dva značajna događaja: međunarodna konferencija revolucionarnih seoskih privrednih i šumskih radnika i međunarodna seljačka konferencija, koja je izvela organizaciju internacionalnog seljačkog sovjeta i položila osnove crvene seljačke internacionale.

13. O borbenim i revolucionarnim ciljevima seljačke internacionale govori se i u proglasu iste⁹² (str. 140, 143) i izjavi Dombala (str. 27, 29), koji je proglas izdan za vrijeme bavljenja Stjepana Radića u Moskvi. Napose se u proglasu ističe, da se rušenje društvenog zla, naime kapitalističkog stroja može jedino postići putem revolucije, putem revolucionarne borbe i pomoćju oružanog narodnog ustanka.

14. O djelovanju Stjepana Radića izjavljuje Sandomirski⁹³, — koji je upravljao balkanskim odjeljenjem komesarijata za spoljašne poslove — slijedeće: (str. 44, 45, 46 revije)

»H.R.S.S. ne priznaje nasilno prisajedinjenje Hrvatske u sastavu današnje Jugoslavije, ona traži punu nacionalnu i političku nezavisnost 4 milijuna hrvatskog naroda od današnjeg velikosrpskog nasilja. Radić i njegovi drugovi priznavaju neophodnost obrane i zaštite svojih revolucionarnih pobjeda oružanom rukom, oni nisu Tolstojevci, pacifiste, nego su revolucionari i priznaju čak i organizaciju narodne milicije. Radić neće ni najmanje oklijevati da iskoristi metode revolucionarne borbe i revoluc. ujedinjenja u savezu sovjetskih republika u djelu oslobodjenja seljaka u savezu sa proletarijatom ne samo svoje zemlje nego i u međunarodnom pogledu.

15. U istoj reviji nalazi se (str. 53 i dalje) članak samog Stjepana Radića, u kojem se obara na srpske komuniste, jer da su centralisti i da im rad stoji u opoziciji sa ruskom komunističkom partijom, te ističe, da su stoga hrvatski radnici napustili redove komunist. partije i stupili u organizaciju seljačke partije. U pogledu komunističkog programa pako veli Radić doslovce: (str. 34) U ekonomskom pogledu treba inteligencija da se pomiri i saglasi sa novim pojmovima i načelima seljačko radničke države, u kojoj zemlja pripada stvarno seljacima, a fabrike radnicima, cjelokupna pako spoljašna i unutarnja trgovina potpada pod opštu seljačku radničku kontrolu.

Ovaj članak nosi i značajan naslov: »Savremena Hrvatska kao nov tip državnog uredjenja«, a Stjepan Radić dodao je podnaslov: »Ceo je narod u jednoj revolucionarnoj seljačkoj organizaciji.«⁹⁴

⁹² Dva proglasa Seljačke internacionale objavljena su i u »Slobodnom Domu« br. 30 od 23. VII 1924, str. 2—3. Prvi je »Proglas proti svakom osvajačkom ratu«, a drugi »Proglas proti umorstvu seljačkog vode Petkova«.

⁹³ German Borisović Sandomirski, načelnik Odjela za balkanske države u Narodnom komesarijatu za vanjske poslove. O njemu: »Slobodni Dom« br. 26. 21. VI 1924, str. 3; br. 26a, 25. VI 1924, str. 7—8, br. 29, 16. VII 1924, str. 3.

⁹⁴ O tom članku Stj. Radića javlja »Slobodni Dom« br. 32, 6. VIII 1924, str. 7, slijedeće: »Treći svezak mjesečnika »Seljačka Internacionala« donosi na dvadesetak stranica članak predsjed. HRSS pod naslovom: Citav jedan narod u revoluc. selj. organizaciji. U članku je naročito dobro razloženo, da su hrvatski seljaci revolucionarci poimence u ova tri pravca: Prvo, što su odbacili gospodski militarizam. Drugo, što su potrgali sve mreže popovske politike. Treće: što su se uopće oslobodili svakoga gospodskoga straha i gospodskoga huškanja proti kojoj god vjeri ili narodnosti.

Članak ima tri dijela: 1. zemljopis i narodopis (etnologija) Hrvatske. 2. Neke temeljne misli hrvatskoga seljačkoga pokreta. 3. Glavni podatci o razvitku i o današnjoj jakosti HRSS. Članak je izišao ruski, ovih je dana razasan u izvadku svim ruskim novinama, a sada se prevodi na njemački, francuski i engleski, da se razaslađe po čitavom svijetu.

Obrana Stjepana Radića: Okrivljeni Stjepan Radić u glavnom ističe, da je za njegove krivnje odnosno nekrivnje jedino odlučan program M.K.S. koji da nije komunistički, i uvjet pod kojim je priveo svoju stranku u M.K.S., a da se njega ne tiču članci pojedinih političara, koji su u tim člancima izjavljivali svoje nazore a nipošto ne one seljačke internacionale.

U pogledu programa M.K.S. poziva se na organizacioni ustav seljačkog sovjeta (M.K.S.) koji je sadržan na strani 170 i 171 sveska »Krest'janskog internacionala«.

Najvažnije stavke ovog ustava jesu:

- I. a) Jačanje borbe za oslobodjenje seljaštva svega svijeta od nasilja vlastite vlastele i kapitalista.
- b) Zaštita interesa najširih masa seljaštva cijeloga svijeta i dignuće seljačkog gospodarstva.
- c) Osnivanje veza s ekonomičkim, političkim i kooperativnim seljačkim organizacijama sovjeta.
- d) Savez sela i grada, seljaštva i radnika u svrhu uzajamnog rada i borbe protiv vlastele i kapitalista.
- e) Osnivanje bratskih odnošaja sa svim radničkim organizacijama svijeta, koje podupru program M.K.S.
- f) Ujedinjenje svih seljačkih organizacija i tekovina sa lozinkom: »Radničko-seljačka vlada«.

II. M.K.S. se sastoji iz predstavnika seljaštva raznih zemalja.

III. Inernacionalna seljačka konferencija (kongres) izabire presidij iz broja članova M.K.S. i to iz zemalja: Poljske, Njemačke, Francuske, Bugarske, Čehoslovačke, Skandinavije, Amerike, Meksika, kolonija i Rusije.

IV. Izvršenje tekućih poslova itd. predaje se generalnom sekretarijtu, kod kojega se osniva međunarod. seljački informacijski ured, koji ima sabirati informacije o položaju seljaštva u raznim zemljama.

V. Presidij ima pravo osnovati i odjelenja i sekretarijate u raznim zemljama za rješavanje svih pitanja u vezi sa radom ekonomskih seljačkih organizacija i za dignuće seljačkog gospodarstva.

VI. Privremeno sjedište kongresa određuje se u Moskvi, time da se može poslije u drugoj zemlji ili gradu odrediti. Plenum se sastaje najmanje jedanput godišnje, a svake dvije godine saziva se intern. kongres. Sredstva za vođenje poslova sastoje se iz doprinosa seljačkih organizacija, a lozinka seljačke konferencije jest: »Seljaci i radnici svih zemalja ujedinite se«.

Poziva se nadalje na službeno izdanje M.K.S. i to I, II, III, i IV broj mjesečnika M.K.S. i na knjigu: »Prva međunarodna seljačka konferencija«, koje su knjige kod njega pronađene, a koje knjige sadržavaju sve teze, program i ideologiju M. K. S., kao i neke publikacije III. komunističke internacionale, iz kojih se može razabrati stajalište iste prema seljačkom pitanju.

Prema ovom programu, — izvadja Radić — je glavna zadaća M.K.S. da štiti interese seljačkog staleža i to legalnim sredstvima a nipošto ne revolucionarnim. Uvjerio se je već u Beču, a nepobitno je ustanovio u Moskvi, da je M.K.S. oprečan kominterni i da prema tomu nije sastavni dio njezin.

U Moskvi je ustanovio da je M.K.S. centrala ruskog seljačtva bez političkog obilježja, izvanstranačka i da ogromna seljačka većina u Rusiji neće i ne može biti komunistička. Ovo da dokazuje izvještaj o konferencijama iz kojih nedvoumno proizlazi, da M.K.S. nije nikakva sekcija kominterne, nego posve samostalna internacionalna organizacija za zaštitu seljačkih interesa.

U dokaz tog navadja cijeli niz članaka iz gore navedenih publikacija, koje dokazuju, da M.K.S. nije komunistička, nadalje da se iz tih publikacija vidi, da je rijetko koji govornik i spominjao komunizam, pa da M.K.S. kao posve samostalna organizacija računa sa komunizmom samo u toliko, koliko u dotičnim zemljama radništvo pristaje uz komunizam i koliko je komunizam kao avantgarda u Rusiji stvorio sovjetski sistem, koji je u najvažnijim stvarima priznao seljačtvu ravnopravnost.

Okrivljeni Radić nadalje izjavljuje, da je državno odvjetništvo iz navedenih publikacija izvadilo pojedine stavke, koje bi ga mogle teretiti, a nije se obazrelo na izjave istaknutih komunista, iz kojih nepobitno proizlazi, da M.K.S. nije komunistička.

Tako se poziva na govor Zinovjeva na kongresu, koji je upravo molio kongres seljačkih delegata, da stupi na put sporazuma i bratstva sa radničtvom, a da bi ta molba bila besmislena, kada bi M.K.S. bila sekcija kominterne. Radić nadalje glede pojedinih komunističkih izjava veli, da je naravski bilo i komunista, među delegatima, izjave ovih ali da nisu odlučne, već da je odlučan čitav smjer i sadržaj izrečenih govora, što da je naročito istaknuo u »Slobodnom Domu« (od 21. V 1924. br. 21.) u kojem veli, da je glavni duh kongresa bio pravi mirotvorni seljački duh, koji golemom većinom broja i još većom snagom seljačkog duha nasilne gospodske vlasti ruši i bez jedne kapi krvi.⁹⁵

Činjenica, da je Smirnov član predsjedništva M.K.S. ne dokazuje da je ona sekcija kominterne.

Ističe nadalje, da je za vrijeme njegovog boravka u Moskvi obdržavan V. komunistički kongres, kojemu uopće prisustvovao nije, nadalje, da je H.R.S.S. na izborima godine 1923. dobila preko 1/2 milijuna glasova na temelju seljačke politike pod lozinkom »Dom, Republika i pacifizam« a to znači: Dom, slobodno privatno vlasništvo, republikanska parlamentarna demokracija, a pacifizam — zabacivanje svakog nasilja.

Napokon veli, da jugoslavenski komunisti i H.R.S.S. nisu samo dvije oprečne stranke nego dva svijeta, te da je čitav razvoj H.R.S.S. i sva politika njegova mirotvorna i pacifistička, u dokazu toga poziva se na svoje članke u »Domu«, zatim na članke režimske štampe, koja se je narugala njegovom pacifizmu.

Odazvao se pako pozivu u Moskvu, jer je tada i Velika Britanija stupila u prijateljske odnose sa Rusijom, a u tom se pravcu razvija i odnošaj zapadnih demokracija prema Sovjetskoj Rusiji, a osim toga da je uvjeren Slaven, pa da je kao takav hotio da čuje i vidi, kako se u Rusiji radi.

U pogledu tumačenja pojma »Revolucija« »Republikan. blok« tvrdi, da u Rusiji znači revolucija isto što republika, a da je svako u Rusiji »revolucionarac« koji nije carist.

⁹⁵ U odnosnom članku Stj. Radić govori o prvom kongresu Seljačke internacionale, održanom 10. — 16. X 1923, pa kaže da je tamo u govorima bilo »još mnogo ostataka radničke ratobornosti«, no da: »uza sve to glavni je duh kongresa bio pravi mirotvorni seljački duh«.

Poziva se napokon na svoje pismo Smirnovu⁶⁶, u kojem je načelno izjavio i naglasio, da H.R.S.S. ostaje kod svoga programa, kod svoje taktike, dakle čisto pacifistička organizacija. Glede one izreke pako, da će se H.R.S.S. samo u skrajnjem slučaju, kada se sav pacifizam pokaže bezuspješan, latiti revolucije, brani se, da je ta izreka logička i neumoljiva posljedica načela narodnoga suvereniteta. Ona da znači samo to, da je narod ovlašten, ako opeotvano izabere ustavno parlamentarnu većinu, pa ako se parlament s tom većinom neprestano raspušta, ma da većina stoji na zakonitom temelju, da onda može parlamentarna većina stvoriti zaključak, koji stvarno znači revoluciju a da se ipak ne lati oružja. Samo u slučaju, da bi se proti tom zaključku upotrebila sila, bio bi parlament ovlašten silu suzbiti silom.

Mnijenje

Iz historijata razvitka seljačke internacionale, iz okolnosti, da je ta organizacija stvorena kao pomoćnica Sovjetske vlade te iz materijala, navedenog u »Dokazu krivnje« može rezultirati, da je seljačka internacionala borbena organizacija revolucionarnog značaja i po sastavu i taktici i da je nuzorganizacija kominterne, koja je imala u selima da sprovede ciljeve same kominterne.

Po okrivljenom Radiću pako naglašen pacifizam, može da znači samo odklanjanje rata prema vani, dočim ga prema unutra karakteriše komunista Sandomirski, koji o njemu i njegovoj stranci govori kao revolucionarima.

Tumačenje Radićevo o pojmu revolucionarstva, koje je identično sa republikanstvom je sasvim samovoljno.

Prema tomu predleži dovoljan materijal, da se okrivljeni Radić stavi pod optužbu s razlogom, jer da je stupio sa svojom strankom u posrednu vezu komunističke internacionale sa ciljem potpune nacionalne i političke nezavisnosti hrvatskog naroda, a za koju u skrajnjem slučaju naglasuje opravdanost latiti se revolucije. Radeći okrivljeni Radić oko takove propagande, izvršio je komunističku ideju sa ciljem, da treba promijeniti sadanji politički i ekonomski poredak u S.H.S. s nasiljem, te se je sa inostranom organizacijom stavio u vezu radi dobijanja pomoći za pripremu nasilne promjene političkog stanja S.H.S. — što tvori zloč. iz čl. 1 točke 1, e-5 Zakona o zaštiti javne bezbednosti. Optužnica dakle proti okrivljenom Radiću biti će opravdana i na zakonu osnovana, dvojbeno je ali, hoće li uslijediti osudjujuća osuda.

Kako po načelima hrvatskog kaznenog postupka sav teret dokaza pada na javnog tužioca, može presudni sud da zatraži, da tužioc doprinese nedvojbenu dokaz o tom, da je seljačka internacionala sastavni dio kominterne i da je okrivljeni Radić bio toga svijestan i baš za to uveo svoju stranku u tu internacionalu.

Javni tužioc imati će prema tomu dužnost, da dokaže svoju tvrdnju i da obezkrijeji obranu okrivljenoga, napose da dokaže nasilni i prevratni rad okrivljenoga, jer je Zakon o zaštiti javne bezbednosti uperen protiv terorističke akcije naročito komunističke partije, koja ide za nasilnim prevratom, i protiv anarhističkih prevratnih elemenata.

Presudni sud, — za koji je prigodom stvaranja osude odlučan propis §. 249 kaznenog postupnika, koji o pitanju dokaza veli: »da o pitanju, da li se stvar koja ima smatrati kao dokazana, odlučuju suci polak svoga slobodnog

⁶⁶ Vidi bilješku br. 85.

osvjedočenja što su dobili savjesno pretresavši sva dokazna sredstva, navedena za koju činjenicu ili ne« — može da se zadovolji u pravcu pitanja krivnje sa dokaznim materijalom, doprinešenim po državnom odvjetniku, može ali na osnovu zakona zatražiti, da državni odvjetnik obezkrijepi u cjelosti obranu okrivljenikovu i da doprinese bezdvojbene dokaze za opravdanost optužbe.

U tom pravcu mi je objektivno izjaviti, da direktnog dokaza, — izuzev zaključaka navedenih u »dokazu krivnje« — nema, da je seljačka internacionala sastavni dio kominterne.

Program te internacionalne, koji je iscrpivo u »Obrani okrivljenika« naveden, to ne sadržaje, a u drugu ruku ne može se ni osporiti obrana okrivljenikova, da u istim publikacijama jedna mjesta govore za druga protiv toga da je M.K.S. sastavni dio kominterne.

Jednako može se presudni sud iz materijala, doprinešenog u »dokazu krivnje«, kao i iz veza okrivljenoga Radića sa Magjarima, Bugarima, iz njegovih izjava o revolucionarnom djelokrugu njegovog stranke, iz mnijenja Sandomirskoga o Radiću i njegovoj stranci, uvjeriti o svijesti Radićevoj da je seljačka internacionala sastavni dio kominterne kao što opet može protivno da rezultira iz momenata, navedenih po okrivljeniku glede pacifističkog rada i taktike H.R.S.S., opreke njezine sa komunističkom strankom u ovoj državi i da nema dokaza, da je rad same stranke bio komunistički.

Načelno je u judikaturi riješeno, da samo sudac prosuduje po §. 249 kp. da li je stanovito dokazno sredstvo prikladno bilo uvjeriti suca o faktičkoj okolnosti, koja se ima dokazati, državni odvjetnik ovo mnijenje ništovnom žalbom napadati ne može, pa stoga ne bi bilo nade u uspjeh žalbe ni protiv odriješujuće ni protiv osudujuće osude, u koliko bi presudni sud dokazna sredstva savjesno ispitao i svoja uvjerenja potpuno i jasno obrazložio, napose koje konkretne činjenice drži za dokazane ili ne i s kojih razloga i koji su ga razlozi rukovodili kod rješavanja pravnih pitanja i kod uklanjanja iznesenih prigovora, a presuda se ne smije pozvati ni našto, što nije izbilo na površje na glavnoj raspravi, bilo neposredno ili iz pročitanih spisa.⁹⁷

II. INKRIMINACIJA: da je nebrojeno puta prije 3. 8. 1921. vojnike i građane, kada ih je zakon pod barjak pozivao, podgovarao, da ne sljeduju pozivu i da odkažu pokornost zapovjednicima, jednako i poslije 3. 8. 1921. nebrojeno puta nagovarao građane i vojnike, da se ne odazivaju svojim vojnim dužnostima, vršeći tako propagandu protiv ustanove vojske, te propagandu, kojom je išao na to, da se prouzrokuje metež i nezadovoljstvo kod vojnika i to naročito u 21 slučaju,⁹⁸ pa da je time počinio i to onima činima izvršenim prije 3. 8. 1921. prestupljenje protiv javnog poretka označ: u §. 97 kriv. zak. odnosno §a 69 vojnog krivičnog zakona, a činima iza 3. 8. 1921. zločinstvo iz čl. 1. toč. 4 Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.⁹⁹

⁹⁷ Nakon ovoga slijedi dio teksta koji je precrtan. Taj precrtani dio glasi: »on sam opravdanost latiti se i revolucije. Radeći okriv. Stjepan Radić oko takove propagande, izvršio je Komunističku ideju sa ciljem, da treba promjeniti sadanji politički i ekonomski poredak u S.H.S. nasiljem, te se je sa Kominternom u inostranstvu stavio u vezu radi dobijanja pomoći za pripremu nasiljne promjene političkog stanja u S.H.S pa stoga opravdano, da za zločinstvo iz čl. 1 toč. 1, 2 i 5 zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi bude optužen«.

⁹⁸ Misli se očitno na »slučajeve« o kojima govori izvještaj Državnog nadodvjetništva u Zagrebu br. Prs. 621/1925 od 7. III 1925. Objavljeno u: SB br. 3, III prethodni sastanak, 22. III 1925, str. 29—30.

⁹⁹ Vremenska granica označena s 3. VIII 1921. označava početak primjene netom donesenog Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.

Dokaz krivnje: U pogledu svih ovih 21 slučaja preslušani su kao svjedoci pred sudom odnosno vojni obveznici, nu svi suglasno izjaviše, da ne stoji inkriminacija, da bi ih okrivljeni Stjepan Radić nagovorio bio, da ne treba ići u vojsku, već da je naprotiv narod upućivao da vrše svoju dužnost.

I u pogledu onog slučaja, da je Radić na skupštini 3. 6. 1923. u Nijemcima¹⁰⁰ kazao, da ne treba dati konja, niti vojnika da služe, dok ne bude spora-

¹⁰⁰ O ovoj skupštini HRSS u Nijemcima kraj Vinkovaca donijele su opširan izvještaj novine »Hrvat« od 4. VI 1923. »Slobodni Dom« prenosi taj izvještaj u svom br. 24 od 6. VI 1923, str. 3—4, pod naslovom: Hrvatsko republikansko seljačko slavlje u Srijem«. U br. 25 od 11. VI 1923. donosi »Slobodni Dom« (str. 1—3) čitav tekst govora što ga je Stj. Radić održao na toj skupštini. U tom govoru rekao je među ostalim, i ovo:

»Hvaljen Isus! Živila Republika! Draga braćo i sestre! Što je to danas ovdje? Skupština? Nije. Proštenje? Nije, jer nema licitara, birtaša. To je mirotvorna seljačka mobilizacija. Pitate, hoće li biti rata. Rata biti neće, jer ga neće hrvatski seljački narod, jer ga biti ne smije. Hrvat neće rata, u Evropi ga neće Engleska, Italija, Njemačka, Rusija. Rat hoće samo budale i pljačkaši, koje ne treba slušati, već im valja pokidati i zube i nokte. Treba svuda, gdje se narod sastaje, reći, ne ćemo ne idemo u rat, ali ćemo braniti domovinu Hrvatsku proti svakomu, tko ju napadne, a isto tako ćemo braniti i Srbiju, ako tko navali izvana. Preko naših granica neće Hrvat na ničiju zapovijed na klanje. Suvereni narod treba da bude jedini gospodar svojoj glavi i žepu. Inače je svaka sloboda samo sprdnja.« . . . . »Dok su Kitajci imali cara — sad su oni republikanci — morao je on na dan krunidbe izorati tri brazde. Ti Kitajci smatraju seljaka prvim čovjekom u državi, iza njega ne dolazi dugo ništa, onda tek mandarin, što znači učenjak, — a najzadnji među svim stališima je soldat, što znači u kijatskom jeziku isto toliko, kao i hajduk. Sad je svuda u svijetu republika, takva je moda. Zene znadu najbolje, što je to. U Americi i sjevernoj i južnoj, u Aziji, u Evropi Rusija, Njemačka, Francezka, Švicarska su same republike. I Velika Britanija je u stvari republika, kralj je samo kopča svih britanskih naroda i zemalja. Sve kolonije u Australiji čine zajednicu, koja je republika. Kad je cijeli svijet, i sve što je za napredak, sve što je pametno za republiku, onda valjda ne ćemo ni mi Hrvati htjeti stare budalastine (Živio!). Srbima velimo: Mi možemo zajedno stvoriti federaciju. Naša republika nije njima na štetu, jer mi je nećemo iz prkosa prema Srbima. Naši Srbi misle da su s nama, ne će nama na truć i prkos federacije, a ne vide, da je to njima na štetu. Za to može biti samo neprilika, a za njih propast.« . . . . »Republika je gotova. To sam vam htio i morao reći. Da ne vidim na svim skupštinama ovoliko mnoštvo naroda, koji je tako stalan i osviješten, onda ne bi bio siguran, da naša politika čovječnosti mora pobjediti. Naša seljačka republika je gotova stvar, ona je tu, jer je u Vašim dušama i Vašim srcima.« . . . . »Prije smo mi Hrvati pobijali mađarsku i njemačku politiku, ali poštujemo njemački i mađarski narod i njihovu kulturu. Isto tako poštujemo i Srbe, srbski seljački narod i žalimo ga iskreno, jer on pati mnogo više nego li mi. On mora na kuluk, tlaku po starom turskom vaktu (zakonu) a smije jedino srbovati: gladan i u strahu pred nasilnicima. Srbski seljak je još u strahu, jer dobije svaki čas kundakom u leđa. Vlastodršci se sprdaju s tim jadnim narodom, dobar im je samo, kad plaća i za batine. Prema tome vidite, da Beograd ne tlači samo nas, nego i svoj srbski narod. Što čine nama, ne prišteduju ni svom narodu, već ga pljačkaju, izvrgavaju gladi i nedaju mu kruha. Mi ćemo stoga nastojati, da pomognemo srbskom seljaku u borbi s pokvarenom gospodom, da ovima s njim zajedno tresnemo o ledinu, a ne će li on to, nego da ostane i nadalje rob, razidimo se!« . . . . »Sriemac je bio prije prvak u kolu, u pjesmi, trgovac, gazda, seljak-gospodin. Sad ste uz to i oduševljeni, požrtvo-vani republikanci. Republikanski Sriem se ne će ciepati, već će on okupiti oko sebe i svog susjeda i lijevo i desno, i Vojvodinu i Bosnu!«

O ovom govoru Stj. Radića i citiranim njegovim riječima uputio je, međutim, komandant IV armijske oblasti ovakav izvještaj ministru vojske i mornarice:

»3. juna oko 11 čas. došao je u mesto Nijemce vodja HRSS Stj. Radić sa svojim drugovima i držao je govor sledeći: 'Narode moj republikanski, došao sam da ti javim da rata više nema a niti može biti jer vi ga nećete, jer samo luđe ratuju. Vojska nam ne treba jer sve što je u uniformi jeste razbojničko. Kako sam rekao mi rata nećemo, a i ne moramo jer uz nas stoji Rusija, Nemačka, Velika Britanija, pa tako reći sve republike, što je danas i u modi, pa zato smo i mi republikanci, jer svi će se drugi jednoga dana naći sami s one strane brave. Vodio sam pregovore sa Protićem, sa Davidovićem, a sada pregovaram putem nekog protokola sa Pašićem, ako vi narode budete pravi republikanci sve će to otpuhnuti jer narodna se volja mora izvršiti. Mi smo do sada imali posla sa tigrovima ali ih se nismo bojali, a sada imamo sa malim vučićima posla, pa se na iste i ne obaziremo. Naš republikanski narod hoće da naš ni jedan vojnik ne pređe Save, pa ako je narod složan i ne sme preći, i nećemo da žandara imamo nego policiju i to narodnom voljom ili pak sporazumom postavljenu. Opet kažem sve što je u uniformi: pljačkaši su i razbojnici. Batinaška beogradska vlada dala je u Hrvatskoj tući ljude i žene, uz odredbu kad udari da svakome kaže: ovo ti je od kralja Petra« (IHRP, ZB-S-11/56, a-48, pod red. br. 63a).

zuma, ističe kotarski predstojnik Ivan Komesarović, koji je kao oblastni izaslanik bio prisutan na navedenoj skupštini, da nikako nije istina, da bi Radić na saboru u Nijemcima ovako huškao.

To isto glede sbora u Koprivnici, održanog mjeseca svibnja 1921.¹⁰¹ ističe redarstveni izaslanik na toj skupštini Milivoj Somodji, tvrdeći, da tokom čitave skupštine nije pala niti jedna jedina riječ o vojnim bjeguncima.

Osim ovih 21. slučaja prikupile su vojne sudske vlasti podatke i to preko vojnih bjegunaca, iz kojih bi se podataka imao vidjeti utjecaj okrivljenog Stjepana Radića na vojnike u pogledu izvršenja krivičnih djela, a kao posljedica agitacije Stjepana Radića.

Istaknuto je 65 takovih vojnih bjegunaca.

Samo neznatni broj ovih nije pred sudom preslušano, jer su nepoznata boravišta.

Svi pako vojni bjegunci, koji su pred sudom preslušani, poriču, da bi ih Radić na bjegstvo nagovorio bio, dapače i ona četvorica, koja su isprva pred sudom tvrdili, da su bjegstvo izvršili pod uticajem Radića, preslušani ponovno pred sudom radi suočenja sa Radićem, i taj svoj iskaz opozivlju.

Svjedok Mirko Tumbri preslušan je dva puta pred sudom, pa dok je prvi puta tvrdio, da je Radić govorio, neka dečki ne idu nikamo, neka se pritrpe dva tri dana, jer da nisu prisegli za Kralja, nego za Republiku, a tko je prisegao za Kralja, da mora ići, prikazao u svom iskazu od 21. 3. 1923. da je Radić govorio, da oni, koji su već služili u vojsci, neka se pritrpe dva tri dana a regruti da moraju ići služiti, pa da neka nitko ne misli, da se bez vojske može biti jer da vojska mora braniti državu.

Tako isto mienjao je iskaz pred sudom Tomo i Marko Jarec i Marko Dananić, pa se proti njima morao odrediti postupak radi krivog iskaza pred sudom.¹⁰²

¹⁰¹ Izvještaj o toj skupštini održanoj 8. V 1921. donosi »Slobodni Dom« br. 20 od 18. V 1921. str. 3.

¹⁰² Ministarstvo vojske i mornarice u Beogradu dostavilo je pod svojim Pov. S. br. 576 od 31. I 1925. Kr. Sudbenom stolu u Zagrebu prijepise dvaju izvještaja, i to: 1) izvještaja Sudskog odeljenja tog Ministarstva upućenog ministru vojske i mornarice pod Str. pov. S br. 57 od 20 IV 1924, koji sadrži 79 »slučajeva« što prikazuju kako Stj. Radić i njegovi agitatori odvrću vojne obveznike od njihove dužnosti; izvještaj kaže da je to: »izvod iz podataka koje sam crpeo iz predmeta dobivenih iz pojedinih komanada i ustanova, a iz kojih se takođe vidi štetan uticaj na vojnike, što je posljedica agitacije Stj. Radića i njegovih agitatora«.

2) izvještaja istog Odeljenja, upućenog također ministru vojske i mornarice pod Pov. S. br. 1829 od 14. IV 1924, koji sadrži 39 srodnih »slučajeva«.

U oba izvještaja obuhvaćeni su »slučajevi« iz razdoblja 1920—1924. godine. Oba izvještaja sačuvana su u ostacima istražnog dosjea: IHRP, ZB-S-11/56, a-48, b-48.

Evo nekoliko primjera inkriminiranih izjava, koje ovi izvještaji pripisuju Stj. Radiću i njegovim »agitatorima«.

- »ne treba služiti vojsku«
- »begstvo iz Komande« — »po nagovoru Stj. Radića«
- »skinuo zvezdice sa koporana i vikao: Živela Republika«
- »kad budu izbori da ćemo mi u grad sa oružjem«
- »da ne idu vojni obveznici u vojsku i u Srbiju, pošto će uskoro prevrat te će svaki služiti u svojoj zemlji«
- »da se ne treba više vraćati u pukove, jer će u najskorije vrijeme biti proglašena Nezavisna Hrvatska Republika«
- »ne mora nitko da se odaziva vojnoj dužnosti jer će se vojska služiti samo dragovoljno«
- »ovo nije naša vojska«
- »nagovarali više vojnika, da se na dat znak od roga skupe kod bunara u krugu kasarne i podignu bunu sa larmom, pa da razbiju magazine, pograbe oružje i municiju i krenu svojim kućama«
- »samo je znao da se skoro ni jedan vojnik iz njegove opštine nije vraćao u komandu, te je sa toga i on ostao«
- »Pobuna vojnika 3. bataljona 29. peš. puka u Nikšiću na dan 9. maja 1922. koja se sastojala u tome da vojnici samovoljno napuste garnizon i odu svojim

Obrana: Okrivljeni Stjepan Radić brani se, da program H.R.S.S. sadržaje dužnost braniti domovinu, koja dužnost prestaje samo smrću, pa da prema tomu antimilitarizam H.R.S.S. nije uperen protiv narodne vojske kao absolutno nužne obrane u današnjim prilikama, nego je uperen protiv jednostranog razvijanja vojničkih uredaba na štetu privrede i kulture, a pacifizam H.R.S.S. da nije nipošto defetizan, pa da je on mnogo puta izjavio, da naročito hrvatski narod obzirom na magjarske i talijanske zahtjeve stoji kao jedan čovjek uvijek spreman odbiti svaki nasrtaj na zemljišnu cjelokupnost Jugoslavije, stoga da je apsolutna nemogućnost, da bi on vršio kakovu propagandu protiv ustanove vojske i poriče, da bi ikada ikoga nagovarao na bjegstvo iz vojske ili da se vojnici ne odazovu vojnom pozivu.

Mnjenje: Kako iz mnogobrojnih preslušavanja gore navedenih svjedoka ni jedan ne posvjedočuje pred sudom, da ga je Radić bilo neposredno, bilo posredno nagovarao na bjegstvo, to pouzdanog dokaza za krivnju neima.

Istina je, da su nekoje od tih osoba teretile pred vojnim vlastima Radića, ali ako se to uvaži, da su sve te osobe odgovorile pred vojnim sudom kao krivci dok kao svedoci pred građanskim sudom svoje iskaze pred vojnim sudom povlače, a za prosudjenje stanja stvari odlučan je svjedočki iskaz, jer je jedino svjedok dužan pred sudom govoriti istinu, to se prema tomu mora temeljem prosudjenju uzeti svjedočki iskaz, a kako se ovim ne tereti okrivljeni Stjepan Radić, to ne mogu ovi iskazi biti odlučni za krivnju.

Jednako valja istaknuti, da sud ne bi poklonio vjere i onoj četvorici svjedoka, koji su pred sudom mienjali iskaz, pa tako nestalni iskazi ne bi mogli biti ni podlogom za tužbu.

III. INKRIMINACIJA: da je intervjuom, iznesenim u »Nezavisnoj Makedoniji« broj: 53 od 11. IV 1924.¹⁰³ pozivao na revoluciju, označivši ju kao prirodni put borbe, a današnji teritorijalni integritet Kraljevine S.H.S. predstavljao kao opasnost za cio Balkan, dakle izvršio preduzeće, koje ide na to, da se zakoniti red nasljedstva i Ustav zemaljski nasilno promijene i jedan dio

---

kućama i da se tamo nađu u slučaju prevrata, — neosporno je posledica iake agitacije od strane agitatora Radićeve Seljačke stranke. Vojnici su dobijali od kuća pisma u kojima se naglašavalo da će se uskoro Hrvatska otepeti od Srbije i Jugoslavije i da će Stj. Radić biti predsednik Republike kao i da se ukida obavezno služenje vojske. Pri tom su vojnici dobili 'Jugoslovenski list' od 4. maja 1922. god. u kome je napisano, da se Radić odmetnuo, da je proglašena republika Hrvatska a u to vreme neko je od vojnika proneo vest da je stigao brzovoz na bataljon da se Hrvatska proglasila republikom i da se svi vojnici Hrvati otpuste kućama, te je to bio glavni povod odluci i rešenosti vojnika, da samovoljno napuste Komandu i odu svojim kućama, pošto su se na to prethodno dogovorili i sporazumeli. Po ovome predmetu vidi se da je pokrajinski namesnik za Hrvatsku i Slavoniju u izvještaju svome od 21. novembra 1922. god. br. 10736 tvrdio: da je izvan svake sumnje, i to naročito u godini 1921. sa strane HRSS (Radićeve), postojala agitacija za pasivnu rezistenciju u pogledu vojnih dužnosti. Da je utvrđeno službenim navodima, da je vođa te stranke Stj. Radić i sam govorio seljacima, da se pozivu ne odazivaju no da kazneni progon protivu njega nije povelan, jer ga Narodna skupština nije izdala. Ova agitacija je imala dosta uspeha, pa je broj vojnih neposlušnika bio srazmerno prilično značajan».

Način na koji je spomenuto »sudsko odelenje« prezentiralo formuliralo i potkrijepilo ovih, ukupno, 118 »slučajeva«, bio je toliko neuvjerljiv, da je i državno odvjetništvo probralo tek 21 »slučaj« za istražni postupak protiv Stj. Radića.

¹⁰³ Članak pod naslovom: »Radić za položenieto v' Jugoslavija i otnošenijata j k'm' Balkanskite d'ržavi«, datiran je »Viena 27. mart«, a potpisan: »D. Unterberg«. O istoj temi je Stj. Radić u ovo vrijeme mnogo pisao, a za boravka u Londonu održao je 14. XII 1923. u »Društvu za bliži i srednji Istok« i predavanje: »Opći pogled na sadašnji politički položaj u Srednjoj Evropi i na Balkanu« (v. »Slobodni Dom«, br. 1, 2. I 1925, str. 1—4).

Kraljevine S.H.S. od cijeloga otrgne, pa da je time počinio zločinstvo proti otečestva, vladatelja i Ustava označenog u šu 87 a) i b) kriv. zakona.

Dokaz krivnje: Predleži samo primjerak »Nezavisna Makedonija« a ujedno i intervjui koji su iznešeni u bečkom listu »Die Stunde« broj: 328 od 6/4-1924, engleskom listu »Morningpostu« i talijanskom listu »Il Secolo«¹⁰⁴,

¹⁰⁴ Članak pod naslovom: »Razgovor s Radićem. Opreka među Srbima i Hrvatima je neizgladiva«, u broju od 9. I 1924. Autor je poznati talijanski novinar i publicist Attilio Tamaro, a članak je napisao na temelju svojih razgovora sa Stj. Radićem u Beču. Opširniji prikaz citiranog članka donosi »Slobodni Dom« br. 3 od 16. I 1924, str. 2-3, a osvrće se na nj ponovno i u br. 4 od 23. I 1924, str. 7 gdje se, uz ostalo, kaže: »Radi razgovora predsjednika HRSS s talijanskim publicistom A. Tamarom, što ga je donio veliki milanski dnevnik Sekolo, luduju sveukupna beogradska i sva ostala srbska štampa«. Zatim se opetuju neki od Tamarovih navoda, posebno o revoluciji i o vojsci, te se kaže da Stj. Radić nije »upravo onako gvorio« kako to Tamaro reproducira, ali da je istina ono što je napisao »o beogradskoj tiraniji«.

Uskoro po dolasku Stj. Radića u Beč (24. XII 1923) već je A. Tamaro imao prvi razgovor s njime, te je o tom razgovoru izvjestio Mussolinija 1. I 1924 (v. I Documenti diplomatici italiani, settima serie, vol. II, Roma 1955, str. 335, gdje se taj izvještaj samo spominje a ne objavljuje se njegov tekst). Ubrzo su slijedili i daljnji razgovori, pa iz »jednoga od njih«, ukoliko se odnosi na Italiju, izvještava Tamaro 16. I 1924. Mussolinija ovako:

»Ho parlato ancora con lui sulla sua idea circa l'Italia, quando gli ho fatto l'intervista pubblicata dal Secolo. Afferma il Radich che in uno degli ultimi tentativi di accomodamento fatto mediante persona di fiducia mandata a Londra, Pasich gli fece dire che era inutile che egli contasse sull'Italia, perchè la Serbia si è già accordata col Governo italiano per il caso d'una rivoluzione croata. Secondo la comunicazione di Pasich, esisterbbe un patto segreto firmato o da Sforza o da Schanzer, per cui, quando scopiasse una rivoluzione croata e riuscisse a imporsi, oppure quando la Serbia stimasse opportuno compiere l'amputazione della Croazia, l'Italia accorderebbe alla Serbia il suo consenso per l'occupazione della Slavonia e la Serbia riconoscerebbe libertà d'azione all'Italia sulle terre del patto di Londra, ma terrebbe per sè la Dalmazia meridionale: sicchè la Croazia non riuscirebbe a essere se non una piccolissima terra senza vitalità. Mentre gli dava notizia di questo trattato segreto, Pasich faceva appello al patriottismo di Radich, dicendogli che solo, l'unità degli slavi tutti poteva difendere le terre slave e che una rivoluzione non avrebbe avuto altro risultato se non quello di ridurre la Croazia ai minimi termini. Radich crede che tale trattato segreto esista. Dice però d'aver risposto a Pasich, che, se anche il trattato esistesse, egli non se ne lascerebbe impressionare in alcun modo, perchè, avendone parlato tosto coi suoi amici inglesi, ha raggiunto la convinzione che l'Inghilterra non ne permetterebbe mai l'esecuzione: informatosi a Parigi, dove pur la causa croata ha pochi amici, si è convinto ancora che la Francia, messa tra il fare un favore alla Serbia e l'impe-dire la conquista italiana della Dalmazia, prenderebbe senz'altro il secondo partito. Radich, che, come dicevo, contrariamente alla risposta data a Pasich, crede all'esistenza del preteso trattato segreto, se ne duole amaramente. Egli si dichiara pronto e disposto sinceramente a fare quel qualunque passo che l'Italia chiedesse per dimostrare che i Croati vogliono veramente la rivoluzione e l'indipendenza e non l'autonomia. Egli stima di dovere — per riguardo all'opinione pubblica internazionale — esaurire tutte le azioni possibili per tentare un accordo coi Serbi, ai quali deve rimanere la responsabilità della rottura e del sangue. Dice che la sua azione non mira all'accordo perchè egli sa che questo è impossibile, ma solo a conquistare il favore dell'opinione internazionale. Si dichiara tanto desideroso di vedere la lotta dei Croati per la loro libertà messa sotto gli auspici dell'Italia, che sarebbe disposto anche a mutare la sua linea di condotta, se da Roma questo gli fosse domandato. Egli dice che la parte più radicale del croatismo (il partito del diritto) per influenza di Saks è decisamente italofila, ma che la sua non vuol esserlo meno di quella. Dispera tuttavia di avere il consenso morale e il soccorso dell'Italia, perchè fu trattato male dal nostro incaricato d'affari a Londra, quando andò da lui per parlargli della questione croata. Ricordatogli che l'altra volta m'aveva detto di non aver mai discusso con altri Italiani, mi rispose che non aveva voluto sembrare indiscreto, ma che comunque questa con me era la prima volta che avesse una discussione politica con Italiani sul problema nazionale croato. Mi soggiunse d'aver parlato a Londra qualche volta anche con certo prof. Prister, che egli ritiene venisse da lui per informare poi il Governo italiano« (Isto, str. 334-335).

Radićev navod da mu talijanski poslanik u Londonu nije poklonio pažnje vjerojatno je točan, jer se Radić iz Londona obraćao talijanskom poslaniku u Parizu tražeći s njime razgovor. Ovaj, naime, izvještava iz Pariza 7. XII 1923. Mussolinija, kako mu je Radić poručio iz Londona, i to ponovno poručio: »che desiderava incontrarsi con me, desiderando accordarsi col Governo italiano«, time da se razgovor održi u Engleskoj, jer se Radić boji doći u Pariz, da ga ne bi tamošnjeg vlasti »pod nekim izgovorom« možda »uhapsile i prognae«. Poslanik izražava i svoje mišljenje: »Un incontro con Radich potrebbe essere interessante, soprattutto se le trattative per Fiume non

koji su intervjui oglašeni istodobno s onim u »Nezavisna Makedonija«, a u kojima da Radić na posve sličan način predstavlja teritorijalni integritet Kraljevine S.H.S. kao opasnost za cio Balkan. U broju 53 lista »Nezavisna Makedonija« od 11/4. 1924. koji izlazi u Sofiji, izšao je članak pod naslovom »Radić«. Taj je članak datiran sa Wienera 27. 3. a potpisan sa D. Unterberg. Glavni sadržaj odnosnog članka glasi: Svi mi znamo, da je Vidovdanski ustav donesen forme radi. Pašić u svojoj težnji, da stvori Veliku Srbiju, koju pretpostavlja Jugoslaviji, upotrebio je Ustav samo kao masku. Slobode apsolutno neima. Ona je pogažena. Samo Beograd ima relativnu slobodu štampe i govora. Izvan Beograda caruje reakcija, čak i protiv samih Srba. Na sve strane bijesni politika korupcije i nasilja, na Kosovu, u Makedoniji, Crnoj Gori, dok u Makedoniji postoji tiranski režim. Revolucija i tajne organizacije prirodni su putovi borbe. Todor Aleksandrov¹⁰⁵ odgovara Pašiću. Neka se Ninčić¹⁰⁶ upita, zašto Todor Aleksandrov razvija svoju akciju u Makedoniji. Nama svaki dan donosi sve nova i nova izvješća o djelima Pašićevih ljudi. Pašićeva politika naliči na politiku Turske, zbog čega je ova bila i otjerana iz Evrope. Današnja Srbija sa svojim unutrašnjim životom predstavlja opasnost za cio Balkan.

Obrana: Okrivljeni Stjepan Radić brani se, da nikada nije listu »Nezavisna Makedonija« dao kakav intervju, da u opće kod njega nije bio ni jedan novinar u ime toga lista, a da je bio, ne bi mu dao intervju već s razloga, što su neki bečki listovi, naročito »Die Stunde« donijeli prve njegove izjave krivo i što ga je austrijsko državno redarstvo upozorilo, da mu ne bi mogli dati gostoprinstva u Beču, kad bi davao političke izjave u novine. On da je uostalom odmah taj intervju u našem novinstvu najodlučnije demantirao, te da za nj ne preuzima odgovornosti, a demantirao je i onaj u »Morningpost«, što je doista i vidljivo iz broja toga lista od 23. 4. 1924.¹⁰⁷

venissero ad alcun risultato e non apparisse possibile una reale intesa con la Jugoslavia«. Na kraju, poslanik traži instrukcije od Mussolinija, i to putem kurira »obzirom na delikatnost predmeta« (Isto, str. 334—335, dok. br. 499).

U pogledu tajnog ugovora između beogradske i rimske vlade, što se spominje u gore citiranom Tamarovu izvještaju, treba dodati, da se za postojanje toga ugovora interesirao 16. II 1924. kod Mussolinija i G. Roncagli, glavni tajnik talijanskog društva »Dalmazia« u Rimu. Mussolini mu je 2. III 1924. odgovorio, da takav ugovor ne postoji (Isto, str. 336—447). O istom ugovoru, uz reproduciranje njegovih glavnih uglavaka, govore i zaključci osme sjednice hrvatskog narodnog zastupstva, održane 2. III 1924. a objavljeni u »Slobodnom Domu« br. 10, 5. III 1924, str. 1, kojima se ujedno protestira protiv Pašić-Mussolinijevog sporazuma o pripajanju Rijeke Italiji.

¹⁰⁵ Todor Aleksandrov (rod. u Štipu 1882, ubijen u bugarskim planinama 31. VIII 1924), jedan od vođa VMRO. Sastajao se i sa Stj. Radićem. Učestvovao u puču protiv A. Stamboliskog. »Slobodni Dom« br. 39 od 24. IX 1924, str. 7, donosi vijest, da je T. Aleksandrov ubijen mnogo prije nego li je javljeno, a da je on bio »pravi Macedonac«. Nakon njega da se na čelu maked. revoluc. organizacije nalazi general Protogerov, koji da je pravi pravcati Bugarin i želi što veću Makedoniju »da ju onda može pripojiti Bugarskoj«.

¹⁰⁶ M. Ninčić, tadašnji ministar vanjskih poslova Kraljevine SHS.

¹⁰⁷ O tome koliko su ga za njegova boravka u Beču salijetali dopisnici i razni posjetioци bilježi Stj. Radić u »Slobodnom Domu« br. 11, 12. III 1924, str. 2—3 slijedeće: »Već su prošla dva mjeseca što sam se privremeno nastanio u glavnom gradu Republike Austrije. Od prvog dana moj je posao osim pisanja i proučavanja međunarodne politike po engleskim djelima, svakodnevnim razgovor s posjetiteljima. Ima dana, kada posjetitelji dolaze neprestano, pa ih je bilo i po 10 na dan. Nema dana, da nemam barem s kim političkoga razgovora. Posjećuju me novinari, književnici, političari i diplomati od zanata, bez razlike stranaka. Većinom su Niemci iz Austrije i Njemačke, ali je dosta i Rusa, Ukrajinaca, Slovaka, Bugara, Macedonaca i Albanaca a dolaze i Englezi i Amerikanci. Dolazili su i Talijani i Mađari, sad više ne dolaze... »Svi dolaze s velikim zanimanjem za Hrvatsku, ali s malim ili nikakvim poznavanjem naših prilika, a što je još gore, često s krivim informacijama od naših bivših i sadašnjih frankovskih emigranata. Mi si u Hrvatskoj ne možemo ni pomisliti, koliko zla i nesreće, koliko sra-

Mnjenje: Kako uopće neima dokaza, da je okrivljeni Stjepan Radić dao inkriminirani intervju, a sama okolnost, da se u Nezavisnoj Makedoniji označuje, da intervju potiče od Stjepana Radića, nemože još služiti dokazom, da ga je uistinu dao okrivljeni Stjepan Radić, naročito da ga je dao u takovom sadržaju, kako je u Nezavisnoj Makedoniji iznesen, te se ovaj fakat ne bi mogao s uspjehom tužiti.

IV. INKRIMINACIJA: da je 5. 8. 1923. imao sastanak sa Rajkom Daskalovim, bivšim članom Stamboliskijeve vlade u Bugarskoj, koji je sastanak Radić pripremio, a na sastanku je izložio, da je Macedonska organizacija vrlo jaka i da će uspjeti, da u Makedoniji izvede ustanak, dalje da Bugari treba da rade zajedno sa Makedoncima, uznastojao na sastanku da Daskalova pomiri sa novim režimom u Bugarskoj i Makedonskom organizacijom, podupirući u tom sličnu akciju ohridskog bugarskog Metropolite Borisa, dakle svijesno pomogao, da se ostvare neprijateljski i prevratnički ciljevi revolucionarne Makedonske organizacije protiv cjeline Kraljevine S.H.S. a po ovoj jedan dio Kraljevine S.H.S. od cijeloga otrgne, pa da je time počinio zločinstvo proti otečestva, vladatelja i Ustava označ. u šu 87 a) i b) kriv. zakona.

Dokaz krivnje: Istaknute činjenice ove okrive imali bi posvjedočiti Bugarin Aleksandar Obov i Petar Cokov, te Dr. Voja Marinković, i utvrditi aktima i to izvještajem Ministarstva spoljnih poslova st. pov. broj: 529 od 9. 8. 1923. akt Ministarstva inostranih dela broj: 581 od 5. 8. 1923. i njegovi prilozi, izvještaj Ministarstva spoljnih poslova akt pod brojem: 690 u kom se saopćuje izvještaj kr. poslanstva u Pragu o sličnoj akciji ohridskog bugarskog Metropolite Borisa, saopćenje Koste Todorova u beogradskim »Novostima« od 9. 12. 1923.¹⁰⁸ (dnev. br. 2—11). Iz navedenog izvještaja broj 690 upućenog po poslaniku Ljubomiru Nešiću u Pragu ministru unutrašnjih djela proizlazi, da je ohridski Metropolita Boris, koji je u Sofiji, došao u Prag iz Njemačke, da je imao sastanak s Aleksandrom Obovom, bivšim bugarskim ministrom i da izgleda, da mu je misija, da izmiri stare vodje stranaka i emigraciju u cilju obaranja sadašnje vlade u Bugarskoj; Metropolita da traži kontakt sa studentima Radićevcima, i da namjerava, da uskoro ide u Zagreb.

Iz izvještaja broj 581, upravljenog isto po Ljubomiru Nešiću ministru unutrašnjih djela, proizlazi, da je Rajko Daskalov bivši ministar Kraljevine Bugarske u Pragu rekao Nešiću, da ga je Radić zvao u Beč. Daskalov je bio sa Radićem 5. 8. 1923.

mote i poniženja, navalíše na nas Hrvate samo trojica najpoznatijih frankovskih emigranata: Dr Vladimir Saks — sada Petrović, Dr Ivo Frank i Dr. Manko Gagliardi«.

U istim novinama br. 17 od 23. IV 1924. str. 3. u članku: »Mussolini, Horty i Pašić«, Stj. Radić obračunava i sa političkim tezama generala Stj. Sarkotića koji je djelovao iz Beča.

¹⁰⁸ Napisu u tim novinama od 7. XII 1923: »Okolo rušenja SHS. Radićeve ponude Bugarima. Senzacionalne izjave Koste Todorova, bivšeg bugarskog poslanika u Beogradu. Bugarski zemljoradnici odbijaju Radićeve ponude«.

U broju od 8. XII 1923: »Tri ponude bugarskim zemljoradnicima. Radić i Stamboliski. Radićevi pokušaji da se približi pok. Stamboliskom. Prekora Daskalovu. Energično držanje Todorova i Daskalova«.

O Kosti Todorovu donio je »Slobodni Dom« već u br. 3 od 16. I 1924. slijedeću obavijest: »Bugarin K. Todorov jedan od pomagača pok. ministra Stamboliskog, neko vrijeme bugarski poslanik u Beogradu i Londonu, a sada politički prognanik u Beogradu, ulaguje se beogradskim vlastodršcima s time, što novinarima i svakomu, tko ga hoće slušati, govori, da on ima nepobitne dokaze o Radićevoj veleizdaji. Radić da je pok. Stamboliskom i njemu i pok. Daskalovu predlagao, da mu bugarska seljačka stranka i bugarska vlada pomogne porušiti državu SHS, a oni da su ga uvijek odbili«.

Stjepan Radić da je zvao Daskalova na sastanak u Beč, da je Daskalov sbilja otišao na taj sastanak, da su se sastali u privatnoj kući, a čim se vratio u Prag, da je Daskalov izvijestio Nešića o toku razgovora sa Radićem. Daskalovu da Radić nije bio precizan, a Daskalov misli, da je to bilo zbog toga, što je Daskalov odmah otvoreno rekao Radiću, da je on za otvoren sporazum sa našom državom, i da to isto treba da urade i Hrvati, jer da radeći protiv Beograda, Hrvati pomažu talijanske smutnje na Balkanu. Iz pitanja, koja mu je Radić postavljao, Daskalov je došao do zaključka, da je Radić želio da izvede neko pomirenje između novog bugarskog režima i Makedonske organizacije s jedne strane i grupe Daskalova s druge strane. Nadalje je Radić govorio i o Makedonskoj organizaciji, za koju je rekao, da je jaka i da će uspjeti da izvede ustanak u Makedoniji, da Bugari i Makedonci treba zajedno da rade i da će njegova stranka za nove izbore istaći liste u Makedoniji. Dr. Voja Marinković koji bi imao posvjedočiti, da je njemu pokojni Daskalov pripovijedao, da je imao sastanak sa Radićem te da mu je priopćio i sadržaj razgovora, iskazao je, da uopće sa Rajkom Daskalovim nije razgovarao.

Svjedoci Obov i Cakov dosada nisu saslušani, jer se nalaze u Pragu. Svjedok Ljuba Nešić otklonio je iskaz, jer da Ministarstvo spoljnih posala nije obavijestilo, da ga rješava dužnosti obdržavanja uredovnih tajna.

Obrana: Okrivljeni Stjepan Radić brani se, da se bugarska delegacija na čelu s Daskalovom, vraćajući se s konferencije u Ženevi svratila u »Slavensku knjižaru« da ga upozna i pozdrave. Ne našavši ga, ostavio je Daskalov svoju posjetnicu s nekoliko srdačnih riječi i otputovao. Godinu dana poslije da je bio Daskalov bugarski poslanik u Pragu i tada da mu je po Josipu Predavcu poslao usmenu poruku, bude li ga vidio na kongresu zelene internacionale.¹⁰⁹

Okrivljeni Stjepan Radić brani se, da je navod o njegovom sastanku sa Daskalovim u Beču puka izmišljotina.

Mnjenje: Ovaj fakat doduše potpuno izvidjen nije, jer svjedoci Obov, Cakov i Nešić još nisu preslušani, ali je ipak vidljivo, da se ova inkriminacija bazira na utiscima i zaključcima sada pokojnog Daskalova, pa kako je sada Daskalov mrtav, ne bi se sadržaj njegovog razgovora sa Radićem, ako je uopće uslijedio, mogao nedvoumno dokazati, pa se stoga u pomanjkanju dokaza za krivnju ne bi mogao s uspjehom tužiti.

V. INKRIMINACIJA: Da je podržavao vezu s bugarskom revolucionarnom organizacijom u cilju udruženja za legalnu i nelegalnu borbu protiv Kraljevine S.H.S. prema tome se upuštao u preduzeće, da se jedan dio Kraljevine S.H.S. od cijeloga otrgne, pa da je time počinio zločinstvo proti otečevstvu, vladatelja i Ustava označ. u §u 87 a) i b) kriv. zakona.

Dokaz krivnje: Ovo bi imalo biti utvrđeno: a) prepisom pisma Todora Aleksandrova od 6. 10. 1923. upravljenog na okrivljenoga Radića, u kome se

¹⁰⁹ O ovoj desničarskoj »Zelenoj internacionali« i odnosu HRSS prema njoj, vidi i »Slobodni Dom« br. 29b, 18. VII 1924, posebno izdanje, str. 2

Na saslušanju pred Kr. Sudbenim stolom u Zagrebu 7. I 1925. J. Predavec podpredsjednik HRSS, izjavio je, uz ostalo, sljedeće: ... »pa sam prije 3 godine bio izaslan od Stranke da HRSS eventualno uđe u tzv. Zelenu Internacionalu u Pragu, te sam uz g. Avramovića od strane Zemljoradničke stranke u Beogradu i bio u Pragu« ... »stvar nije uspjela jer je Švehla htio da to bude savez seljaka pojedinih država, a mi na to nismo pristali« (IHRP, ZB-S-11/56).

poslije preporuke za jednog studenta kaže, da je poslije do sada vođenih pregovora za potpun sporazum za udruženu legalnu akciju obilju prijateljskih zemalja, Makedonije i Hrvatske, potrebna česta izmjena misli; b) u odjeljenju za državnu zaštitu sastavljen zapisnik s osobom, koja neće da se joj zna ime, a koja je u tom odjeljenju navela, da joj je čitano pismo s potpisom Stjepana Radića, u kojem se pismu Radić obvezuje Makedonskoj organizaciji, da nikakav definitivni sporazum s Beogradom neće svršiti, dok se i pitanje macedonsko ne riješi kao i hrvatsko; c) originalno pismo N. Tanaleskog, pisano iz Ženeve francuskim jezikom, iz kojega proizlazi da Radić podržaje veze s Makedonskom organizacijom, a s druge strane ustajući protiv pokojnog Todora Aleksandrova i Valeti Protogerova, odnosno boraca, koji su ubili Aleksandrova, a koji su po tvrdnji Tanaleskog boljševički plaćenici, da se vidi, da stoji u vezi s boljševicima i da odobrava metode u borbi za oslobođenje Makedonije; d) fotografija pisma Todora Aleksandrova pod pseudonimom »Bogdan«, poslana komitskom vojvodi Vanči Mihajlovu zvanom Čavdar, iz kojeg proizlazi, da je osoba pod pseudonimom Milenko Beranski primila i poslala pismom tri tisuće dinara za Ibrahima koji je trebao da otputuje za Zagreb.¹¹⁰

Obrana: Okrivljeni Stjepan Radić navadja, da pismo pod a) nikada primio nije, pa da je u opće od Todora Aleksandrova primio u svemu samo jedno pismo i to u Londonu preko Tanaleskog, u kojem ga Aleksandrov moli, da se negdje sastanu u Makedoniji. I Tanaleski da mu je protumačio potrebu tog sastanka, da se na svoje oči uvjeri, kako je Makedonska revolucionarna organizacija gospodarica Makedonije.

Kad je on Tanaleskomu odgovorio neka pokažu to kod izbora bili oni ma kako mu drago neslobodni, jer Makedonska organizacija tvrdi da mora biti revolucionarna, dok je vojnički sistem uprave u Makedoniji, a beogradska vlada tvrdi, da ne može biti normalne uprave, dok u Makedoniji postoji tajna revolucionarna organizacija.

Kroz Tanaleskog je tada došlo u engleske novine, da je Radiću uspjele postići, da Makedonska tajna revolucionarna organizacija započne čisto zakonskom borbom.

Osim toga da je Tanaleski izjavio i pred jednim dopisnikom berlinskog dnevnika »Vossische Zeitung« o toj stvari posve precizno, pa je tu izjavu donio i »Hrvat« od 21. 3. 1923, a iz ovog se razabire, da je Tanaleski posve odlučno izjavio, da je Radić uvijek u principu odbijao saradnju sa Makedonskim revolucionarnim komitetom baš poradi toga što je pacifist, da je Tanaleski predbacivao Radiću, da je Aleksandrov pisao Radiću a da nije dobio nikakvog odgovora, i konačno, Tanaleski izrečno naglasuje, da je u proljeću 1924. Makedonska organizacija poslije neuspjelih pokušaja prekinula svaki

¹¹⁰ Niti jedno od pisama spomenutih u ovom »dokazu krivnje« nije sačuvano u istražnom materijalu. U pogledu pisma pod a) u dopisu Predsjedničkog ureda Kr. Redarst. ravnateljstva u Zagrebu br. 187 Prs. 1925. od 6. I 1925, upućenog Kr. Drž. odvjetništvu u Zagrebu, kaže se sljedeće: »Ovo je utvrđeno fotografijom originalnog svojeručnog pisma T. Aleksandrova od 6. X 1922 (!) upravljenog na Radića, u kome se poslije preporuke za jednog studenta kaže, da je poslije dosada vođenih pregovora za potpun sporazum, za udruženu legalnu i nelegalnu akciju obilju prijateljskih zemalja, Makedonije i Hrvatske, potrebna, česta izmjena misli, bilo neposredno preko Protogerova, člana Centralnog komiteta, bilo preko naročito izaslanika Nauma Tanalevskog, koji se bavi u Beču i Pešti« (v. IHRP, ZB-S-1/56, a-11, pod t. 6).

razgovor sa H.R.S.S. Glede dokumenata pod b) da uopće ne razumije, tko je tu dojavu učinio. Glede pisma pod c) navodi ono što pod a), ističući, da se iz pisma Tanaleskog naročito razabire, da je bio protiv pokojnog Todora Aleksandrova, a navod Tanaleskov, da je tobože on Radić hvalio borce, koji su ubili Aleksandrova, da ne stoji. Glede pisma pod d) uopće ne zna i ne ima pojma koga se tiče.

Mnjenje: Kako glede pisma pod a) nije dokazano, da ga je Radić primio, a ono uostalom samo sadržaje zaključke Aleksandrova, a ne mišljenje Radićevo, kako je nadalje zapisnik pod b) anonimno te se navodi ne mogu ispitati, nadalje obzirom na to što iz pisma pod d) ne proizlazi, da se ono tiče Stjepana Radića, to ovi momenti ne mogu služiti dokazom za krivnju Stjepana Radića. Konačno se niti iz pisma pokojnog Tanaleskog Stjepanu Radiću nemože zaključivati na kakovu kriminalnu vezu između Radića i Makedonske organizacije. Naprotiv, iz stavke u tom pismu: »Što se tiče stroge ustavne borbe, koju je odlučio Čaulev da vodi u Macedoniji, ja Vam očitujem, da je V.M.R.O. izjavila već prije dugo vremena svijetu i Vama, da će ona voditi ovu borbu, ako, kako Vi kažete, će sadanja vlada uvesti u Macedoniju takav red i slobdu, da će svaka stranka moći tamo da se bori legalno i ustavno. Što se tiče nužnih uvjeta za takovu borbu macedonskih nacionaliteta, mi očekujemo, da će te ih Vi osigurati, Vi koji ste već više puta obećali usmeno i pismeno i koji dijeli za nas vlast i odgovornosti u državi S.H.S. No mi se bojimo, dozvolite nam, da Vam to kažem, da Vi nećete osigurati ovu slobodu, jer na naše veliko iznenadjenje Vi ste očitovali, da je »Macedonsko pitanje, od kada ste Vi u Beogradu pitanje ne nacionalno, nego administrativno«. Ako je ovo danas Vaša vjera, vjerujte, da macedonski seljak neće stupati s Vama, da Vam osigura seljačku vladu«, — razabire se da je Radić preporučivao Macedonskoj organizaciji ustavnu borbu, a macedonsko pitanje smatrao ne nacionalnim, nego administrativnim. Prema tomu se i ovaj fakt ne bi dao tužiti.

VI. INKRIMINACIJA: da je na skupštini u Sisku 21. 3. 1923.(!) bunio seljake protiv naše države i isticao zahtjev za Hrvatskom seljačkom republikom potičući seljake, da što prije, ako bude zgone preuzmu državnu vlast u svoje ruke, dakle javno oporočavao državna naredjenja i u ostalim podržavao nepovjerenje prema državnim uredjenjima, pa da je time počinio prestupljenje protiv javnog poretka označ. u §u 103 kriv. zakona.

Dokaz Krivnje: Kao svjedoci toga navedeni su Dr. Avelin Valenteković, Zlata Šoštarić, Viktor Mihelčić, Dr. Svetozar Jovanović i Dr. Zdenko Trnski.

Prva četvorica nisu bili ni na skupštini, pa prema tomu ni ne znaju što je Radić govorio. Dr. Trnski ne sjeća se, što je Radić govorio.

Obrana: Okrivljeni Stjepan Radić poriče, da je što takova govorio i tvrdi, da bi skupština, da je tako govorio, bila raspuštena, a on in flagranti uhaćen.

Mnjenje: U pomanjkanju svakog dokaza imao bi se postupak obustaviti.

VII. INKRIMINACIJA: da je pred Karlom Hajzlerom rekao: »Ako Karlo Habsburg dodje u Beč, mi ćemo s njim pregovarati«¹¹¹, dakle riječima izlagao podsmjehu i prezrenju ustavna prava vladajućeg kralja i zakoniti red prestoljnog nasljedstva, pa da je time počinio prestupanje protiv vladatelja i Ustava označ. u §u 91 kriv. zakona.

Dokaz krivnje: Kao svjedoci se navadjaju Karlo Hajzler, Dr. Mato Drinković i Dr. Mirko Košutić.

Svjedok Karlo Hajzler (a-90) navada, da se mjeseca listopada 1921. vratio iz Beča, te je pripovijedao Radiću, da se već pripovijeda, da je Karlo Habsburg u Magjarskoj i da se Beč zbog vijesti o eventualnom dolasku Karla Habsburga vrlo uzrujava i na otpor sprema. Radić je na to primijetio: »Dodje li Karlo Habsburg u Beč, mi ćemo s njim pregovarati«, na što je on dodao »Do toga neće doći, jer bi Karlo Habsburg mogao doći u Beč sam preko gomila radničkih lješina, pošto radništvo na neki način već mobilizira proti njemu spram magjarske granice«. Sjeća se, da su bili tom razgovoru prisutni i Dr. Mirko Košutić te Dr. Mato Drinković.

Svjedok Dr. Mirko Košutić priče, da bi u njegovoj prisutnosti Radić prema Hajzleru kazao inkriminirane riječi. Naprotiv tvrdi svjedok, da je upravo Hajzler radi toga, jer je bio u sumnji, da bi htio voditi politiku saveznu s Austro-Magjarima bio isključen iz H.R.S.S.

Dr. Mato Drinković nije saslušan.

Obrana: Okrivljeni Stjepan Radić, navadja, da je absurdno pomisliti, da bi on i hipotetski govorio o nekakovim pregovorima s Habsburgom, kad je sveukupna politika seljačke stranke u svom korijenu pacifistička.

Mnjenje: Ovisi o izkazu Dr. Mate Drinkovića, može li se taj fakt smatrati dokazanim ili ne. U koliko Dr. Drinković navode Hajzlera ne potvrdi, ne bi se s uspjehom samo na temelju iskaza Karla Hajzlera mogla ova stvar tužiti, jer taj svjedok živi u neprijateljstvu sa Radićem, koji ga je iz stranke isključio.

VIII. INKRIMINACIJA: da je 1. 11. 1924. na sjednici zagrebačke organizacije H.R.S.S. održao govor, u kojem je među ostalim kazao i sljedeće:

»Mi vidimo, da u Dalmaciji i nad Kraljem i nad Ustavom stoji žandar. Sa našim se Saborom nikada nije radilo ono, što radi sadašnja kamarila, sa sabljama na čelu sa Aleksandrom. Mi se ne možemo složiti s onim, što je Srbija učinila sa Srbijom. Srbija može svakog časa imati Milana Obrenovića, samo ne onako pametnog, može imati ako hoće Aleksandra Obrenovića. U Jugosla-

¹¹¹ Karlo Häusler, iz Križevaca, bio je izabran za nar. zastupnika na listi HRSS i to u Srijemu, a sredinom 1922. god. istupio iz HRSS, te u listopadu 1922. god. nastupio u Narodnoj skupštini protiv Stj. Radića i HRSS. Na 20. sjednici hrvatskog narodnog zastupstva 23. IX 1922. raspravljeno je o njegovu slučaju (»Slobodni Dom« br. 40, 1. X 1922, str. 3—4), te donesena i rezolucija, (Isto, str. 7) u kojoj se osuđuje njegovo otpadništvo. I u članku: »Seljački republikanski Part — Artur na Dunavu. Nepouzdanica odmetniku Hajzleru« (Isto, br. 41, 8. X 1922, str. 3—4), nastavlja HRSS obračun s njime. Isto tako i u članku: »Hajzler« (Isto, br. 43, 22. X 1922, str. 1—2) i članku: »Tobožnji Radićevac u Beogradu« (Isto, str. 5—6), te: »Juda HRSS i prerano veselje batinaša« (Isto, br. 44, 29. X 1922, str. 4—5).

K. Häusler se htio revanširati Stj. Radiću, pa je, u očitom dogovoru s beogradskom vladom, izmislilo citiranu izjavu. Na saslušanju pred Kotarskim sudom u Križevcima 24. II 1925. ponovio je iste navode (IHRP, ZB-S-11/56, a-90).

viji su jedva dočekali jednu poštenu vladu i sada ju ruši onaj, koji se je zakleo na Ustav i koji ima svu vlast po Ustavu. Oni koji ga podučavaju, ne kažu mu, da on nesmiye rušiti Ustav i parlamentarizam, a on opet nesmiye reći, ja hoću koncentraciju. To može reći parlamenat, a on ako nije s time zadovoljan, može ga poslati kući. Ne kažu mu, Vi ne možete reći, neću bez radikala i neću sa H.R.S.S., jer tako prelazite svoj djelokrug. Ne kažu mu, šta ćete, ako narod predje svoj djelokrug. Mi neimamo historičara, koji osudjuje revoluciju, a svi osudjuju apsolutizam. U dvoru nisu ništa naučili. Čujem, da su u dvoru rekli neki, Vi ste uvaženiiji nego Aleksandar Obrenović, ali to ništa ne vjerujem. Mi ćemo izbore provocirati, pa ako ne bude drugog načina, ima ovaj najme, da se podnese predlog, da se drugi ustavni faktor stavi pod optužbu. Kad ne možemo optužiti ministara, koji krađu, onda ćemo optužiti i drugi ustavni faktor, koji prekoračuje svoj djelokrug. Oni ni danas ne vjeruju, da Kralj Aleksandar ruši jednu parlamentarnu većinu. Samo u monarhiji može biti ovaka korupcija« — dakle riječima napadao i izlagao podsmjehu i preziranju ustavna prava vladajućeg kralja i postojeću formu vlade, pa da je time počinio prestupljenje protiv Vladatelja i Ustava označ. u §u 91 sl. v. kriv. zakona.

Dokaz krivnje: Kao svjedoci navedeni su: Ilija Jakovljević, dopisnik »Vremena«, te Josip Zdunić i Vojislav Stanojević, dopisnici »Politike« u Beogradu.

Svjedok Ilija Jakovljević navodi, da je Radićev govor točno bilježio. Zna, da je Radić upitne zgrade govorio o engleskim izborima a podjedno tom prilikom, kakovu ulogu igra drugi ustavni faktor u vladinoj krizi, zastupajući svoje staro gledište, da kralj ima pravo osnovano na Ustavu, da je i on dužan poštivati Ustav i da u Ustavnoj monarhiji, naročito u monarhiji engleskog tipa, na koju je i H.R.S.S. spremna pristati, drugi ustavni faktor neima prava da određuje, hoće li se obrazovati koaliciona ili koncentraciona vlada, jer je to stvar parlamentarnih stranaka. Ako se kralj ne slaže s onim, što hoće većina parlamenta, on ima pravo raspustiti narodnu skupštinu, a neima prava tražiti, da u jednoj vladi budu radikali ili koja druga stranka, ako to neće većina. Na predložene inkriminirane stavke, sjeća se svjedok, da je Radić rekao, da se u Dalmaciji geriraju žandarmi kao da su nad ustavom i kraljem, osim toga, da se u Engleskoj ne bi moglo dogoditi, da se drugi ustavni faktor stavlja nad parlamentarnu većinu. Ne sjeća se, da je Radić rekao »Srbija može imati svakog časa Milana Obrenovića, samo ne onako pametnog, može imati ako hoće i Aleksandra Obrenovića«, nu može izjaviti, da je Radić eventualno nješto rekao, što bi sadržavalo uvrijedu prema drugomu ustavnom faktoru ili bilo što kažnjivo, da bi to sigurno zapamtio. Svjedok Josip Zdunić tvrdi takodjer, da se pitanje govora Radićevog ne sjeća. Nije ponio impresiju, da bi Radić htio vrijedjati kralja.

Svjedok Vojislav Stanojević nije saslušan radi nepoznata boravišta.

Obrana: Okrivljeni Stjepan Radić navadja, da je odnosni govor držao, nakon što je, kad je Davidovićeve vlada bila u ostavki, izišla kombinacija koncentracionog kabineta na čelu s Kostom Timotijevićem.

Taj da je držao govor u inkriminiranom pravcu i navodi, da je naprotiv spomenuo samo jedan put kralja, nazvavši da gentlemanom i vrlo simpatičnim i inteligentnim čovjekom.

Mnjenje: Kako preslušanjem svjedoka nije ustanovljeno, da je okrivljeni Radić držao govor u inkriminiranom pravcu, ne bi se i ovaj fakt u pomanjkanju dokaza mogao tužiti.

IX INKRIMINACIJA: da je dne 20. 7. 1923. na pouzdaničkom sastanku u dvorani Kasina kazao slijedeće: »Pompadura osamnaestog vijeka vozila se na samicama po soli, jer nije bilo snijega, i danas ima takovih Pompadurki, koje se voze po moru: u Dubrovniku je potrošeno preko milijun Kruna, a narod gladuje«, — pa da je time uvrijedio Njezino Veličanstvo Kraljicu Mariju, a time počinio prestupljenje §a 91 b) kriv. zakona.

Dokaz krivnje: Prema redarstvenim izvidima imali bi sadržaj govora potvrditi svjedoci Mile Linarić, Gjuro Topolnik i Ilija Jakovljević.

Iz izkaza rečenih svjedoka ali naprotiv proizlazi, da je okrivljeni Radić govorio, da je kroz Dubrovnik putovala jedna visoka Dama, pa je grad odnosno vlastodržci votirali za rasvjetu grada oko milijun Kruna, ma da ta visoka Dama tog troška niti je tražila, niti zahtijevala, niti joj je to trebalo.

Swjedoci su ponijeli utisak, da je Radić baš htio uzeti u obranu njezino Veličanstvo Kraljicu, kad je rekao, da ona tog troška nije niti htjela, niti trebala.

Obrana: Okrivljeni Stjepan Radić brani se, da je kritizirao odredbu Gradskog poglavarstva, koje je odredilo jedan milijun kruna za rasvjetu kod dočeka jedne odlične dame, koja sigurno to nije želila, niti je to trebala.

Mnjenje: Kako svjedoci navode inkriminacije ne potvrđuju, manjka dokaz za krivnju, te bi se ovaj fakt imao obustaviti.

X INKRIMINACIJA: Da je godine 1923. za vrijeme svog boravka u Londonu, a gledajući sliku prestolonasljednika, uvjeravao, da je dijete podmetnuto da produži monarhiju.

Dokaz krivnje: Inkriminaciju bi imao potvrditi A. Masson, Radićev sekretar u Londonu, koji je navodno bio prisutan, kada je Radić na sastanku kod Dr. Rassa u Londonu 30/10. 1923. gledajući jedan ilustrovani list, u kom je bila slika novorodjenog prestolonasljednika, uvjeravao, da su to slike djeteta od 8 do 10 mjeseci, a ne novorodjenčeta i da je dijete podmetnuto, da produži monarhiju.

Saslušan pred sudom svjedok A. Masson ne može te inkriminacije potvrditi.

Obrana: Okrivljeni Radić taji, da je takovu izjavu dao.

Mnjenje: Pošto svjedok A. Masson ne može inkriminacije potvrditi, manjka dokaz za krivnju.

XI INKRIMINACIJA: Da je 31. 5. 1923. na skupštini u Gračanima¹¹² na nedoličan način kritizirao doček Njegovog Veličanstva Kralja, dok je bio regentom a došao u Zagreb, te je odašiljanje brzojavnog pozdrava Regentu po novo izabranom predsjedniku trgovačko-obrtne komore u Zagrebu V. Arku i grdio lica, koja su to upriličila, čime da je povrijedio dužno poštovanje prema kralju, te time počinio prestupljenje §.91 b) kriv. zakona.

¹¹² Izvještaje o toj skupštini donosi »Slobodni Dom« br. 24, 6. VI 1923, str. 2, 1 br. 25, 11. VI 1923, str. 5—6.

Dokaz krivnje: Ovo bi imali posvjedočiti svjedoci Mirko First, Marko Budak, Vatroslav Witner.

Iz iskaza ovih svjedoka pred sudom proizlazi, da je Radić govorio, da je seljačkoj politici mnogo škodilo, što je kralj bio u Zagrebu i što su njekeji pronesli glas u stranom svijetu, da ga je mnogo svijeta u Zagrebu dočekalo, što da nije istina, jer da ga je dočekalo par zagrebačke preobučene gospode i nekoliko seljaka, koji su silom dotjerani iz zagrebačke okolice. Govoreći pako protiv gospode, da je Radić spomenuo, kako je izabran predsjednikom trgovačke obrtničke komore batinaš Arko, koji da je poslao brzojav kralju Aleksandru, da su republikanski redovi rastepeni, a to da nije istina i da to škodi njihovoj politici.

Obrana: Radić poriče, da je išta govorio, čime bi povrijedio dužno poštovanje prema kralju.

Mnjenje: Kako ova inkriminacija nije ustvrđena izkazima svjedoka, morati će se postupak glede ovog fakta obustaviti.

XII INKRIMINACIJA: da je na skupštini H.R.S.S. u Jamnici dne 10. 6. 1923.¹¹³ rekao, da se je strašni rat odigrao cijelim svijetom, a da je cijeli svijet bio prije toga budala, a sada da se cijeli svijet, pogotovo hrvatski seljaci, republikanski opametili, da više neće rata, kada bi ga jedan mali kralj zahtijevao, nego kad to narod sam hoće, pa da je time počinio prestupljenje §.91 b) kriv. zakona.

Dokaz krivnje: Ovo bi imali potvrditi svjedoci žandarmi Bude Prica, Ljubo Ivančević, Luka Kukić, Ivan Kraljić, Mića Balić i kotarski predstojnik Posilović.

Preslušani rečeni žandarmi ne sjećaju se, da bi Radić u svom govoru inkriminirane rječi izjavio bio, a oblastni izaslanik Daniel Kratochvil, koji je u ime predstojnika Posilovića toj skupštini prisustvovao, navodi u svom očitovanju, da je Radić rekao, da Hrvatski narod neće dati niti jednog vojnika u osvajačke svrhe, nego da će braniti svoju državu do granice, ali preko granice ni koraka.

Svjedok Mića Balić tvrdi, da je Radić rekao, da ratom ima odlučivati narod, a ne kakav mladi kralj, a da hrvatski republikanci neće navaljivati, već samo svoju granicu čuvati.

Obrana: Okrivljeni Radić brani se, da je potanko obrazložio da je sada srećom bar na njeko vrijeme svaki rat isključen, a dotle će se i Savez naroda tako razviti, da neće biti moguće da rat plane radi onakovih razloga, kako je to bilo do sada i u zadnjem svjetskom ratu, a osobito da je istaknuo, da je isključeno, da bi u buduće mogao rat izazvati pukom samovoljom bilo koji veliki car, bilo kakvi mali kralj, a to tim manje, što gotovo sada imadu svi ustavi odredbu, da se rat može navijestiti samo zaključkom parlamenta.

Mnjenje: Kako prema obrazloženom dokazu krivnje i obrani okrivljenog neima dokaza, da se one rječi, koje je Radić kazao o kralju odnose na našeg kralja, to bi se u pomanjkanju dokaza postupak i glede ovog fakta imao obustaviti.

¹¹³ Izvještaj o toj skupštini donosi »Slobodni Dom« br. 28, 4. VII 1923, str. 5—6.

XIII INKRIMINACIJA: da je dana 29. travnja 1922. u restauraciji »Janje« razdraživao protiv vojsci i izjavio, da Hrvati Beogradu neće dati niti jednog vojnika iz Hrvatske, pa da je time počinio prestupljenje § 92 kriv. zakona.

Dokaz krivnje: Inkriminaciju bi imali dokazati svjedoci Danilo Živanović, Milka Živanović i Slava Fürst.

Svjedok Danilo Živanović tvrdi, da je Radić držao svom društvu govor i kazao, da se sada rješava naša sudbina u Italiji, pa ako se ne riješi nama Hrvatima u prilog, onda neka znade Beograd, da što su Irci za Engleze, to ćemo mi Hrvati biti za Beograd i neka znade Beograd, da ćemo mi raditi na tome, da mi ne dademo ni jednog vojnika iz Hrvatske, niti ćemo im dati jedan filir poreza, niti ćemo dozvoliti, da nam niti jedan pedalj zemlje oduzmu. »Živila republika, dolje Beograd«. Svjedokinja Milka Živanović navadja, da je čula, gdje Radić govori: Što je za Englesku Irska, to smo mi za Srbiju. Mi nećemo zato niti jedan filir poreza, a niti jedan pedalj zemlje.

Slava Fürst sjeća se, da je Radić držao zdravicu cijelom društvu, te se sjeća, da je aludirao na našu političku borbu s Talijanima i rekao, da mi Hrvati nećemo dati ni jednoga pedlja zemlje Talijanima. To da je bila kratka zdravica. Isključuje da je Radić tom zgodom što govorio proti vojsci i da se ne plaća porez.

Obrana: Okrivljeni Stjepan Radić brani se, da je po svom običaju istaknuo slogu i nepomirljivost proti svih talijanskih prohtjeva, da je u to vrijeme to pitanje bilo na dnevnom redu, a što se tiče Irske, to je prema temeljnim načelima i programu H.R.S.S. naglasio, da mi doduše nećemo upotrebiti irske metode, a pogotovo da nećemo uskraćivati vojske i poreza, ali da ćemo ipak naći sredstva, da Talijani ne dobiju ni pedalj našeg teritorija. Što se tiče navoda svjedoka Daniela Živanovića, navodi, da je zlo shvatio njegove riječi, jednako da je i svjedokinja Milka Živanović njegov govor krivo shvatila, jer drži, da su svjedoci čuvši pojedine riječi, a stojeći pod autosugestijom, kako su čitali i čuli pripovijedati o njemu — Radiću, iznijeli su takove izjave, koje su postojale samo u misli svjedoka, to da se najbolje vidi po tom, da su svjedoci kazali, da je on istaknuo na koncu svog govora: »Dolje Beograd«, premda je notorno, da niti on, niti koji pristaša H.R.S.S. ne kriču nikome«.

Mnjenje: Kako iskazi svjedoka međusobom divergiraju, te ne mogu podati jasne slike o sadržaju inkriminirane zdravice, ne bi se ovaj fakt mogao s uspjehom tužiti.

XIV. INKRIMINACIJA: Da je kao predsjednik H.R.S.S. počevši od godine 1920. putem mjesnih organizacija H.R.S.S. osnovao u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini odjelenja mladih boraca i prave bojovne odrede, a u svrhu, da nasilnim putem preuzme vlast u Hrvatskoj¹¹⁴ (i istu odcijepi od Kraljevine S.H.S.)¹¹⁵, dakle poduzeo djelo, da se ustav zemaljski nasilno promijeni i vladalac spriječi da vrši ustavna prava (te jedan dio

¹¹⁴ Zasnovano na dvjema prijavama što ih je Predsjednički ured Kr. Redarst. ravnateljstva dostavio istražnim organima, i to: prvoj pod br. 277 od 10. I 1925, a drugoj pod br. 1502 Prs. 1925. od 26. II 1925. Vidi: IHRP ZB-S-11/56, a-25, 96.

¹¹⁵ Ovaj dio teksta u okruglim zagradama precrtan je u originalu.

Kraljevine S.H.S. od cijeloga otrgne)¹¹⁶, pa da je time počinio zločinstvo proti otečestva, vladatelja i ustava označ. u § 87a sl. a) i b) kažnjivo po istom šu.

Dokaz krivnje: Premetačinom kod Stjepana Radića pronadjen je na ruskom jeziku sastavljen i strojem pisan sastavak, koji, obasiže 44 strojem tipkanih stranica. Taj sastavak ima tri djela i to: 1) političko značenje seljačkog pokreta u Hrvatskoj, 2) organizacija H.R.S.S. za preuzimanje vlasti i 3) odnos raznih država prema hrvatskom pitanju.¹¹⁷

Inkriminirani sastav pod naslovom »Organizacija H.R.S.S. za preuzimanje vlasti« potpisan je, kao i drugi dijelovi toga sastava, vlastoručno po Stjepanu Radiću, dok je još boravio u Moskvi dana 19. 7. 1924.

Taj stavak u hrvatskom prijevodu, te u inkriminiranom dijelu, glasi doslovno ovako: »Kada je H.R.S.S. novembra 1920. dobila većinu, njezini vodje počeli su se ozbiljno spremati za preuzimanje vlasti u Hrvatskoj u sljedećim slučajevima:

Ako u Beogradu ubijstvom kralja bukne takozvana dvorska revolucija, ako u Beogradu militaristi uslijed toga, što neimaju većine u parlamentu ili bilo iz kakovih drugih razloga proglašavaju vojnu diktaturu; ako bi vlastodršci sproveli tako zvanu amputaciju tj. odrežu Hrvatsku od današnje Jugoslavije i ostave je prema dogovoru na razdjeljenje Italiji i Magjarskoj. Centralni odbor H.R.S.S. raspravljao je o preuzimanju vlasti i za taj slučaj, ako se parlamentarni izbori u Hrvatskoj sprovedu nasilnim putem, te ne bi uslijed toga bili pravi izraz slobodne narodne volje. Sva ova četiri slučaja bili su potanko pretrešeni u svim mjesnim organizacijama H.R.S.S. i svi oni stvorili su male odrede mladih boraca za borbu protiv fašistima i jače odrede bivših vojnika za borbu protiv žandarmerije i u slučaju potrebe za borbu protiv vojske.

Odjeljenja mladih boraca broje obično oko 20 članova, a oni su javno organizirani kao pjevačka ili tamburaška društva (tambura, hrvatska balalajka, tamburaši koji sviraju). Pravi bojevnici odredi imaju oko 200 članova. Na čelu ovih stoje bivši austro-ugarski podoficiri, koji su nekoliko godina sproveli u ratu i koji su dokazali, da su sposobni u slučaju potrebe nastupiti posvema samostalno. Javno ove sekcije zovu se: odjeljenja za zaštitu slobodnih izbora.

U kontinentalnoj Hrvatskoj u svakoj pojedinoj političkoj organizaciji H.R.S.S. provedene su ove boračke organizacije u detalje. U Dalmatinskoj Hrvatskoj slične poputbene organizacije počele su se provodjati tek prije pol godine, ali i tamo je to već sve svršeno. U Bosni i Hercegovini u nekim djelovima ta bojevena organizacija takodjer je provedena, naročito u samoj Hercegovini, koja graniči sa Dalmacijom, naseljenom hrvatskim pučanstvom tako, da tamo neima ni jedan po sto Srba.«

Osim toga sastava pronašla je upravna vlast premetačinom kod Mije Gregorana, predsjednika organizacije H.R.S.S. u Palinovcu, srez Prelog, vojni iskaz osoba od 20 do 40 godina, njih 108 na broju, koji je izkaz bio zataknut pod strop grede u sobi. Preslušan glede toga Mijo Gregoran navodi, da je one godine kada se je Karlo Habsburg povratio u Magjarsku, obdržavao u

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ IHRP, ZB-S-11/56, a-25. Redarst. ravnateljstvo u Zagrebu kaže: da je prigodom premetačine kod Stj. Radića pronadjen jedan sastavak na ruskom jeziku pod naslovom »Političko-socijalno značenje seljačkog pokreta u Hrvatskoj«. U istom spisu se rezimira sadržaj tog Radićeva sastavka, no sačuvan je samo prvi list. Priložen mu je i prijevod sa ruskoga: »Osobitosti hrvatskog seljačkog pokreta«, ali opet u fragmentu od svega 4 lista.

Dolnjem Kraljevcu, kotar Prelog, sastanak kotarske organizacije H.R.S.S. u kući Mije Ružića i tamo da je došao narodni zastupnik Dr. Ivan Pernar, koji je rekao da bi se imali popisati svi muškarci između 20 do 40 godina, da bi to bila vojska potrebna za slučaj, ako bi Karlo Habsburški navalio na nas.¹¹⁸

Preslušani svjedok Dr. Ivan Pernar iskazuje, da je nekako u jeseni 1921. došao u Dol. Kraljevac na sastanak kotarske organizacije u kući Mije Ružića, te se tamo razgovaralo, kako je bivši kralj Karlo došao u Magjarsku i kako Magjari govore, da će opet doći i pripojiti sve Magjarskoj, pa su ljudi pitali, što bi trebalo za takav slučaj učiniti, a on im je na to odgovorio, da bi trebalo da se popišu svi zdravi ljudi između 20 i 40 godina, koji moraju onda protiv toga ustati i braniti se protiv Magjara i da budu svi složni bio tko vojnik ili ne bio. Na to ga je pobudilo to, što je htio ljude potaknuti, da ne budu u strahu i drži da je tim vršio samo patriotsku dužnost. Navadja da ga je na to uputila i izjava predsjedništva H.R.S.S. koja je izašla u Slobodnom Domu od 24/10-1921. gdje se navodi: »Neka Magjarima bude Habsburg. To je njihova stvar. Ali mi smo Hrvati pred cijelim svijetom jasno i glasno izjavili svoju volju dne 28. studenoga 1920. Mi Hrvati ostajemo kod te svoje volje i odluke, a tko god se tomu protivi i tko pusti jednoga Magjara protiv toj volji na hrvatsko tlo, taj je izdajica hrvatskog naroda i domovine Hrvatske i s njim ćemo kao s izdajicom i obračunati.«¹¹⁹

Konačno je pronađen prigodom premetačine kod Josipa Benka predsjednika mjesne organizacije H.R.S.S. u selu Gornja Kupčina, kotar Jastrebarsko, među njegovim spisima olovkom sačinjen spisak imena momčadi pod naslovom »Seljačka policija« za biralište br. 96, te iza toga navodi kao vodju Ivana Matka a onda kao momčad za svako mjesto tj. Krašić, Kupčina, Šipak, Podbrežje i Mrkoplje po 4 lica.

Preslušan glede toga Josip Benko navadja, da je prije godinu dana bila u »Slobodnom Domu« bilješka, da za slučaj, da dodje do izbora, imade svaka organizacija izabrati po 20 ljudi, koji će prigodom provodjanja izbora praviti red među ljudima i paziti na to, da ne dodje do gungule. Tako je i on sačinio takovi popis pod naslovom »Seljačka policija« za biralište, u iste unio one osobe, za koje je držao, da će biti za to najzgodnije, a da o tome nije nikoga niti obavještavao.

Obrana: Okrivljeni Stjepan Radić brani se, da mu je za vrijeme boravka u Moskvi bio pridieljen šef odjela za balkanske države Sandomirski koji se je imao starati za njegovu opskrbu i ličnu sigurnost, pribavljati mu inozemne novine i pratiti ga kod razgledavanja raznih kulturnih i gospodarskih institucija u Moskvi i okolici. Sandomirski posjećivao ga je dnevno po više puta, te se pokazao dobar poznavalac balkanskih odnošaja, a rekao mu je da priprema knjigu pod naslovom: »Stjepan Radić kao antipod Mussoliniju i fašizmu«, te mu je pokazao čitav kup korektura.

Sandomirski ga je zamolio, da bi on imao rado od njega raspravu o hrvatskom pitanju i pokretu, pa je on zaista više večeri hrvatskim jezikom diktirao svome zetu Augustu Košutiću i sinu Vladimiru Radiću, koji neznaju ruski, istovremeno u dvoje, raspravu o hrvatskom pitanju, koja nije inkriminirana, te je jedan primjerak Košutićev predao Sandomirskom, a onaj, pisan rukom svoga sina, pridržao za sebe.

¹¹⁸ Isto, a-91, zapisnik o saslušanju okrivljenog M. Gregorana, seljaka iz Palinovca (26. II 1925); b-91, zapisnik o saslušanju I. Rušnjaka, kao svjedoka.

¹¹⁹ »Slobodni Dom« br. 43, 24. X 1921, str. 1 u članku: »Habsburgovci i HRSS«.

Prema tomu primjerku sačinio je Sandomirski na ruskom jeziku prvih deset stranica. Osim toga nije ništa više predao pismeno Sandomirskom, već je samo razgovarao često o svojim političkim nazorima sa Sandomirskim, a Sandomirski je rekao, da će prema tomu sastaviti daljnju svoju raspravu.

Iza par dana došao je k njemu Sandomirski te mu donio omašan spis i rekao mu, da je sve svršio i da bi to moglo izaći za par dana, dok je on još u Moskvi, u novinama i to tako, da prvi dio historijski i državopravni donesu »Izvjestija«¹²⁰, drugi dio: organizacija H.R.S.S. »Gudok«, a treći dio »Pravda«. On je bio silno oduševljen što je Sandomirski tako brzo svršio, pa je na njegov zahtjev potpisao pojedine dijelove toga sastavka, držeći, da oni u svemu odgovaraju njegovom mišljenju i uvjerenju, a da ih nije čitao.

Slijedeći dan mu je Sandomirski donio kopiju tog ruskog sastavka i sad ga je on pregledao, te je opazio, da je prvi dio prema njegovom hrvatskom sastavku, nu drugi da nije odgovorao njegovim riječima, pa je zamolio Sandomirskog, da to još neda u štampu, jer da će on to još pregledati.

Sandomirski da je bio na to neugodno iznenadjen i da je to smatrao kao nepovjerenje, našto je on Sandomirskom rekao, da ga nije dobro shvatio, a to da se vidi već po naslovu drugog dijela »Organizacija H.R.S.S. za preuzete vlasti«, jer da ta terminologija nije njegova, i da je on Sandomirski sve to nastrojio komunistički. Sandomirski je bio uvrijeđen i rekavši »pa dobro« oprostio se i otišao, a drugi dan mu je osim po njemu potpisanog sastava vratio i kopiju te hrvatskim jezikom pisan sastav, te uopće više nije k njemu dolazio. Sada je istom točno pročitao drugi dio sastava »Organizacija H.R.S.S. za preuzete vlasti« te opazio, da je Sandomirski ono, što je on njemu saopćio kao svoju osnovu i kao svoju odluku, koju će eventualno nastojati u skrajnjoj potrebi sprovesti u Hrvatskoj, jednostavno prikazao kao gotovu stvar, te je napisao ne samo to, da se o tom svemu već viećalo u vodstvu H.R.S.S. nego da stvar izadje revolucionarnijom, ono napisao, da su o tom viećale već sve organizacije H.R.S.S. i da su već sve u stvar upućene.

Stjepan Radić navadja, da je on tu osnovu u svojoj glavi zamislio radi toga, što se je često pisalo po našem novinstvu o amputaciji, pa kako će nas Srbi prepustiti same sebi i kako bi tako nastala neka tabula rasa, jer da za taki slučaj ne bi bilo vlasti, a onda bi iznikli opet najlošiji elementi, upravo društveni ološ, koji bi onda po zemlji pljačkao i pravio nasilja, kao što je to bilo prvih dana iza prevrata godine 1918. kada se ispostavilo da su baš oni krajevi bili najmirniji i najuredniji, gdje su bile onda još malobrojne organizacije H.R.S.S., a to da se pokazalo i u septembru 1920. prigodom žigosanja stoke, gdje su baš organizacije H.R.S.S. spriječile pljačku i nemire.

Stjepan Radić iskazuje nadalje, da je Sandomirski jedino dobro shvatio uvjete, pod kojima bi imali takovi bojevni odredi, koji bi se eventualno imali ustrojiti, imali stupiti u akciju tj. za slučaj dvorske revolucije, za slučaj vojne diktature, za slučaj amputacije i za slučaj nasilnih izbora. Osim toga tvrdi Radić, da taj sastav, kako ga je sastavio Sandomirski, nije nigdje štampom izašao, da za njega nije nitko znao niti iz njegove najbliže okoline, a on da ga je sačuvao za sebe, jer da se baš iz njega, kad se u cjelosti pročita, još više utvrđuje zakonitost i pacifizam ideologije H.R.S.S.

¹²⁰ To je očito članak objavljen u ovim novinama 12. VI 1924, a kojega spominje i »Stobođni Dom« br. 26a, 25. VI 1924, str. 7—8, gdje je reproduciran i tekst članka, a uz napomenu: »Ovaj članak napisao i potpisao je G. Sandomirski, načelnik Odjela za balkanske države u Narodnom komesarijatu vanjskih poslova«.

Iskazuje da prigodom premetačina obavljenih po upravnim vlastima, nije nigdje ništa kod organizacija H.R.S.S. inače što pronadjeno u smjeru sastava tih bojovnih odreda; što da bi sigurno uslijedilo, kad bi stvar bila onako već gotova, kako je to Sandomirski prikazao. Ovako da je taj sastav, zajedno sa dva primjerka hrvatskim jezikom pisana, i po njemu diktirana, pronašlo redarstvo u njegovom skrovištu, u njegovu stanu, prigodom njegovog hapšenja.¹²¹

¹²¹ Predsjednički ured Kr. Redarstvenog ravnateljstva. u Zagrebu pod br. 1523 Prs 1925. od 7. IV 1925. obavještava Kr. Sudbeni stol u Zagrebu, da je svu korespondenciju i spise pronađene kod Stj. Radića poslao Kr. Državnom odvjetništvu u Zagrebu, »te se više ništa od onoga što bi bilo relevantno za taj kazneni postupak ne nalazi kod ovog Kr. redarst. ravnateljstva« (IHRP, ZB-S-11/56, 186).

Isti Predsjednički ured pod br. 3570 Prs. 1925. od 20. V 1925. javlja Kr. Sudbenom stolu (na ruke suca istražitelja) ovo:

»Na dopis od 29. IV 1925. broj I. 62 — 1925. u predmetu pripisivanja zapisnika o premetačini te ostalih dokumenata pronađenih kod Stjepana Radića saopćuje se sljedeće:

Priklapa se ovjerovljeni zapisnik o provedenoj premetačini kod Stjepana Radića. Iz zapisnika se vidi, da prigodom njegovog uapšenja nisu pronađena dva primjerka hrvatskim jezikom pisanog rukopisa pod naslovom 'Hrvatsko pitanje'. Prema tomu izjava njegova ne stoji. Skatulja sa predlozima o kandidacijama pojedinih kotarskih organizacija HRSS priklapa se.

Izdanje sabranih djela Vladimira Ilića Lenjina ne može se priklopiti, pošto je stavljen upit na ministarstvo unutrašnjih dela u Beogradu, što da se radi sa tim djelom, pa se očekuje odgovor« (Isto, 232).

»Zapisnik o premetačini«, što ga citirani dopis spominje, glasi:

» Z A P I S N I K

sastavljen u ime Kr. redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu dana 5/I. 1925. u stanu g. Augusta Košutića, ulica Akademski trg, kbr. 12.

P. P.

Predmet je uredovanja preuzete kućne premetačine temeljem naloga kr. redarstv. ravnateljstva za grad Zagreb od 5. januara 1925. br. 7. Prs.

Premetačina je obavljena u stanu g. Augusta Košutića, koji sastoji od 5 soba sa nuzprostorijama.

Premetačinu obavio je g. perovođa Horvat sa g. zapovjednikom Boškom Pavlovićem i detektivima, i svjedoka gosp. Košutić, g. Pavlom Radićem i g. Josipom Košutić.

Premetačinom pronađeno je:

- 1) Pismo Krasnoga od 6/X 1924. nacrt.
- 2) Protokol između g. Radića te zastupnika mađarske vlade od 3/XI 1923. bez potpisa.
- 3) Temelj za sporazum između Hrvatske i Srbije. Koncept.
- 4) Koncept osnove pod naslovom »Neutralna seljačka republika Hrvatska«.
- 5) Pismo Sovj. poslanstva iz Beča od 22/X 1924.
- 6) Studija o Hrv. pitanju na ruskom jeziku od g. Stj. Radića.
- 7) Privremeno dopuštenje za putovanje.
- 8) Adrese pretplatnika »Slob. Doma«.
- 9) Kutija sa potpisima seljaka na mir. Kongresu u Parizu
- 10) Članak pod naslovom »Hrv. Neutralna Seljačka Republika«
- 11) Rukopisi u istoj kutiji za novine
- 12) Kutija rukopisa za novine
- 13) Pet svežanja adresa
- 14) Svežanj pjesme pod naslovom »Velika seljačka ratna republika Slavija«.

Od gore navedenih predmeta su svi predani u pohranu kr. redarstvenom ravnateljstvu.

Uredovanje je počelo u 10 sati, a dovršeno je u 11 sati.

ZAKLJUČENO I POTPISANO.

Potpis svjedoka:
Boško Pavlović v. r.
Czelsberger v. r.

Potpis uređujućeg red. organa:
Horvat v. r.

Potpis osobe, kod koje je premetačina preduzeta, odnosno, koja je u ime njezinoj premetačini prisustvovala:

G. Stjepan Radić uskraćuje potpis uz izjavu, da prosvjeduje proti povredi svoga zastupničkoga imuniteta, da cijelo uredovanje smatra povredom temeljnih državljanjskih i ustavnih prava (Isto, a-232).

U pogledu samih organizacija navadja Radić, da nije nikada ulazilo u njegovu politiku, niti u politiku H.R.S.S., da postojeću vladu silom odstranjuje, pošto je prema čitavom shvaćanju seljačke demokracije ova metoda isključena, no da mu se mjesto toga nametnula jedna druga praktična zadaća, koja mu je najvažnija za opstanak demokracije i parlamentarizma, a to su slobodni izbori, te je on uvijek naglašivao, da su Hrvati pacifiste, a na dan izbora suvereni narod koji svojim nastupom i držanjem ima pravo i dužnost, da zaštiti i osigura izbornu slobodu. U tom je smislu već tečajem 1921, 1922. i 1923. dao osigurati od svake organizacije odsjek od 20 mladića, koji su imali zadaću, da na dan izbora očuvaju izbornu slobodu protiv privatnih razbijača. Mnogo teže da je bilo pitanje, kako se izborna sloboda ima sačuvati, eventualno i od same vlade, ako bi se našla takova vlada, koja se ne bi žacala, da na dan izbora upotrebi čak i oružanu silu, da izigra ili uguši ili krivotvori slobodnu volju suverenog naroda, te on stao razmišljati, kako bi se narod zaštitio barem od najvećih zloupotreba.

Ali u tom je dospio samo tako daleko, što je u »Domu« obrazložio, da svaka organizacija nastoji okupiti oko 200 najrazboritijih ljudi, koji će svojim promišljenim držanjem na samom biralištu biti sposobni naći najzgodniji put, da se spriječi svako bezakonje protiv slobode izbora.

Prema tomu Radić tvrdi, da nije postojao i ne postoji nikakav izradjen plan niti za efektivnu zaštitu izborne slobode, a pogotovo ne takav, po kojem bi se postojeća vlast ili vlada rušila i mjesto nje silom preuzimala vlast nasilnom metodom.¹²²

Mnjenje: Za utvrđenje ovog fakta s gledišta veleizdaje, bile bi odlučne ove dvije okolnosti, i to: a) da nacrt borbenih organizacija, kako je premetačinom kod Stjepana Radića pronadjen, odgovara i doista osnovi okrivljenog Stjepana Radića, pa da je nacrt skladno toj osnovi i pismeno fiksiran; zatim, b) da su organizacije borbenih odreda prema ovoj osnovi i faktično provedene.

Za čin tog djela nije doduše nužno, da su rečeni bojni odredi i doista počeli razvijati djelatnost, ali se mora naglasiti, da se i za čin, koji bi s gledišta pripremanja izdajničkog djelovanja došao u obzir, mora uvjetovati, da su borbene organizacije i u zbilji ostvarene.

Prema tomu državnom tužiocu nadleži teret dokazivanja u obojem gore istaknutom pravcu.

Iz činjenica, da je kod Radića pronadjen po njemu potpisani nacrt o samim tim organizacijama, uzev nadalje u obzir, da je nevjerojatno, da bi Sandomirski sastavio nacrt a da ga je Radić ni ne čitajući potpisao, ma da je bio opredijeljen za javnost, i da su napokon u dvim slučajevima pronadjeni spisi, iz kojih bi se moglo zaključiti na takove organizacije, može se rezultirati na krivnju okrivljenoga Radića, ali valja i ovdje istaknuti, da indicija prosudjuje sud po slobodnom uvjerenju, pa da bi sud mogao u jednu ruku povjerovati obrani okrivljenikovo, protiv koje izravnog protudokaza neima, a u drugu ruku pitanje je bili sud smatrao pronalazak dvih popisa dovoljnim dokazom za faktično postojanje organizacije u smislu nacрта, i nebi li se postavio na stajališta, da kada bi takovi bojni odredi u istinu eksistirali, kako su u nacrtu navedeni, i to dapače počevši od godine 1920. diljem čitave Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Hercegovine, da bi se, kraj savjesno provedenih

¹²² O tom »sastavu i osnivanju kakvih bojnih odreda« saslušan je 6. I 1925. pred Kr. Sudbenim stolom u Zagrebu i Dr. Stjepan Košutić, drugi tajnik HRSS (IHRP, ZB-S-11/56, zap. 6. I 1925).

premetačina i preslušanja mnogobrojnih članova H.R.S.S., morali ipak ma i u ograničenom broju [pronaći kao] postojeći.

Prema tomu bi podignuće optužnice bilo opravdano, ali uspjeh dvojbjen.

XV. INKRIMINACIJA: da je za vrijeme svog boravka u Londonu 1923. pregovarao sa izaslanikom magjarske vlade Unkelhäuserom¹²³ i magjarskim poslanikom u Londonu grofom Szaparyem¹²⁴, a u cilju, da se Bačka i Banat prepusti Magjarima, a Hrvatska otkine od Kraljevine S.H.S. i osnuje kao samostalna država, a u tom cilju ugovorio s rečenim izaslanicima magjarske vlade glavne uslove za rečeno otrgnuće, koje ide za tim, da se jedan dio S.H.S. otrgne, a drugi spoji sa stranom državom, pa da je time počinjeno zločinstvo proti otečestva označeno u šu. 87 a) i b) kažnjivo po istom šu.

Dokaz krivnje: Premetačinom kod Stjepana Radića pronađen je i nacrt ugovora između magjarske vlade i Stjepana Radića kao predsjednika hrvatskog nacionalnog i državnog zastupstva.

Ugovor je pisan njemačkim jezikom na strojopisu, a glasi u hrvatskom prijevodu ovako:

»Rukovodjeni namjerom, da osiguramo zajednički jedinstveni rad u cilju konsolidacije Evrope i osvjedočivši se, da je ista već dugo nepodnosivim nepravdama srpske vlade ozbiljno došla u opasnost, smatraju obe ugovarajuće stranke, da je došao čas, da se zadobije samostalnost hrvatskog naroda i da se postave temelji budućeg odnosa između Magjarske i Hrvatske u smislu namjera svojih naroda.

O ovoj težnji složili su se predsjednik hrvatskog nacionalnog i državnog zastupstva Stjepan Radić i zastupnik magjarske vlade, poslije šestodnevnog dogovora, danas dne 3. novembra 1923. u Londonu kao što slijedi:

1) Magjarska vlada i predsjednik hrvatskog narodnog zastupstva slažu se u mišljenju, da se pravo samoodređenje Hrvatske ima zadobiti principielno pacifističkim sredstvima, i da sva sredstva za obranu, koja stoje na raspoloženju imaju se upotrebiti samo u tom slučaju, ako bi izgledalo, da je egzistencija hrvatskog naroda ugrožena od srpskog režima.

Po mišljenju predsjednika hrvatskog narodnog zastupstva taj slučaj bi nastupio onda, kada bi beogradska vlada, koja sad već ide na to, da Hrvatsku iscrpljuje i ugnjete, preduzela daljnje mjere, koje bi ugrozile sigurnost života, vlasništvo i lične slobode Hrvata.

2) Vjeran svojim pacifističkim načelima predsjednik hrvatskog narodnog zastupstva, učiniti će posljednji pokušaj, da zadobije suverenitet hrvatske države putem prijateljskih dogovora s odlučujućim srpskim faktorima. U slučaju da ovaj pokušaj najdulje u roku od 3 mjeseca ne uspije, složili smo se u tome, da pripremimo saradnju koju i s jedne i s druge strane smatramo nužnom uslijed ugroženja nacionalnih država i naroda od beogradske vlade pa da u tom cilju osnujemo jedan izvršni odbor sastojeći se od predstavnika Hrvatske, Slavonije, Bosne, Macedonije, Crne Gore i Albanije, kome će biti zadatak, da postavi direktive, koje su potrebne za uspješni zajednički rad i da kontrolira lojalno ispunjenje tih direktiva.

Predsjednik hrvatskog narodnog zastupstva izjavljuje, da je gotov poduzeti osnivanje ovog izvršnog odbora i da podesnim načinom podržava

¹²³ Vidi bilješku br. 72.

¹²⁴ Vidi bilješku br. 71.

vezu između tog odbora i mađarske vlade. Ako bi se htjelo da se u taj izvršni odbor uzme mađarski element iz Banata, Bačke i Baranje, mađarska vlada je gotova da u tom smislu utiče na svoje sunarodnike u tim pokrajinama.

3) Kako Mađarska vlada, tako i predsjednik hrvatskog narodnog zastupstva je uvjeren o potrebi, da već sad pobudi interes talijanske vlade za hrvatske težnje za samoodredjenje i da osigura blagonaklonost ove vlade. Predsjednik hrvatskog zastupstva će naročito nastojati, da se odnos između hrvatskog naroda i Italije rasvijetli, te da postojeće protivnosti interesa — i što se tiče Rijeke — budu prijateljskim sporazumom uređjene, dok mađarska vlada izjavljuje svoju gotovost, da će dotični hrvatski zahtjev pomoći svojim savjetom.

4) Obe strane polažu veliku važnost na to da se postigne sporazum sa bugarskom vladom, a mađarska vlada pridržava sebi pravo, da u tom pogledu eventualno uzme ulogu posrednika tj. da Hrvatskoj ponudi svoje usluge.

5) Obe strane slažu se u tome, da se ta akcija mora rasprostrijeti, da se za to zadobiju pojedine odlučujuće ličnosti, da se informira štampa itd. Mađarska je vlada gotova ovu akciju sa svoje strane moralno pomoći i učiniti je uspješnom putem organiziranja vlastite propagande.

6) Mađarska vlada smatra mađarsko-hrvatsku nagodbu od 1868. godine za ugašenu i priznaje pravo Hrvatske, Slavonije i Dalmacije na njihove državne granice.

7) Pošto je stara tisućgodišnja državna i nacionalna granica između Mađarske i Hrvatske kakva je postojala do 1918. godine najbolje odgovarala geografskim, etnografskim i ekonomskim prilikama i pošto je podesna da osigura bezbjednost obiju država, to se u principu ona zadržava. S obzirom na geografski položaj i etnografski karakter murskog ostrva (Medjumurje) i s obzirom na okolnost, da se stanovništvo ovog kraja već toliko puta izjasnilo hrvatskim, Mađarska priznaje faktičnu i pravnu pripadnost toga ostrva Hrvatskoj. Po mišljenju predsjednika hrvatskog narodnog zastupstva, trebalo bi iz tih razloga naročito raspraviti pitanje pripadnosti Prekomurja, te uslijed toga on zahtijeva, da se tamošnjem stanovništvu da prilika, da svoju pripadnost riješi putem slobodnog plebiscita.

Predsjednik mađarske vlade uzima na znanje ovaj zahtjev predsjednika i obavezuje se, da će u roku od mjesec dana zadobiti odluku svoje vlade.

8) Mađarska vlada obavezuje se, da će hrvatskim manjinama u Mađarskoj dati naročitu zaštitu i najšira prava i privilegija; isto tako obavezuje se Hrvatska, da će ista prava i privilegije zagarantovati mađarskim manjinama boravećim na svojoj teritoriji.

9) Mađarska vlada naročito izjavljuje, da sa svoje strane ne postavlja nikakav i nikoje vrsti teritorijalan zahtjev na Rijeku.

10) Hrvatska osigurava Mađarskoj slobodan pristup na Rijeku i sve ostale luke, koje su pod njezinom upravom.

11) U slučaju da Srbija preduzme tzv. amputaciju Hrvatske, Mađarska je gotova priznati samostalnu republiku Hrvatsku, čim to učini jedna od velikih sila na ambasadorskoj konferenciji, a dotle je gotova stupiti u odnose sa Republikom na nezvaničan način.

12) Za slučaj, da Hrvatska bude tražila prijem u Društvo naroda i da ta molba dodje na dnevni red, mađarska vlada potpomagati će svojim glasom

prijem Hrvatske, i nastojati će, da za tu stvar predobije one države, koje su prema Magjarskoj prijateljski raspoložene.

13) Kada bude Hrvatska republika konstituirana, spremne su obe strane da međusobno sklope jedan politički i vojnički savez za zaštitu svoje samostalnosti i nezavisnosti i jedan ekonomski savez s najširim povlasticama za međusobne odnose.

14) Ovo što je sada ugovoreno, ostaje strogo tajna. Za slučaj da odpadne razlog ove tajnosti napram pojedinih država, može se ovaj sporazum, poslije obostranog pristanka, saopćiti pojedinim prijateljskim državama, a eventualno može se i objaviti.

15) Ovaj sporazum stupa odmah na snagu. Ako bi iz namjeravanih pregovora izmedju Hrvatske i Srbije, prema uzoru Britanskih dominija bila stvorena jedna Hrvatska sa svim atributima državne nezavisnosti, ova će sa Magjarskom, u smislu ovog sporazuma, stvoriti trgovački ugovor, koji se zasniva na potpunom ekonomskom reciprocitetu.

Za slučaj da se ne postigne suverenitet Hrvatske, već da se ponovno vidi, da je nemoguć sporazum između Hrvatske i Srbije na osnovi istinske ravnopravnosti i realnog državnog suvereniteta, ugovarači pridržaju sebi pravo, da ovaj sporazum dopune sa odredbama koje su u stanju da ubrzaju i omogućuće potpunu nezavisnost Hrvatske.

Na tom se ugovoru nalazi nekoliko ispravaka, većinom pravopisnih, dotično za bolje razumijevanje sadržaja i to rukom i tintom.¹²⁵ Ugovor nije potpisan i nema datuma.

Za prosudjenje historijata, kojim je došlo do pregovaranja okrivljenog Stjepana Radića sa izaslanicima magjarske vlade, valja uočiti okolnosti, koje proizlaze iz spisa istražnog poddnevnika 212, po kojima se ispostavlja, da je okrivljenom Radiću kod bijega iz S.H.S. bio na pomoć magjarski špijun Ferdo Lukač, koji je u službi »Probudjenih Magjara«, pa je po ovom špijunu dobio i putnicu, koju je Lukač donio iz Pešte.

Kako je za čitavo vrijeme od dolaska Radićevog u London, u kolovozu 1923, do njegovog odlaska iz Londona, u prosincu 1923, bio uz Radića A. E. Masson, privatni detektiv u Londonu, koji se je Radiću pretstavio kao trgovac pokućstvom, koji radi bolesti ne smije neko vrijeme raditi već se mora odmarati, te se stavio Radiću na raspolaganje i uslugu, a faktično je bio najmljen od poslanstva S.H.S. u Londonu da prati Radićevo kretanje i čitav njegov rad, to je isti saslušan kao svjedok, te o sastanku Radića s Unkelhäuserom i magjarskim poslanikom u Londonu grofom Szaparyem ističe slijedeće: Dne 29/10-1923. stigla su na Radića u hotel tri francuskim jezikom pisana pisma, no nepotpisana. Pismo je molilo Radića, da telefonira na jedan označeni broj. Radić je molio Massona da potraži taj broj, da zna, od kuda je. To je bilo magjarsko poslanstvo. Na telefonski upit Massona, reklo mu se, da na telefon pozove Finchley broj 1152 i to ime dr. Ratz. Na telefonu se javila neka žena, a kako nije znala francuski ni engleski, govorio je s njom Radić njemački. Rekla mu je neka drugog dana u jutro ponovno telefonira, jer da se Dr. Ratz baš kupa. Radić je njemu — Massonu — rekao, da mu ta osoba neće reći svog imena.

¹²⁵ Arhiv JAZU, Rkp. ost. Dr. A. Trumbića, fasc. 154, Lične bilješke, za god. 1925, 27. i 28. IV 1925. Razgovor sa Stj. Radićem. Uz ostalo, Trumbić bilježi:

»Sudbeni vještaci su izjavili, da ispravci na tobožnjem ugovoru s Madarskom nisu pisani rukom Stj. Radića.»

Dana 30. 10. 1923. javio se na telefon Dr. Ratz i pozvao Radića u Golders Gren u II kat, našto je Radić pristao i pozvao sobom Massona rekavši, da neće sam ići. Dr. Ratzu su zatekli u krevetu, jer je bio bolestan, te njeko vrijeme razgovarali, a u to su u sobu unišla dvojica muškaraca, jedan star oko 60 godina, a drugi oko 47 godina. Kad je ovog drugog Radić vidio, bio je uzrujan, a na to su ona dvojica s Radićem otišla u drugu sobu, a on Masson ostao s Drom Ratzom.

Ona su dvojica bili, kako je kasnije saznao, i to onaj stariji grof Szapary, a onaj mlađji Dr. Unkelhäuser. Kad je poslije pitao Radića, tko je onaj mlađji gospodin, rekao mu je Radić, da je vrlo ugledan ministar iz Budimpešte, koji je došao, da s njim uredi ugovor.

Ugovor da je gotov, samo mu treba dati oblik i potpisati ga. Dana 30. 10. 1923. došao je Unkelhäuser k Radiću i s njim ostao zabavljen u sobi, a isto tako i dana 1. 11. i 2. 11. 1923. Poslije su došli ponovno Unkelhäuser i Szapary k Radiću, ali ga nisu zatekli kod kuće, te je njemu Szapary kazao, neka reče Radiću, da ne dolazi k njemu, ako ga zatreba, nego da ga o tom obavijesti, te mu je napisao i adresu kod g. Tordaya.

U subotu dne 3. 11. 1923. pitao je on Radića, da li je što obavio s Unkelhäuserom i da li je potpisao, na što mu je Radić rekao, da nije potpisao, nego da će možda te večeri ili prekosutra. Nije pitao Radića, o čem radi ugovor; jer nije htio svojim pitanjima postati napadan i sumnjiv. Znao je samo da se radi o jednom ugovoru, ali kakav je to bio ugovor, nije znao ni onda, a ne zna još ni sada. Dana 7. 11. 1923. pošao je na adresu Tordaya te tu dobio pismo slijedećeg sadržaja: »Dragi gospodin Masson(!) donosilac ovih redaka je dvorski savjetnik g. Torday, koji je iz usluge pripravan da posreduje između mene i Vas. Molim Vas primite ga i odgovarajte na njegova pitanja«. Potpis je bio »Bela brada«, a to je bio grof Szapary.

Dana 8. 11. 1923. bili su kod Tordaya gdje je bio i grof Szapary, Radić je doduše oklijevao ići, ali ga je on nagovorio da ide. Kad je Szapary rekao Radiću, da su Srbi već otkrili, da je s njim imao sastanak, bio je Radić vrlo nezadovoljan, te je nastojao, da što prije ode, pa je u opće cieli taj posjet kod Tordaya Radića ozlovoljio. Putem je pitao Radića, videći njegovu zlovolju, zar vam grof ne pomaže i nije li on pozvao ovamo za Vas Unkelhäusera. Radić mu je odgovorio: »To stoji, Unkelhäuser je napisao za mene jedan dokumenat da ga potpišem, a bio je opunovlašten od svoje vlade da ga također potpiše, nu kad sam ja promijenio dokumenat, kako sam ja htio, rekao je, da ga ne može potpisati, nego da mora tek otići u Budimpeštu i pokazati dokumenat svojoj vladi. I grofova je osobita želja bila, da ga potpišem, te mi je rekao, da će mi oni doći u pomoć, ako dignem revoluciju, nu to nije dobro za me, nego samo za njega.«

Na njegovo pitanje hoće li se Unkelhäuser opet vratiti, rekao je Radić, da neće. Nije poslije vidio ni Szaparya ni Unkelhäusera, da su se sastali sa Radićem. Szapary mu je rekao, da je Unkelhäuser došao iz Budimpešte, da sačini ugovor s Radićem. Ne zna iz vlastitog opažanja, ali su mu njegovi ljudi, koje je postavio da paze na Radića, kazali, da je Radić 1. 10. 1923. sa svojom gospođom bio u Magjarskom poslanstvu, da su vidjeli, kako je Radić mienjao s jednim gospodinom kraj prozora neke papire, a mogle su biti putnice. Nije razumio što je Unkelhäuser razgovarao s Radićem, niti je mogao saznati, o čem oni pregovaraju, jer nisu govorili ni engleski ni francuski, a on drugog jezika ne razumije. Isto tako nije razumio ni što je Szapary s Radićem govorio.

Od važnosti je u pogledu prosudjenja ovog fakta uočiti okolnost, da se iz sastavka, koji je pronadjen kod Radića, nalazi djelovanje okrivljenog Radića, njegovo bavljenje u Londonu, nalazi točno opisano. Istaknuto već gore pod 1) da je premetačinom pronadjena kod Radića na ruskom jeziku otipkana osnova o organizaciji za preuzimanje vlasti, a treći dio tog sastavka imade naslov: »Odnos država prema hrvatskom pitanju« i odlomak pod naslovom »Sadašnja Magjarska i nezavisna Hrvatska«, u kojem se prema hrvatskom prevođu kaže doslovno i ovo: »Kada sam prošle godine koncem juna bio prisiljen da ostavim Hrvatsku, ja sam se zadržao na magjarskom teritoriju 8 dana. Magjarska vlada uputila je meni jednog svog višeg činovnika da podjem s njime u Budimpeštu i da se sa Magjarskom vladom dogovorim o budućim odnosima izmedju Magjarske i nezavisne Hrvatske. Ja sam to odbio i odgovorio sam im, da se ja na magjarskoj teritoriji ne osjećam posvema slobodan i da ne mogu u cijelosti zastupati hrvatske interese. Zato sam predložio da sam spreman povesti eventualne pregovore u Londonu, ako to magjarska vlada želi. U Londonu su mi poslali jednoga pomoćnika, koji me je posjetio u pratnji magjarskog poslanika u Londonu grofa Szaparya. Ovaj potonji se je odmah udaljio, a spomenuti pomoćnik pročitao mi je već gotovi ugovor, kojega sam ja trebao samo potpisati.

U tom ugovoru izmedju ostalog obvezuje se magjarska vlada odmah ustanoviti hiljadugodišnju historijsku granicu izmedju Hrvatske i Magjarske, i dalje, jedan okrug izmedju Drave i Mure, koji broji oko 100.000 hrvatskog pučanstva, koji su Magjari i prije uvijek ubrajali medju svoje, sada priznaju Hrvatskoj, dalje, po ovom ugovoru priznaje magjarska vlada Hrvatskoj sve njezine historijske granice izmedju Dunava i Jadranskog mora, u tom broju Bosnu i Dalmaciju. Napokon, Magjarska se obvezuje učiniti sve što je u njezinoj vlasti i da pomogne Hrvatskoj za slučaj potrebe u pitanju naoružanja i glede pitanja podrške sa strane Italije i Bugarske. Za sve ovo traži Magjarska da se uglavnom priznaju njezine historijske granice, te Slovačku i Transilvaniju. Ja sam na sve ovo odgovorio, da hrvatsko seljačko narodno zastupstvo, na čelu kojega stojim ja kao predsjednik, ne stoji na bazi historijskih prava i tzv. historijskih granica, nego na osnovu narodne volje, koja se izrazuje na slobodnim izborima, a utvrđuje plebiscitom. Prema tome ja sam kazao, da mi Hrvati prema Magjarima ne možemo stajati na drugoj bazi, nego li stojimo prema samim Hrvatima. Evo npr. Dalmacija je po sastavu svog pučanstva čisto hrvatska, ali ako bi ona želila da ostane, pod današnjom beogradskom vladom ili da se pripoji Italiji, to bi mi Hrvati priznali joj to pravo, pa makar bi nam bilo teško.

Ovi pregovori vodili su se kroz jedan dan, a svršili su se jednim ugovorom, kojega magjarski pomoćnik nije htio potpisati, jer da je mnogo toga u njemu promjenjeno. I ja ga nisam htio potpisati, zato smo se razišli sa jednim uzajamnim obećanjem, da ćemo prvom zgodnom prilikom ove pregovore nastaviti. Poslije toga vremena više puta je magjarsko poslanstvo u Londonu pokušalo da stupi u dodir sa mnom, no ali uvijek to je bilo tako nezgodno udešeno s nekim pretenzijama, da sam uvijek odkazao.

Obrana: U pogledu ugovora, koji je kod okrivljenog Stjepana Radića pronadjen, navodi isti u prvobitnom svom preslušanju da mu je bio podmetnut po Massonu, koji ga je htio sklonuti, da taj ugovor potpiše. Okrivljeni Stjepan Radić prvobitno je u opće tajio, da je poznavao magjarskog poslanika Szaparya, te stvar nastojao prikazati, kao da je u Londonu pregovarao

samo sa Unkelhäuserom, koji mu je rekao, da ga je posjetio zato, da mu predloži da kupi imanje grofa Szaparya u Prekomurju, čemu da se on slatko nasmijao, rekavši mu, da ne ima novaca za tako veliko imanje. Međutim kod kasnijih preslušanja dopustio je i sam Stjepan Radić, da je i sa Szaparyem, koji se je posluživao s anonimom »Bela brada«, došao u izravni doticaj. To je okrivljeni Stjepan Radić dopustio tek tada kada mu je predočen izvještaj A. E. Massona, koji ga je u Londonu pratio. Okrivljeni Stjepan Radić brani se nadalje, da mu je Mason rekao u Londonu, da su ga već više puta tražili neki nepoznati ljudi, a jedanput mu je kazao, da su ti nepoznati ljudi ostavili na stolu jedno pismo. Kad je on to pismo pogledao, vidio je u njemu njemačkim jezikom pisan nacrt tobožnjeg ugovora između njega i magjarske vlade. Masson mu je rekao da su gospoda zaželila, da on Radić to potpiše, jer da je unutra sve ono što on hoće, na što je on Massonu rekao, da on to neće potpisati i da s tom gospodom ne želi razgovarati, pa kad opet dodju, neka im vrati to pismo.

Nekoliko dana poslije toga da mu je Masson donio na jednom papiru olovkom napisanih oko 10 imena i svu silu telefonskih brojeva, rekavši mu da mu je to dao onaj sijedi gospodin, koji da je ugarski ministar, a to da su imena svih glavnih ljudi, koji bi mu mogli pomoći u njegovoj stvari, a kod svakog još i dodano ime, pod kojim će se javljati. Pogledavši popis točnije, vidio je na prvom mjestu ime grof Szapary, a kraj njega »White Barbe«, što znači engleski »Bijela Brada«, te rekao Massonu, da ga taj popis ništa ne zanima, da je grof Szapary bio guverner najveće hrvatske luke, koju su Magjari Hrvatima otili.¹²⁶

Kada je okrivljenom Radiću predočen iskaz svjedoka A. E. Massona, izjavio je i sam, da iskazu Massona ne prigovara i da isti prema tome odgovara istini, jedino navadja, da je taj ugovor, našao na stolu u velikom pismu, koje je na stolu na njega čekalo. Ostaje pri tome, da ga je Masson nagovarao, da potpiše ono, o čemu je razgovarao s Unkelhäuserom, ako to njemu Radiću nije na štetu.

Okrivljeni tvrdi, da je sam bio iznenadjen, kad je dobio nacrt tobožnjeg ugovora između Magjarske i njega. Dopušta, da je sa Unkelhäuserom govorio i o politici i tvrdi, da mu je Unkelhäuser govorio, da danas u Magjarskoj neima ni jednog ozbiljnog političara, koji bi pod pojmom obnove Ugarske, dotično kako Magjari kažu Krune Sv. Stjepana mislio i na Hrvatsku, dotično sad i na Bosnu.

Glede sastavka, koji je pronađen kod Radića na ruskom jeziku a pod naslovom: »Odnos država prema hrvatskom pitanju«, i odlomka pod naslovom »Sadašnja Magjarska i nezavisna Hrvatska«, navodi okrivljeni Radić da je u Moskvi pripovijedao cijeli ovaj događaj s magjarskim ugovorom i da je Sandomirski¹²⁷, kako mu reče, kao iskusni diplomata ovu stvar obradio tako kako ju prikazuje donekle i svjedok Masson i kako je ona inkriminirana. Ali da je istakao, da se on i tu kao i kod poglavlja o preuzeću vlasti točno držao bitnosti stvari, te naročito istaknuo da on — Radić — tog ugovora nije ne samo potpisao, nego da ga nije ni htio potpisati.

On — Radić, da cijeloga sastavka, što ga je napisao Sandomirski nije nikada [imao] vremena pročitati, nego samo pogledati, a naročito onaj odje-

¹²⁶ Vidi bilješku br. 71.

¹²⁷ Vidi bilješku br. 93.

ljak o preuzeću vlasti, pa da mu je to bilo dovoljno, da rukopis zatraži natrag i da ga donese u Zagreb.

. Navodi, da bi se samo preslušanjem Sandomirskog moglo ustanoviti, što je on mislio, kada je iz njegovog pripovijedanja sastavio sasma drugi prikaz. Radić drži, da je Sandomirski time htio postići neki argumentum ad hominem, kako su s njime pregovarale pojedine vlade, pa prema tome priznavale sebi ravnopravnim, pa da bi to isto mogla, dotično morala činiti i Sovjetska Rusija.

Što se tiče njegovog bijega iz S.H.S. u Magjarsku, navodi okrivljeni Stjepan Radić, da se na svom putu za Englesku jedva dodirnuo magjarskog teritorija. Izjave svjedoka koji navode da je nakon prelaza u Magjarsku došao u doticaj sa magjarskim konfidentom Lukačem, izjavlja neistinitima, naročito veli, da ne stoji navodi, da bi mu Lukač donio bio magjarsku putnicu.

Mnjenje: Ponajprije valja istaknuti da se ovaj fakt ima prosuditi s gledišta §. 89 kriv. zakona, a ne onog §. 87 a) i b) kriv. zakona, jer činjenično stanje stvari, kakovo je podlogom pravnom ocjenjivanju ovog predmeta, dolazi u obzir kao upuštanje sa stranom vladom za pripremanje izdajničkog preduzeća.

Po propisu §. 89 kriv. zakona postoji upuštanje sa stranom vladom, kada se s njome upustilo u pregovore. Iz toga proizlazi, da nije potrebno, da se je došlo do dogovora. Dovoljan je početak pregovora. Ali je bitna pretpostava, da je upuštanje usljedilo za pripremanje izdajničkog preduzeća.

Kako bi prema tekstu ugovora ulazilo ovdje u pitanje, da li je pripremanje išlo na to, da se Ustav zemaljski nasilno promijeni, jedan dio S.H.S. od cijeloga otrgne, to se pojam izdajničkog preduzeća u pogledu predležecog slučaja ima prosuditi s gledišta § 87. a) i b) kriv. zakona.

Prema ovom obrazloženju imao bi javni tužioc obrazloženju krivnje okrivljenog Stjepana Radića pružiti dokaze i to: a) glede toga, da se okrivljeni Stjepan Radić upustio sa magjarskom vladom u pregovore, zatim b) da su ovi pregovori uslijedili za pripremanje izdajničkog preduzeća po § 87 a) i b) kriv. zakona, dakle u cilju, da se Ustav zemaljski nasilno promijeni i jedan dio S.H.S. od cijeloga otrgne.

U pogledu dokaza glede a) valja istaknuti, da taj dokaz predleži, dok sam okrivljeni Radić priznaje, da je sa magjarskim poslanikom Szaparyem i izaslanikom magjarske vlade Unkelhäuserom pregovarao, ma da prema navodu okrivljenog Radića nije uopće došlo do pismenog fiksiranja predloga ugovarajućih stranaka, a kamo li do perfekcionisanja samog ugovora. Ovo potonje neodlučno je za prosudjenje čina dok je za ustanovljenje učina iz §. 89 kriv. zakona dovoljan već početak pregovora, koje okrivljeni Stjepan Radić i sam priznaje. Naprotiv u pogledu okolnosti pod b) taji okrivljeni Stjepan Radić, da je sa izaslanicima magjarske vlade stupio u pregovore za pripremanje izdajničkog preduzeća.

Prema tomu nadleži državnom tužiocu dužnost dokazivanja, da ta obrana okrivljenog Stjepana Radića ne stoji, već da naprotiv prema stanju istrage proizlaze opravdane sumnje razlozi da se je okrivljeni Radić s Unkelhäuserom i Szaparyem upustio u pregovore za pripremanje izdajničkog preduzeća.

Ovoj dužnosti državni tužilac udovoljava:

a) iznašanjem teksta kod Radića pronadjenog nacrtu ugovora, sklopljenog između magjarske vlade i okrivljenog Radića kao predsjednika hrvatskog narodnog zastupstva, koji je ugovor u dokazu krivnje potpuno ispisan;

b) time da su pregovori vodjeni i tajinstveno i u bojazni, da bi o pregovorima mogao tko saznati, pa su se u tom pogledu kod poziva na sastanke i međusobnom obavješćivanju dogovarajuće stranke poslužile pseudonimom i šifrom;

c) nadalje time, što je kod Radića pronadjen sastavak pod naslovom: »Odnos raznih država prema hrvatskom pitanju«, naročito odlomak pod naslovom: »Sadašnja Magjarska i nezavisna Hrvatska«, o kojem je sastavu bilo opširno govora u dokazu krivnje ovog fakta. Iz ovog sastava najme proizlazi, da je isti sasvim identičan sa kazivanjem svjedoka Massona, a osim toga da se u tom sastavku ističe, da pregovori između okrivljenog Radića i izaslanika magjarske vlade nisu bili definitivno prekinuti, nego samo odgodjeni.¹²⁸

Prema ovom obrazloženju ima dovoljno materijala za optužnicu. Ali nije isključeno, da bi sud, ocjenjujući gore navedene sumnje razloge po svom slobodnom uvjerenju, mogao doći i do protivnog zaključka od državnog tužioca, ako bi povjerovao obrani okrivljenog, da je on prekinuo daljnje pregovore baš zato, što su magjarski izaslanici kao druga pregovarajuća stranka stavljali takove predloge, o kojima on nije htio ni čuti, što bi se podudaralo i sa nacrtom kod Radića pronadjenog sastavka » Sadašnja Magjarska i nezavisna Hrvatska«. U tom slučaju mogao bi se sud staviti na stajalište, da je okrivljeni Radić pregovore sam prekinuo i time od svake pripreme radnje dragovoljno otstupio.

Reasumirajući sve ovo čast mi je istaknuti, da bi jedino glede fakta 1 (Stupanje u seljačku internacionalu) zatim fakta 14 (organiziranje bojovnih odreda) i fakta 15 (pregovori sa magjarskom vladom) predležali dovoljni sumnje razlozi za optužbu (§. 198 k. p.).

Konačno mi je istaknuti, da je glasom naknadnog izvještaja državnog tužioca preslušan sada, glede fakta 7 (izjava pred Karlom Häuslerom), i svjedok Dr. Mate Drinković, koji poriče da bi u njegovoj prisutnosti Radić prema Häusleru kazao inkriminirane riječi, pa prema tome vrijedi ono, što je u mnijenju pod faktom 7 istaknuto, da se naime ni ovaj fakt ne može optužiti.

U ZAGREBU, dne 27 Juna 1925.

Kr. državni nadodvjetnik.

¹²⁸ Ova dva stavka, pod b) i pod c), bili su u prvoj redakciji drukčije redigirani, ali je taj tekst precrtan i zamijenjen novim, koji je ovdje i reproduciran. Precrtani tekst je glasio:

»b) time, da je okrivljeni Radić već kod svog bijega iz [Kraljevine] S.H.S. bio u vezi sa magjarskom vladom, jer iz spisa proizlazi sumnja da je okrivljenom Radiću magjarski konfident Lukač pribavio iz Pešte službenu putnicu;

c) time da je okrivljeni Stjepan Radić prvobitno u opće tajio da je sa izaslanikom magjarske vlade Unkelhäuserom vodio političke pregovore, a poznanstvo sa Szaparijem uopće porekao, što je kasnije nakon preslušavanja Massonovog opozvao, dozvolivši i sam, da je sa izaslanicama magjarske vlade vodio političke pregovore«.

Broj 2725/11

20-368/3

6

Prijava.

Dne 6./1. 1925 na sat: dupodnev primio sam
predanog po] redarstvo Zagreb
radi zločina pučistička
unio sam ga u tamnički zapisnik pod br. 36 i metnuo sam ga
po preduzetoj razgledbi u tamnici pod br.

Radić Stjepan

Ime i prezime primljenog

Kod razgleda na tijelu nadjeno je

Rodno mjesto Prebarjevo desno ope. Markinska kat. Livak
Doba 53 god.
Vjerezakon kat.
Stališ oženjen s djecom
Obitavalište Zagreb
Zanimanje nar. zastupnik i knjižar

U Zagrebu, 6/1. 1925.

Pamučar:

m. p.

Pamučar

3.

3.1.

Vrlo poštovani zastupniče! Iz novina smo saznali, da je glavni odbor vaše stranke 1. svibnja izdao prolas na hrvatski narod¹²⁹, u kojem među ostalim pozivlje seljačstvo i radništvo na zajedničku borbu za seljačko i radničko pravo. Isto smo tako saznali iz jednog vašeg novinskog razgovora, da ste vi izjavili, da Sovjetsku Rusiju smatrate onom državom, koja je prvi put, od kad postoji čovječanstvo, prava radnička i seljačka država, koja i narodno i agrarno pitanje rješava prema željama i potrebama širokih narodnih slojeva i koja stvara pravu seljačku demokraciju¹³⁰. Na temelju tih vaših izjava

¹²⁹ O tekstu ovoga »Proglaša« vidi »Slobodni Dom« br. 18, 30. IV 1924, str. 6, gdje se kaže, da su tri podpredsjednika HRSS i još 7 narodnih zastupnika HRSS posjetili predsjednika Stj. Radića u Beču, te da se raspravljalo o nacrtu proglaša »na hrvatski narod i svu seljačku braću u Hrvatskoj i Jugoslaviji«.

Temeljita rasprava o njemu vođena je na devetoj sjednici hrvatskog narodnog zastupstva 1. svibnja 1924. u Zagrebu Objavljen je u posebnom broju »Slobodnog Doma«, koji je po državnom odvjetniku zaplijenjen (v. »Slobodni Dom« br. 20, 7. V 1924, str. 1), a beogradske su ga novine donijele »u cjelosti!« U »Slobodnom domu« br. 20a od 14. V 1924, str. 1—2, objavljen je »Proglaša hrvatskog narodnog zastupstva«, s napomenama, na određenim mjestima, gdje su dijelovi teksta zaplijenjeni.

¹³⁰ Već i ranije, a naročito od veljače 1924. god. Stj. Radić kroz članke i vijesti u »Slobodnom Domu« postepeno pripravlja svoje pristaše i javnost na svoj put u Sovjetsku Rusiju, dajući sasvim drugačiju sliku o toj zemlji i o sovjetskom sistemu, nego što ju je dotada našoj javnosti davala ne samo sva građanska štampa nego uz nju i »Slobodni Dom«. Evo nekoliko primjera:

— u br. 9. od 27. II 1924, str. 3, u članku Stj. Radića »Istina o boljševičkoj Rusiji«, kaže se: . . . »a ja sam se napokon podpuno uvjerio, da je Sovjetska Rusija snažno koračala strašnom svojom revolucijom k onomu istomu cilju čovječanske pravice i republikanske slobode, kojomu naša seljačka stranka koraca bez krvi pomalo ali sigurno« . . .

— u br. 10 od 5. III 1924, str. 2—3 u članku »Hristo Rakovski«, Stj. Radić vrlo lijepo piše o prvom sovjetskom poslaniku u Londonu.

— u br. 16 od 16. IV 1924, str. 2—3, Stj. Radić u članku »Sovjetska Rusija i narodno samoodređenje« piše: . . . »Sve ovo jasno i nepobitno dokazuje, da je Sovjetska Rusija do sada jedina velevlast, koja i u praksi priznaje i provodi pravo narodnoga samoodređenja. Što više, ona ga provodi i onda, kad je to upereno proti samomu teritoriju sovjetske Velike Rusije ili Moskvi« . . .

— u br. 22 od 28. V 1924, str. 2, Stj. Radić objavljuje vrlo pohvalan članak pod naslovom: »Sovjetska Rusija kao prvi faktor svjetske politike«.

— u br. 24. od 11. VI 1924, str. 1—3, sadržan je poznati Radićev članak: »Moja četiri puta u Rusiju«. Opisuje prvo putovanje »u Kijev 1888«, drugo putovanje »u Moskvu 1896«, pa treće putovanje »u Petrograd 1909«, da bi na kraju objavio svoje četvrto putovanje, i to »u sovjetsku Moskvu«, pa s tim u vezi piše: »U taj čas dobivam poziv iz Moskve i od seljačke internacionale i od drugih političara. Odmah stvaram odluku, da se odazovem i ujedno si mislim, pa da i nisam dobio poziva, išao bih, da vidim ne carske generale, carske diplomate i carističke zastupnike, nego onu novu Rusiju, koju je stvorila odvažnost petrogradskih radnika, požrtvovnost moskovske sirotinje i neslomiv slobodarski duh ukrajinskih sela, one nove Rusije, u kojoj se ne pita ni za Poljaka ni za Židova, ni za pravoslavlca ni za Turčina, nego za čovjeka. Pa to je ono isto, što je i naša čovječanska i republikanska Hrvatska« . . . »Jest, tako je. Rusija je naša i mi smo njezini. I to će se istom podpuno potvrditi i dokazati mojim polaskom u Sovjetsku Rusiju«.

I poslije toga tj. poslije dolaska Stj. Radića u Moskvu, nastavlja se serija vrlo pohvalnih članaka o Sovjetskoj Rusiji. Evo nekoliko naslova baš Radićevih članaka: »Najveća snaga Sovjetskog Saveza« (br. 26); »Sovjetska Rusija za samoodređenje svakoga i najmanjega naroda« (br. 26); »Sovjetska Rusija i seljačko pravo« (br. 26a); »Duh Sovjetske Rusije« (br. 28); »Seljačko pravo na zemlju u Sovjetskoj Rusiji« (br. 28); »Predsjednik Sovjetske Rusije Kalinjin o seljačkom pitanju« (br. 31).

Karakterističan je i njegov stav u članku »Predsjedništvo Međunarodnoga Seljačkog Saveza u Moskvi«, što ga je napisao svakako još 1924. godine, a objavljen je u »Božićnici« za god. 1925. (str. 172). Tu se, uz ostalo, kaže:

. . . »Vodstvo HRSS poslat će valjda još ove godine svoga stalnoga zastupnika u seljačku internacionalu u Moskvu i budu li međutim obnovljeni diplomatski odnosi između sovjetske i beogradske vlade i bude li u Moskvi imenovan takav predstavnik od beogradske vlade, koji će doći u Moskvu barem bez najgorih predratnih militari-

vidimo, da možemo držati, da između vas i nas nema nikakvih znatnijih razlika i da je moguće da i vi sa svojim seljačkim pokretom sudjelujete u našoj seljačkoj internacionali. I zato vam javljamo, da u našoj selj. internacionali već sada sudjeluju milijuni i milijuni organiziranih seljaka Evrope, Azije, Amerike i raznih kolonija i da su u tu našu internacionalu pristupile organizacije raznih političkih mišljenja, na tom jednom jedinom zajedničkom temelju, da se sve bore proti zarobljavanju seljačtva koli od kapitalista toli od veleposjednika i da rade za seljačko oslobodjenje prema načelu seljačke i radničke sloge.

Mi bi o svem tom vrlo rado znali za vaše mišljenje, te smo uvjereni, da nam ne ćete odbiti molbe, da nam pošaljete program svoje stranke, a nada sve hrvatski original vašega proglašenja od 1. svibnja o. g. Ujedno vam predlažemo, da si izmijenjujemo sva svoja izdanja, novine i t.d. Napokon vas molimo, da nam za naš mjesečnik » Seljačka internacionala« baš vi napišete koji članak. Nas bi najviše veselilo, da nam napišete članak o programu i zadaći seljačko-radničkog bloka u Jugoslaviji, a napose u Hrvatskoj ili članak o položaju hrvatskog seljačtva i o njegovoj borbi za zemlju i za slobodu. U ostalom naravno, vi izvolite pisati o čem hoćete i kako hoćete.

Osobito naglasujemo, da bismo vrlo rado od vas tiskali čitav niz članaka, da se tako sav svijet upozna s položajem seljačtva u Jugoslaviji uobće, a u Hrvatskoj napose.

Još vas molimo, da nam izvolite poslati svoju fotografiju, da ju otisnemo u našem mjesečniku.

Naročito ističemo, da nam članke možete pisati hrvatski, njemački ili kojim drugim jezikom. Naše tajništvo neprestano dopisuje sa seljačkim organizacijama i sa seljačkim vođama u svim evropskim jezicima i još dvadesetak drugih jezika.

Šaljemo vam i stenografski zapisnik prvoga kongresa seljačke internacionale¹³¹ i prvi broj našeg mjesečnika u ruskom jeziku¹³². Ali se naš mjesečnik već tiska i njemački i francuski i engleski, a nekoje važne stvari tiskat će se još u kojih dvadesetak jezika. No mi ćemo vam sve slati ruski, jer mislimo, da vam kao Slavenu ruski jezik ne će praviti poteškoće.

Molimo vas, da poslani materijal proučite, da nam što prije o tom svoje mnijenje kažete i da nastojite, da kojim god načinom sudjelujete u radu za seljačku internacionalu.

S bratskim pozdravom

Seljačka je internacionala u prvom redu mirotvorna.¹³³

---

stičkih i kapitalističkih presuda, tad će i Beograd i Srbija napokon saznati ono, što Zagreb i Hrvatska sad već dobro znadu, da je Moskva ne samo sjedište takove radničke vlade, koju ništa ne može oboriti, nego središte i ognjište tako veličajnog socijalnoga i političkoga pokreta, koji uz ostalo potpuno rješava i narodnostno i seljačko pitanje, ta dva najživotnija pitanja čitavoga roda ljudskog!

¹³¹ Pervaja Meždunarodnaja Krest'janskaja Konferencija (Izd. Novaja Derevnja, Moskva 1924). Ova knjiga nađena je kod Stj. Radića prigodom njegova hapšenja u Zagrebu 5. I 1925.

¹³² »Krest'janskij Internacional«. Prvi je svezak od 1. IV 1924.

¹³³ Prema tekstu u »Slobodnom Domu« br. 21, 21. V 1924, str. 2. Drugih tekstova ovog pisma nema. Stj. Radić je ovo pismo primio u Beču. Njime je ne samo pozvan u Sovjetsku Rusiju, već je zapravo ovim pismom iniciran pristup HRSS u Seljačku internacionalu.

3.2.

Broj 1048

Moskva, 7. juna 1924.

Delegatu Stjepanu Radiću, predsjedniku H.R.S.S.

Poštovani druže!

U ime predsjedništva MKS [»Meždunarodnyj krest'janskij sovjet«] prilikom Vašeg dolaska u Moskvu — u Metropolu prve svjetske radničke seljačke države — pozdravljamo Vas kao seljačkog vodju i neustrašivog borca za oslobodjenje hrvatskih seljaka.

Mi smo uvjereni, da ćete Vi nakon što se ovdje lično uvjerite o položaju ruskog seljaka, bezuvjetno doći do osvjedočenja, da je oslobodjenje seljačtva od vjekovne stege moguće samo u savezu sa radnom klasom.

Vi ćete se upoznati sa ogromnim uspjesima revolucije postignutim u pitanju probudjenja ruskog seljaka, kao i o uspjesima na političkom, kulturnom i ekonomskom polju na selu.

U ime organizovanih seljaka cijeloga svijeta u Vašoj osobi pozdravljamo hrvatske seljake, seljake iz Jugoslavije i seljake balkanskih krajeva, koji streme ujedinjenju sa radničkom klasom pod znamenom seljačke internacionale, a u ime zajedničke borbe proti buržoaziji i posjednicima, te za borbu protiv staleža i nacionalnog ugnjetavanja. Živila slobodna hrvatska republika seljaka i radnika! Živila Balkanska federacija radničkih i seljačkih republika! Živila vlada radnika i seljaka cijeloga svijeta! Živila seljačka internacionala! Seljaci i radnici svih država ujedinite se!

U ime predsjedništva M.K.S.:
Dombal¹³⁴

3.3.

Broj 1049

Moskva 7. juna 1924.

Predsjedniku HRSS, drugu Stjepanu Radiću.

Poštovani druže!

Sporazumno s Narkomzemom¹³⁵ i drugom Smirnovom pozivam Vas na izlet u sela u okolici Moskve, u nedelju 8. o mj. radi toga, da se upoznate sa ruskim selom i seljačkim sovjetskim gospodarstvom.

Budite spremni u 7 sati. Šaljem auto. Vraćamo se u 3—4 sata poslije podne. Molim Vaš pristanak.

Bratski pozdrav

Dombal¹³⁶

¹³⁴ Prema tekstu sudskog prijevoda: IHRP, ZB-S-11/56, 232. Objavljeno je i u »Slobodnom Domu« br. 26, 21. VI 1924, str. 3, ali je od parola na kraju pisma navedena samo: »Živila Seljačka internacionala«, a ostale su ispuštene. Inače je ovaj prijevod mnogo bolji. Tu se ujedno kaže da je Stj. Radić našao to pismo po dolasku u Moskvu 3. VI 1925. u stanu gdje je smješten, no pismo je datirano 7. VI 1925.

Dijelove ovoga pisma citirao je i ministar unutrašnjih dela B. Maksimović u svom govoru u Narodnoj skupštini (v. SB br. 7, VII prethodni sastanak, 26. II 1925, str. 195—196), datirajući ga 7. jula 1925, što je očito pogrešno. Ovo, kao i većinu ostalih pisama što ih ministar istom prigodom citira, iznosi on kao neko svoje veliko otkriće, premda je to bilo opće poznato, jer je prije 9 mjeseci bilo objavljeno u Radićevom »Slobodnom Domu«.

¹³⁵ Narodni komesarijat za poljoprivredu.

¹³⁶ Prema tekstu sudskog prijevoda: IHRP, ZB-S-11/56, 232. Drugih tekstova ovoga pisma nema.

3.4.

Broj 1077.

Moskva, 11. juna 1924.¹³⁷

Delegatu Stjepanu Radiću, predsjedniku HRSS.

Dragi druže!

Na osnovu Vašeg članka odštampanog u »Slobodnom Domu« od 21. maja 1924.¹³⁸ u centralnom organu Vaše stranke, i na osnovu usmenog razgovora sa drugom Smirnovom i sa mnom, mi smo duboko uvjereni, da nema nikakvih zapreka, da Vaša stranka postane potpuno pravovaljanim članom Medjunarodne seljačke obitelji, tj. da udje u sastav Seljačke internacionale.

Polazeći u susret Vašim željama obzirom na prilike u Vašoj stranci, nas rukovode oni isti demokratski principi, kojih smo se mi i dosada držali i kojih ćemo se držati prema svima političkim i ekonomskim seljačkim organizacijama u inostranstvu. Povodom toga molimo Vas, predložite nam projekt naših uzajamnih odnosa i praktičnog rada za predstojeći period vremena prema Vašim domaćim prilikama i posebnim obzirom na inostranstvo.

Ovaj po Vama izradjen projekt služiti će nam kao osnova za međusobnu suradnju, i tom prilikom izjavljujemo, da ćemo glede konačnog formuliranja uz lično Vaše sudjelovanje pozvati poseban savjet, kojemu će biti dužnost, da odstrani svaku nejasnoću, koja bi ubuduće mogla izmedju nas i Vas prouzrokovati nepoželjni nesporazum.

Iz protokola prve medjunarodne konferencije Vama je poznat naš osnovni program i ustanove, na kojima se osniva naša sveopća djelatnost, pa Vas molimo prije svega u Vašem projektu uzmite u obzir ustanove Prve medjunarodne seljačke konferencije, a naročito prilike u Vašoj zemlji.

Prilažemo za svaki slučaj prepis protokola Prvog medjunarodnog seljačkog kongresa i brošuru druga Kalinjina.¹³⁹

Nesumnjivo, da ćemo u bližoj budućnosti moći javiti radosnu vijest seljacima cijeloga svijeta o veličini medjunarodne seljačke armije, koja se bori za oslobodjenje radnog seljaštva.

Bratski pozdrav.

U ime prezidiuma Medjunarodnog seljačkog saveta i u ime generalnog tajnika: Dombal i Gorov.¹⁴⁰

3.5.

Broj 3082.

Moskva, 13. juna 1924.

Predsjedniku HRSS, delegatu Stjepanu Radiću.

Duboko poštovani druže!

Iz pregovora sa drugom Dombalom uvjerio sam se, o velikom Vašem interesu za izdanja seljačke literature u Sovjetskoj Rusiji.

¹³⁷ U sudskom prijevodu očito je pogrešna datacija jer tamo stoji »11. jula«!

¹³⁸ Radi se o već višekratno citiranom članku Stj. Radića pod naslovom: »Seljačka medunarodna zajednica ili seljačka internacionala«.

¹³⁹ U tekstu sudskog prijevoda pogrešno stoji »Ilinjina« umjesto »Kalinjina«.

¹⁴⁰ Prema tekstu sudskog prijevoda: IHRP, ZB-S-11/56, 232. Objavljeno je u cjelini, bolje prevedeno, i u »Slobodnom Domu« br. 29b, 18. VII 1924, str. 1, te ponovljeno i u br. 30, 23. VII 1924, str. 1.

Uredništvo lista »Novaja Derevnja« šalje Vam nekoje plakate i izdanja. Uprava »Novaja Derevnja« želila bi da se vi поблиže upoznate sa cjelokupnim radom, izdanjima i ostalim stranama našega rada. Vi ćete biti veoma željeni gost »Nove Derevnje«.

S drugarskim pozdravom

Uprava: Lebedev, Ivanov.¹⁴¹

3.6.

»Dragi družē! Kao predsjednik Hrvatske Republikanske Seljačke stranke i Hrvatskog Narodnog Zastupstva a po ovlasti skupne sjednice Hrvatskog Narodnog Zastupstva od 1. svibnja 1924.¹⁴² javljam Vam, da Hrvatska Republikanska Seljačka Stranka stupa u Seljačku Internacionalu, to jest u međunarodni savez svega organiziranog seljačtva.

Samo se po sebi razumije, da HRSS ostaje i na dalje kod svoga programa i kod svoje taktike, to više, što se to oboje podpuno slaže s glavnim ciljem Seljačke Internationale, koji je u tom, da seljačtvo i radništvo udruženim silama prije svega za uvijek učine kraj osvajačkim ratovima, i da u drugu ruku u čvrstim redovima a u jednom te istom duhu socijalne pravednosti postepeno u svim zemljama zajednički preuzmu vlast u svoje ruke, da se poboljša život svemu radnom narodu i da se iz nova izgradi seljačka i radnička država.

Uz to mi je dužnost naglasiti, da osobite socijalne prilike u Hrvatskoj i u svoj Jugoslaviji dovedoše do toga, da je organizirano seljačtvo u Hrvatskoj prvi politički faktor ne samo radi toga, što ono čini više od 90 postotaka svega pučanstva, nego još naročito radi toga, što je čitavo seljačtvo bez iznimke čvrsto sdruženo i organizirano u svoju seljačku stranku, dok je radništvo, kojega jedva ima 3 postotka, dugo vremena bilo raztepeno i nemoćno, dok napokon nije gotovo listom stupilo u redove HRSS ostajući samo s gledišta svojih staležkih interesa u posebnim strukovnim organizacijama, kojih na žalost ima nekoliko vrsti.

Još mi je naglasiti, da je Hrvatska Seljačka Stranka od prvoga svojeg osnutka potpuno priznavala sve radničke zahtjeve i radničko pravo, da se nacionaliziraju sredstva industrijalne proizvodnje tako, da oživotvorenje seljačke republike znači ujedno oživotvorenje republike radničke izpunjenjem svih radničkih težnji.

Samo se po sebi razumije i to, da će HRSS za rješenje svih unutrašnjih pitanja u Jugoslaviji za rušenje sadašnje militarističke gospodske vlade vazda upotrebljavati kao i do sada samo pacifistička sredstva i da će samo u skrajnjem slučaju, kada se sav taj pacifizam pokaže bezuspješnim, latiti i revolucije. To HRSS čini u najdubljem uvjerenju, da je naročito za male narode, kao što je narod hrvatski, ovo najsgodniji put za unutrašnju izgradnju države i najuspješnija borba za vlast svega radnoga naroda.

Napokon se samo po sebi razumije, da seljačka i republikanska Hrvatska, koja se stvara političkim djelovanjem HRSS, hoće i nadalje ostati u Jugoslaviji, da ju pretvori u federativnu seljačku republiku, da onda takva

¹⁴¹ Prema tekstu sudskog prijevoda: IHRP, ZB-S-11/56, 232. Drugih tekstova ovoga pisma nema.

¹⁴² Radi se o devetoj sjednici hrvatskog narodnog zastupstva, održanoj 1. svibnja 1924. u Zagrebu, a o kojoj sumarno izvještava »Slobodni Dom« br. 20. od 7. V 1924, str. 5.

Jugoslavija poradi za Jadransko-Podunavsku Federaciju svih seljačkih naroda od čeških gora do Jadranskog mora.

Na koncu mi je sobito naglasiti, da u sadašnjem sastavu Seljačke Internacionale ne može biti nikakvog predstavnika Jugoslavije, već zato, što nikakva Jugoslavija ne postoji, nego postoji militaristička i pljačkaška Velika Srbija pod službenim nazivom »kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca«. Ta je činjenica po mišljenju i uvjerenju čitavog Hrvatskog Narodnoga Zastupstva tako važna, da u slučaju, kad bi predsjedništvo Seljačke Internacionale ostalo na svom stanovištu, da današnja Jugoslavija u sadašnjem svom sastavu može imati nekakvoga jugoslavenskoga predstavnika bez ikakvoga pravoga oslona u seljačtvu srbskom i u kojem drugom, jer u seljačtvu hrvatskom ne može naći upravo nikakvoga oslona, to bi se u tom slučaju HRSS morala zadovoljiti samo načelnim sudjelovanjem u Seljačkoj Internacionali, ali ne bi u nju mogla izašiljati svojih predstavnika. Prema tomu je potrebno, da HRSS faktično podpuno sudjeluje u Seljačkoj Internacionali. Ako se ovo pitanje riješi prema faktičnoj svijesti jugoslavenskih naroda, a naročito u skladu sa sviešču i organizacijom naroda hrvatskoga, to ću ja dogovorno s predsjedništvom HRSS imenovati stalnoga predstavnika HRSS u Seljačkoj Internacionali u Moskvi, naravski na trošak HRSS.

Budući da se moj boravak u Moskvi približuje svomu kraju, te ću ja ostati ovdje još nekoliko dana, bilo bi vrlo poželjno, da ovu stvar možemo urediti u najskorije vrijeme na sjednici predsjedništva Seljačke Internacionale.

U Moskvi, dne 27. lipnja 1924.

S bratskim seljačkim pozdravom

Stjepan Radić¹⁴³

3.7.

Broj .....

Moskva, 30. juna 1924.

Predsjedniku HRSS, delegatu i drugu Stjepanu Radiću.
Poštovani družo!

Generalni tajnik moli Vas, da prisustvujete 1. jula 1924. god. u 6 sati po podne sjednici predsjedništva M.K.S. zajedno sa drugom Košutićem.

Na dnevni red stavljeno je konačno formuliranje stupanja HRSS u MKS. Zamjenik generalnog tajnika: Dombal i tajnik Krasni.¹⁴⁴

¹⁴³ Prema tekstu objavljenom u »Slobodnom Domu« br. 29b od 18 VII 1924, str. 1—2; ponovljeno u br. 30, 23. VII 1925, str. 1—2. Veći dio ovoga pisma citirao je ministar B. Maksimović u gorespomenutom govoru (SB, br. 7. VII prethodni sastanak, 26. III 1925, str. 196—197), uz to je daljnji dio iscrpno reproducirao, ali je važne dijelove prešutio, tako: zadnju rečenicu petog pasusa, koja počinje riječima: »To HRSS čini«...; cijeli šesti pasus; pri kraju sedmog pasusa nepotpuno citira onaj dio od riječi: »ali ne bi u nju mogla izašiljati«... do kraja; cijeli osmi pasus.

¹⁴⁴ Prema tekstu sudskog prijevoda: IHRP, ZB-S-11/56, 232. U cjelini je citirano i u: SB, br. 7, VII prethodni sastanak, 26. III 1925, str. 197.

Zapisnik od 1. jula 1924.

sačinjen na sjednici predsjedništva Medjunarodnog seljačkog saveta, pod predsjedanjem druga Smirnova i sekretara Krasnoga.

Prisutni: Smirnov, Dombal, Rau i Gorov, članovi predsjedništva MKS.

Prisutni: Radić, predsjednik HRSS.

Košutić, član HRSS
Kastel i Rame; Francuska,
Dobrovoljni i Majerova: Čehoslovačka,
Krasni, tajnik MKS.
Kornblum.

Dnevno izvješće:

Izjava Hrvatske republikanske seljačke stranke o stupanju u Medjunarodni seljački savet.

Predlog:	Zaključak:
Izjava HRSS o stupanju u MKS.	<p>a) pošto se izjava predsjednika HRSS druga Stjepana Mirkovića Radića u osnovnim tačkama podudara sa ustanovama Prve medjunarodne seljačke konferencije kao i sa zadaćom MKS., u pitanju borbe za zemlju, za oslobođenje nacionalnih manjina, za radničko seljački revolucionarni blok itd., to predsjedništvo MKS. odlučuje primiti HRSS. u svoj sastav.</p> <p>pod b) Pošto Medjunarodni seljački savet nije državna, nego seljačka organizacija i stranka, to se daje pravo Jugoslaviji ne kao državi, nego kao narodima tamo naseljenima, da pošalju svoje predstavnike u MKS. Ima se pozvati predstavnik HRSS u Medjunarodni seljački savet, radi neposrednog učestvovanja u radu.</p> <p>O broju predstavnika HRSS odlučit će plenum MKS.</p>
	<p>Predsjednik sjednice: Smirnov i tajnik: Krasni, Potpisani: Dombal, Gorov, Radić, Kornblum, Rau, Dobrovoljni i Majerova.¹⁴⁵</p>

¹⁴⁵ Prema tekstu sudskog prijevoda: IHRP, ZB-S-11/56, 232. U cjelini je citiran ovaj zapisnik i u: SB, br. 3. III prethodni sastanak, 23. III 1925, str. 33, no ondje se navodi, da su potpisnici zapisnika, uz Smirnova i Krasnog, ovi: »Dombaj, Gorov, Radić, Košutić, Dobrovoljni«

I ovaj zapisnik citira ministar B. Maksimović (SB, br. 7, VII prethodni sastanak, 26. III 1925, str. 197) no pri tome izostavlja tačku b) zaključka, iako istovremeno optužuje »Slobodni Dom« da nije pravilno reproducirao sadržaj zapisnika. U tim novinama (br. 29b, 18. VII 1924, str. 2; ponovljeno u br. 30, 23. VII 1924, str. 2) nije citiran tekst zapisnika već je prikazan njegov sadržaj.

3.9.

Moskva, 1. jula 1924.

.....
Dругu Stjepanu Radiću.
Dragi družē!

Generalni sekretar MKS. poziva Vas za 1. jula u 8 sati na večer na drugarsku čašu čaja, u krugu stranih i ruskih drugova.
Generalni sekretar MKS.: Smirnov, Dombal¹⁴⁶

3.10.

Broj 1225

Moskva 18. jula 1924.

Predsjedniku HRSS, drugu Radiću.

Suglasno s Vašom molbom dostavljamo Vam iz našeg arhiva 63 novinska primjerka organa HRSS na privremenu uporabu.

Tajnik: MKS Krasni¹⁴⁷

3.11.

Moskva, 23. jula 1924.

Predsjedniku HRSS, drugu Stjepanu Radiću

Generalni sekretar šalje Vam na dar sveukupna djela V. I. Lenjina kao uspomenu na Vaš boravak u Moskvi i na stupanje Vaše stranke u Medjunarodni seljački savet.

Generalni tajnik: Dombal
tajnik: Krasni¹⁴⁸

3.12.

.....
Beč 23. septembra 1924.

Dragi družē!

Neizmjereno žalim što su se naši puti razili i nije mi uspelo da Vas vidim poslije Vašega povratka iz Moskve. Velika je moja žalost u svezi sa promjenjenim općim prilikama, radi čega bi neizmjereno rado porazgovorit

¹⁴⁶ Prema tekstu sudskog prijevoda: IHRP, ZB-S-11/56, 232.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ Isto. U dataciji je očita pogreška jer stoji »23. maja« umjesto »23. jula«, pa je to ovdje ispravljeno. Tekst je objavljen i u: SB, br. 7, VII prethodni sastanak, 26. III 1925, str. 197.

s Vama i u ličnom razgovoru uznati Vaše mišljenje o najbližim perspektivama, koje sam mišljenje ja već priviknuo cijeniti, bez obzira na vrlo kratko vrijeme našega poznanstva. To je vrlo teško izložiti pismeno. Što se ali u običnom slobodnom razgovoru ukazuje mnogo lakše i više neposredno.

Ja bih vrlo rado da znadem o Vašem dobrom raspoloženju i Vašim čuvstvima makar i pismenim putem, no istovremeno ne gubim nade, da ću imati u najbliže vrijeme mogućnosti i usmenog razgovora.

Molim Vas predajte pozdrav moj i moje žene Vašoj obitelji i primite od nas najsrdačnije želje da u svemu uspijete.

Duboko Vas cjeneci

W. Aussem¹⁴⁹

Gosp. Stjepanu Radiću

Zagreb¹⁵⁰

3.13.

Stjepanu Mirkoviću Radiću predsjedniku Hrvatske seljačke republikanske stranke. —

Dragi družice!

Generalni sekretar Medjunarodnog seljačkog saveza odlučio je u najkraće vrijeme sazvati konferenciju predstavnika seljaštva balkanskih naroda. O toj konferenciji govorili smo mi s Vama već u Moskvi, pak ste Vi tom prigodom priznali umjesnost toga i predložili sastanak u Zagrebu.

Sada se pristupilo organizaciji te konferencije i meni je dana zadaća da se primim toga posla, a specijalno, da se upustim u pregovore s Vama ili Vašim predstavnicima o sadržaju, formama i roku konferencije.

Osnovnom zadaćom konferencije pokazuje se izjasniti mogućnost zbliženja balkanskoga seljaštva svih naroda i sjedinjenja njihovih sila u borbi za opće seljačko i balkansko oslobođenje od jarma inostrane i domaće buržoazije. Konačno radi razjašnjenja (razčišćenja) položaja seljaštva na Balkanu morat će se staviti na dnevni red konferencije sva pitanja koja u sadašnji moment uzbudjuju radni narod Balkana, a za to bi u prvom redu trebalo proanalizirati položaj agrarnog pitanja u raznim balkanskim državama i njegovu vezu s nacionalnim pitanjem. S druge strane potrebno je isto tako smatrati važnim prohtjeve inostranih imperijalista na Balkanu, a isto tako opasnost rata, koja bi iz toga mogla nastati. U rezultatu primanja općih rješenja potrebno bi bilo promisliti i o međusobnim odnošajima seljačkih stranaka, o organizaciji raznih balkanskih država, a tako i o njihovoj vezi s Medjunarodnim seljačkim savetom. Evo osnovne linije konferencije u općim crtama.

Odnosno roka misli generalni sekretarijat da je sazove tekom 4 do 5 nedelja.

¹⁴⁹ »Novi poslanik Sovjetske Rusije u Beču« («Slobodni Dom», br. 24, 11. VI 1924, str. 7).

¹⁵⁰ Prema tekstu sudskog prijevoda: IHRP, ZB-S-11/56, 232. Jedan citat iz ovog pisma objavljen je u: SB, br. 7, VII prethodni sastanak, 26. III 1925, str. 200, a pismo se tamo datira: 24. IX 1924.

Molim Vas da mi brzo odgovorite na to pismo i da me obavijestite gdje i kada bi se mogli sastati radi konačnih pregovora. Ja sam pripravan doći k Vama, no u tu mi je svrhu nuždan vizum jugoslavenske vlade. Ako Vi dobijete vizum za mene, molim Vas saopćite mi telegrafski (Wien III. Reisnerstrasse 45) i u jugoslavenski konzulat u Beču. Moguće da biste Vi naznačili radi sastanka bilo kakovo mjesto nedaleko jugoslavenske granice na austrijskom teritoriju.

Ja bih Vas lijepo molio ne čekajući neposrednih pregovora, da mi napišete da li smatrate poželjnim saziv konferencije u Zagrebu i kada.

Izvolite primiti topli drugarski pozdrav.

Po nalogu generalnog sekretara M.K.S.

Org. sekretar O. J. Krasni.

Obavijestite tko će se prijaviti predstavnikom Vaše partije u predsjedništvu Medjunarodnog seljačkog saveta.

Beč, 29/IX. 1924.

Kr.¹⁵¹

---

¹⁵¹ Prema tekstu sudskog prijevoda: IHRP, ZB-S-11/56, 232. Jedan citat iz trećeg pasusa ovog pisma objavljen je u: SB, br. 7, VII prethodni sastanak, 26. III 1925, str. 199